

'צוק איתן' השלכות ולקחים

ענת קורץ ושלמה ברום, עורכים

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

'צוק איתן' השלכות ולקחים

ענת קורץ ושלמה ברום, עורכים

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ) **INSS**

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006.

למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר, והשנייה היא לתרום לדין הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל. קהל המטרה של המכון הוא דרג מקבלי החלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

המכון מפרסם מחקרים שהוא מצא כראויים לתשומת הלב הציבורית, תוך שמירה על מדיניות נוקשה של אי משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד, ואינן משקפות בהכרח את עמדות המכון, נאמניו או האישים והגופים התומכים בו.

'צוק איתן' השלכות ולקחים

ענת קורץ ושלמה ברום, עורכים

The Lessons of Operation Protective Edge

Anat Kurz and Shlomo Brom, editors

ספר זה רואה אור בסיועה ובמימונה הנדיב של הגב' מרשה ריקליס

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חברה לתועלת הציבור)

חיים לבנון 40

ת.ד. 39950

רמת-אביב

תל-אביב 6997556

טל. 03-6400400

פקס. 03-7447590

דוא"ל: info@inss.org.il

אתר המכון: <http://heb.inss.org.il>

ISBN: 978-965-7425-71-8

כל הזכויות שמורות © נובמבר 2014

הביא לדפוס: משה גרונדמן

עיצוב גרפי: מיכל סמוֹקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב

עיצוב העטיפה: יעל כפיר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל-אביב

צילום: סוללת כיפת ברזל, אשדוד, 16 ביולי 2014. מבצע 'צוק איתן'. אימג'בנק / איליה יפמוביץ'

דפוס: אלינור, פתח תקווה

תוכן העניינים

9	הקדמה
	שער א: ההיבט האסטרטגי / צבאי
	'צוק איתן' – א-סימטריה בין הרמה הטקטית
	לרמה האסטרטגית
15	אודי דקל
	טשטוש זהות המנצח בלחימה נגד צבא "טרורילה"
21	יורם שוייצר
	בין 'עופרת יצוקה' ל'עמוד ענן' ול'צוק איתן'
27	גבי סיבוני
	'כיפת ברזל': ההגנה מפני טילים בתפיסת
	הביטחון הישראלית
35	אמילי לנדאו ועזריאל ברמנט
	לוחמת רקטות ב'צוק איתן'
41	יפתח ש. שפיר
	לוחמה תת-קרקעית: אתגר חדש-ישן
49	יפתח ש. שפיר וגל פרל
	'צוק איתן': נקודת המבט של הגנת הסייבר
55	דניאל כהן ודניאל לוין
	'צוק איתן' – הזווית המשפטית
59	פנינה שרביט ברוך
	פירוז רצועת עזה – יעד ריאלי או חלום באסכמיה?
65	קובי מיכאל
	ההרתעה הישראלית אחרי מבצע 'צוק איתן'
71	מרק הלר
	ההרתעה כלפי חמאס – חשיבה מחודשת
77	אבנר גולוב

שער ב: ישראל והזירה הפלסטינית

- 83 'צוק איתן' כמנוף להחזרת הרשות הפלסטינית לרצועת עזה
שלמה ברום
- 89 לקראת שינוי מסלול ושיח - מאזן הכוחות בזירה הפלסטינית
והתהליך המדיני
ענת קורץ
- 95 שינויים ארגוניים בחמאס: לאן פני הארגון?
בנדטה ברטי
- 99 האם חמאס מחשב את קיצו לאחור? מתוך השיח
ברשתות החברתיות בזירה הפלסטינית ובעולם הערבי
אורית פרלוב

שער ג: הזירה הישראלית

- 107 החזית האזרחית במבצע 'צוק איתן'
מאיר אלרן ואלכס אלטשולר
- 113 'צוק איתן': רכבת השדים של דעת הקהל
יהודה בן מאיר
- 119 השלכות 'צוק איתן' על יחסי ערבים-יהודים בישראל
נאדיה חילו, איתמר רדאי, מנאל חריב
- 127 'צוק איתן': סיכום כלכלי
ערן ישיב
- 135 ההתיישבות במבצע 'צוק איתן' - לא מצודות כוח
דוד טל

שער ד: הזירה האזורית והבינלאומית

- 141 סימנים להתעוררותה של תפיסה אזורית בעקבות 'צוק איתן'
גלעד שר ולירן אופק
- 147 המערכה בעזה כזירת התמודדות בין-ערבית
יואל גוז'נסקי

153	מ'צוק איתן' לתהום עמוקה ביחסי ישראל – טורקיה גליה לינדנשטראוס
157	מצרים, חמאס וישראל: המתווך הלא-ניטרלי אפרים קם
161	ארצות הברית וישראל נקלעו לאש צולבת עודד ערן
165	הזדמנות למפנה בהתמודדות עם מסע הדה-לגיטימציה של ישראל גלעד שר ועינב יוגב
	סיכום
171	המאזן האסטרטגי של מבצע 'צוק איתן': השגת התכלית האסטרטגית באופן מהיר ויעיל, ובעלות נמוכה יותר עמוס ידלין
181	הכותבים

הקדמה

גיבושו של הקובץ "צוק איתן" – השלכות ולקחים", החל במכון למחקרי ביטחון לאומי בשלב מוקדם של הלחימה בזירת עזה. מספר שבועות לפני שהסתמנו מועד סיומה של המערכה והתנאים הרשמיים והמשתמעים להפסקת אש, ברור היה כבר שמדובר באירוע רב-פנים ומשמעויות. על יסוד הערכה זו הורכבה רשימת הנושאים של המאמרים הנכללים בקובץ, המציגים יחדיו תמונה מורכבת של המערכה והשלכותיה. נקודת המוצא לכתיבתם הייתה אנליטית: אין הם עוסקים בפרטי התפתחותה של המערכה, אלא בבחינת היבטיה המגוונים – צבאיים, אזרחיים, מדיניים ואסטרטגיים – כפי שבאו לידי ביטוי בזמן הלחימה, בטווח הזמן הקצר שלאחריה ובמבט לעתיד, תוך ניסיון להפיק לקחים שיהיו בעלי משמעות למצבים דומים בעתיד.

מסיכומיהם של המאמרים השונים עולה הערכה כי המערכה שהתחוללה בקיץ 2014 בזירת עזה שיקפה תמורות שחלו במזרח התיכון ומחוצה לו בכל הנוגע לעימותים צבאיים, לניהולם ולאפשרויות לסיימם. התפתחות חשובה במיוחד היא שרוב-רובם של העימותים באזור, כמו גם בזירה העולמית, הם התמודדויות א-סימטריות – בין כוחות סדירים של מדינה לבין כוחותיו של ארגון שאינו מדינה, אך יש לו יכולות צבאיות ואחיזה בשטח. המערכה בזירת עזה בקיץ 2014 הייתה סבב הלחימה השלישי מאז 2008 בין צה"ל לבין חמאס, שביסס ברצועת עזה תשתית צבאית שיצרה איום ביטחוני על ישראל, ושליטתו באזור הוסיפה נדבך של מורכבות לדרכם המשובשת ממילא של ישראל והפלסטינים להסדר מדיני כולל.

כביטוי למאפייניהם הבולטים של עימותים א-סימטריים, המערכה בזירת עזה המחישה את הבעייתיות והקושי הכרוכים במאמץ לסכל את ניסיונותיו של ארגון שאינו מדינה לתרגם להישג מדיני את חולשתו הצבאית היחסית, ואת פגיעותה של האוכלוסייה שבקרבה הוא מתקיים ופועל. כן הומחש ביתר שאת הצורך בהמשגה מחודשת של המונחים 'הרתעה' ו'ניצחון' ובהתאמתם לעימותים א-סימטריים. לקח עיקרי שעלה מכלל המאמרים הוא, אם כן, חשיבות הבחינה המתמדת של תפיסות ביטחוניות ושל מושגי יסוד, שלאורם מתגבשות הערכות מצב והמלצות מדיניות. נוסף על שיפור היכולת לסכל איומים ביטחוניים בכלל ואיומים ביטחוניים א-סימטריים בפרט, אמורה בחינה זו לאפשר את איתורן של הזדמנויות מדיניות, שיסייעו לצמצם את הסיכוי להתממשותם של האיומים ולשפר את היכולת להכילם – אם יתממשו.

בהקשר זה יש לבדוק את תקפותה של הנחה שהדריכה מקבלי החלטות ואנשי תקשורת בישראל, כי העימות בזירת עזה היה בלתי־נמנע, ולבחון אם הייתה דרך למנוע אותו, או למצער, לדחות אותו לזמן נוח יותר לישראל מבחינת סביבתה המדינית והאסטרטגית. שערן הראשון של הקובץ – "ההיבט האסטרטגי/צבאי" – מוקדש לנושאים הקשורים ישירות במערכה הצבאית ובאופן שבאו לידי ביטוי במהלכה, וכן ללקחים שיש להפיק בעקבותיה, אשר תהיה להם משמעות למערכות עתידיות. נושאים אלה הם: אתגר ההתמודדות עם ארגונים לא־מדינתיים; טשטוש זהות המנצח בעימותים א־סימטריים; קווי השוני, הצבאיים בעיקר, בין שלושת סבבי העימות שהתחוללו בין ישראל לחמאס בזירת עזה – 'צוק איתן' האחרון שבהם; השלכות מערכת ההגנה הישראלית מפני רקטות וטילים – 'כיפת ברזל'; דילמת המנהרות שנחשפו בגבול הרצועה עם ישראל; לוחמת הסייבר בזמן המערכה; ההיבט המשפטי של הפעילות הצבאית; שאלת פירוזה של רצועת עזה. בסיומו של שער זה נבחנו מאזן ההרתעה בין ישראל לחמאס והצורך בהמשגה מחודשת של המושג 'הרתעה'.

השער השני – "ישראל והזירה הפלסטינית" – כולל מאמרים הדנים במערכה כרקע לשינוי במערכת היחסים בין ישראל לפלסטינים, ובמאזן הכוחות בזירה הפלסטינית גופא; כיוון התפתחותו של חמאס בעקבות המערכה; דעת הקהל ברצועת עזה ובעולם הערבי על רקע המערכה ועל פי השיח ברשתות החברתיות.

השער השלישי – "הזירה הישראלית" – כולל דיון בחזית האזרחית בזמן המערכה; דעת הקהל; השלכות המערכה על היחסים בין יהודים לערבים במדינה; משמעויות כלכליות; משמעותה ותפקידה של ההתיישבות האזרחית באזור עוטף עזה.

שערן הרביעי של הקובץ – "הזירה האזורית והבינלאומית" – מוקדש לתפיסה אזורית כמפתח להסדר ישראלי־פלסטיני; מעורבותן של מדינות ערב במערכה; המערכה כמבחן שאותו עברו בהצלחה היחסים בין ישראל למצרים; המערכה כרקע להתדרדרות נוספת ביחסי ישראל־טורקיה; תפקידה של ארצות־הברית במאמץ להביא את המערכה לכלל סיום; החרפתה של דילמת המסע לדה־לגיטימציה נגד ישראל על רקע הלחימה. את הקובץ חותם מאמר פרי עטו של אלוף (מיל") עמוס ידלין, ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי, המוקדש לניתוח המאזן האסטרטגי של המערכה ולהמלצות מדיניות, שתכליתן עיצוב מענה משופר של ישראל לאתגרים הביטחוניים שנכוונו לה בטווח הקרוב והרחוק, ולדילמות המדיניות־דיפלומטיות הגלומות בהם.

מגוון הנושאים הנדונים במאמרי הקובץ מעיד על מורכבותן של הסוגיות אשר המערכה שהתחוללה בזירת עזה בקיץ 2014 העלתה על סדר היום המדיני־ביטחוני של ישראל. הדיון בסוגיות אלו, המתנהל במרחב הציבורי ובקרב מקבלי החלטות בישראל, רחוק מסיום. יתר על כן, מאז כתיבתם של המאמרים, בסמוך למועד הפסקת האש, אירעו התרחשויות רלוונטיות, אשר לצד התפתחויות עתידיות נוספות עוד ימשיכו

וישפיעו על הדיון ומסקנותיו. קובץ זה, על התובנות ההאסטרטגיות, המדיניות והצבאיות המסכמות את המאמרים השונים הכלולים בו, אמור להעשיר את הדיון ולתרום לתהליך הפקת הלקחים הנלווה אליו.

תודתנו נתונה לכותבי המאמרים, על היענותם החיובית לפנייה לקחת חלק בהכנתו של קובץ זה. תודה מקרב־לב למשה גרונדמן, מנהל הפרסומים של המכון למחקרי ביטחון לאומי, ולג'ודי רוזן, עורכת הפרסומים של המכון, על תרומתם הנכבדה להשלמתו של הקובץ ולהבאתו לדפוס. תודה מיוחדת לגב' מרשה ריקליס, על סיועה הנדיב להוצאתו של הקובץ לאור.

ענת קורץ, שלמה ברום

אוקטובר 2014

שער א

ההיבט האסטרטגי / צבאי

'צוק איתן' – א-סימטריה בין הרמה הטקטית לרמה האסטרטגית

אודי דקל / 15

טשטוש זהות המנצח בלחימה נגד צבא "טרורילה"

יורם שוייצר / 21

בין 'עופרת יצוקה' ל'עמוד ענן' ול'צוק איתן'

גבי סיבוני / 27

'כיפת ברזל': ההגנה מפני טילים בתפיסת הביטחון הישראלית

אמילי לנדאו ועזריאל ברמנט / 35

לוחמת רקטות ב'צוק איתן'

יפתח ש. שפיר / 41

לוחמה תת-קרקעית: אתגר חדש-ישן

יפתח ש. שפיר וגל פרל / 49

'צוק איתן': נקודת המבט של הגנת הסייבר

דניאל כהן ודניאל לוי / 55

'צוק איתן' – הזווית המשפטית

פנינה שרביט ברוך / 59

פירוז רצועת עזה – יעד ריאלי או חלום באספמיה?

קובי מיכאל / 65

ההרתעה הישראלית אחרי מבצע 'צוק איתן'

מרק הלר / 71

ההרתעה כלפי חמאס – חשיבה מחודשת

אבנר גולוב / 77

'צוק איתן' - איסימטריה בין הרמה הטקטית לרמה האסטרטגית

אודי דקל

50 ימי לחימה - 4,258 רקטות לעבר ישראל, 735 יירוטים של 'כיפת ברזל', 5,226 תקיפות אוויריות, 32 מנהרות נהרסו, 74 הרוגים בצד הישראלי, כ-2,200 הרוגים פלסטינים.

איסימטריה בתכלית האסטרטגית

מבצע 'צוק איתן' הוא דוגמה נוספת לעימות איסימטרי, לא רק במדדי הפעלת הכוח, אלא גם בתכלית האסטרטגית שהייתה למערכה מבחינת שני הצדדים. עבור ישראל היה זה סבב עימות נוסף בסדרה של סבבי לחימה עם ארגוני טרור, כאשר המטרה העיקרית היא השגת רגיעה ממושכת והרחקת סבב העימות הבא, בעיקר באמצעות הרתעת חמאס על ידי המחשת המחיר הכבד עבורו בגין תקיפת ישראל, אך גם על ידי החלשת כוחו הצבאי. האסטרטגיה הכוללת של ישראל כלפי חמאס לא השתנתה במהלך המערכה. עיקרה - מאמץ ממושך להחלשת חמאס עד למצב שבו הרשות הפלסטינית תוכל להשתלט מחדש על עזה, אך ללא מיטוט ישיר של שלטונו. כל זאת לצד המשך סימון חמאס ככתובת האחראית ברצועת עזה, מבלי להכיר בלגיטימיות שלטונו. התכלית האסטרטגית של ממשלת ישראל חתרה לחזרה לסטטוס קוו של "שקט תמורת שקט" ללא יעד מדיני, או ניסיון לייצר אופק ואופציות מדיניות חדשות. לעומת ישראל, חמאס נלחם את מלחמת הקיום שלו. טרם המבצע הוא הלך ונחלש, הפך למבודד ולמרושש, עם חשש לאובדן יכולתו למשול ברצועה. הארגון היה נתון תחת מצור, ובמצב של חוסר ברירה לא היה לו מה להפסיד. לכן בחר חמאס בהסלמה ובשיגור הרקטות לעבר ישראל. האופציה היחידה שנותרה לו הייתה הפעלת 'כוח ההיזק', במטרה להחזיר את הרלוונטיות שלו ולהבטיח את המשך שלטונו ברצועת עזה, ואף לייצר פלטפורמה להשתלטות על הגדה המערבית בעתיד.

אחד המאפיינים של עימותים איסימטריים הוא שמתבקשים שינויים בתכלית האסטרטגית בעקבות שינוי בתנאים שהביאו ללחימה, כמו גם בעקבות למידה לפני

ותוך כדי המערכה. במקרה זה של 'צוק איתן', ישראל נדרשה לשנות את ההיגיון המבצעי לאורך המערכה: בשלב הראשון – מבצע להתענה בתוספת פעולה ממוקדת להסרת איום המנהרות ההתקפיות החודרות לתחומי ישראל (לנוכח ההפתעה שנבעה מאי-הפנמת משמעותן של המנהרות כאיום אסטרטגי). בשלב השני – נכונות למעבר למערכת התשה לשם מיקוח על מתאר היציאה. נראה כי ישראל נכנסה לעימות לפי ההיגיון של מבצע 'עמוד ענן', כלומר, מבצע מוגבל בזמן למטרת הרתעה, אך לא הבינה את ההיגיון של חמאס – הנלחם על שרידותו ומוכן לעימות ממושך עד להצגת הישג הנחוץ להמשך שלטונו, ומעריך שביכולתו לכפות על ישראל ומצרים את תנאי הפסקת אש. רק לאחר שהתברר לחמאס שישראל, בגיבוי מצרי, נחושה לקיים מלחמת התשה ממושכת, ללא כל ויתור על העיקרון של הפסקת אש תחילה ולאחר מכן דיון על רכיבי ההסדר, תוך המחשה כי לישראל העוצמה, יכולות ההגנה המשופרות, אורך רוח ולגיטימיות פנימית ובינלאומית – הבין חמאס כי המשך הלחימה פועל לרעתו. להתמשכות הלחימה תרמה גם העובדה שממשלת ישראל הבהירה מראש כי אינה חותרת למיטוט שלטון חמאס ברצועה, מחשש למשמעויות של הישאבות לשליטה ממושכת ברצועת עזה, הכאוס שייווצר ואפשרות חדירת גורמים ג'האדיסטיים קיצוניים יותר לוואקום שיתיר חמאס. ישראל נענתה להצעות להפסקת אש ושידרה כי היא מחפשת דרך לסיום מהיר של הלחימה. מכך הסיק חמאס שישראל אינה נכונה להמשיך בלחימה לאורך זמן, או להביא לשינוי משמעותי במציאות האסטרטגית, ולכן בידי הכלים לשלוט בניהול המערכה.

האם ישראל ניצחה?

בעימותים א-סימטריים נגד שחקנים לא-מדינתיים, כמעט בלתי-אפשרי להשיג הכרעה השוללת מהאויב את הרצון ואת היכולת להמשיך להילחם. בעימותים מסוג זה, היעד ברמה האסטרטגית הוא ניצחון שנקבע על בסיס שלושה מדדים: **הראשון – עמידה ביעדים שנקבעו על ידי הדרג המדיני**. אכן, צה"ל השיג את יעדי הדרג המדיני של פגיעה קשה בחמאס, החלשתו, הרתעתו, ריסונו ושימוש בו כדי לרסן את גורמי הטרור האחרים. אולם אלה יעדים מוגבלים, שאינם מחוללים שינוי במצב האסטרטגי. בנוסף, עדיין לא ברור אם הושגה הרתעה לטווח זמן משמעותי. **השני – כפיית הפסקת אש והסדרה על הצד השני, בתנאים של ישראל**. ישראל השיגה גם יעד זה. תנאי הפסקת האש אינם מעניקים לחמאס כל הישג אסטרטגי שלמענו הוא נלחם, הוא לא הצליח לכפות הסכמה ישראלית לפתיחה נרחבת של המעברים טרם הפסקת האש, והקמת נמל ימי ושדה תעופה בהמשך. בנוסף, הובהר כי כל הסדר עתידי מותנה בהחזרת הרשות הפלסטינית לרצועה. **המדד השלישי – הכרעה במפגשים ברמה הטקטית-אופרטיבית**. גם ביעד זה עמד צה"ל.

מנגד, גם חמאס מציג את המערכה כניצחון שלו. **הישגו הגדול הוא בכך שהוכיח כי אין פתרון צבאי לבעיה הפלסטינית.** הוא נלחם בצבא החזק ביותר במזרח התיכון, שלא הצליח להכניעו, שיגר ברציפות רקטות לעומק ישראל, הסב לצה"ל אבדות כבדות ובפועל, התבססה הרתעה הדדית. בינתיים זה הנרטיב המוביל בציבור הפלסטיני, גם בעזה וגם בגדה המערבית.

היבטי א־סימטריה

ספק אם יש עקרונות מלחמה קבועים בעידן של תמורות משמעותיות ושינויים מהירים בעימותים א־סימטריים. הצלחה בעימותים א־סימטריים היא במידה רבה תוצאה של תחרות ביכולת למידה, בהסתגלות מהירה לתנאים המתפתחים וביצירתיות. נראה כי חמאס הפיק ויישם בצורה טובה יותר מישראל את הלקחים מסבבי הלחימה הקודמים, וגם הוכיח יכולת למידה במהלך המערכה בתחומים הבאים:

יוזמה ונטילת יכולת ההפתעה מישראל (בניגוד להפתעה הישראלית ב'עופרת יצוקה' – פגיעה קשה בכוחות משטרת חמאס וברקטות ארוכות־הטווח, וב'עמוד ענן' – סיכול ממוקד של רמטכ"ל חמאס, אחמד ג'עברי, ונטרול הרקטות ארוכות־הטווח). ב'צוק איתן' נקלע חמאס למערכה בעקבות רצף של אירועים מסלימים, והזרוע הצבאית החליטה להפתיע את ישראל ולהקדים את הפעלת היכולות האסטרטגיות שלה – בשיגור רקטות ארוכות־טווח לעומק שטח ישראל ובביצוע פיגועים בשטח ישראל דרך המנהרות ההתקפיות והתווך הימי. בד בבד, הזרוע הצבאית התארגנה ללחימה ממושכת נגד ישראל על בסיס יתירות ביכולות, ומערכי הגנה ולוגיסטיקה ממוגנים בתווך התת־קרקעי. המנהיגים הפוליטיים והצבאיים של חמאס ירדו למחתרת, אך הצליחו לקיים רציפות בפיקוד ובשליטה בכוחות.

חמאס צבר, באמצעות הברחות ובייצור עצמי, מלאי רקטות גדול, מגוון ומוסתר היטב ובדגש על טווחי פעולה מוגדלים, לשם פגיעה במרכזי אוכלוסייה במדינת ישראל, על חשבון אפקטיביות בדיוק ובעוצמת הנפץ. הדבר אפשר לו לשגר רקטות ברציפות לאורך כל ימי הלחימה כמעט, ללא "צווארי בקבוק"; הוכנו אזורי שיגור בלב השטח העירוני, לרוב בסמיכות לאתרים שלהערכת חמאס מסומנים על ידי ישראל כמנועי תקיפה, תוך הסוואת המשגרים והסתרתם. שיגור מטחי רקטות על מטרות מגוונות בישראל נועד לחדור דרך מעטפת ההגנה של 'כיפת ברזל' (ללא הצלחה), ולשבש את שגרת החיים למרבית האוכלוסייה הישראלית לאורך כל ימי הלחימה.

הכנת תשתית המנהרות ההתקפיות החודרות לשטח ישראל לביצוע פיגועי הרג, חטיפת אזרחים וחיילים והטמנת מארבים לכוחות. בנוסף, הפירת מנהרות למיגון ולשינוע לוחמים ואמצעי לחימה בתוך הרצועה, מבלי שניתן לאתר אותן ולפגוע בהן

בעיקר מהאוויר, ומנהרות שנועדו להפתיע את כוחות היבשה של צה"ל – אם יחדרו לשטח הרצועה, בהפעלת מטענים, יכולות נ"ט וחטיפת חיילים.

לצד היכולות הרקטיות בנה חמאס גם מערך מרגמות קצר-טווח, וכשהבין כי הרקטות ארוכות-הטווח מיורטות בהצלחה ריכז מאמץ, בעיקר בירי פגזי מרגמה מטווחים היטב לעבר יישובי עוטף עזה ולשטחי הכינוס של צה"ל. חמאס ניצל את פינוי המשפחות מהיישובים לבניית דימוי ניצחון בכך שגרם ל"בריחה הגדולה" מיישובי עוטף עזה.

חמאס בנה יכולות פיקוד ושליטה מוסתרות שאפשרו לו רציפות תפקודית כל ימי הלחימה, ודבקות בתוכנית המבצעית.

מתוך הבנה שאינו מסוגל לגרום נזק משמעותי בטווחים הארוכים, ניסה חמאס לרכז מאמץ ביעדים אסטרטגיים – נמל התעופה 'בן-גוריון' ובמידה מוגבלת יותר המרכז הגרעיני בדימונה, אך הישגיו היו מוגבלים.

לעומת חמאס, צה"ל התמקד בבניית יכולות הגנה אקטיבית משופרות – התרעה ויירוט – עם ביצועים מוצלחים של 'כיפת ברזל', יחד עם שיפור המיגון לאזרחים ולכוחות שפעלו בשטח הרצועה; בתחום המודיעין הוכנה תשתית רב-שכבתית, שאפשרה מאמץ רצוף של תקיפת מטרות חמאס ושאר ארגוני הטרור, ובתוך כך צמצום הנזק האגבי ויכולת להתריע בפני בלתי-מעורבים ולהרחיקם מסביבת המטרות הנתקפות. בממד של טקטיקות הלחימה, ניתן לציין כי צה"ל פיגר אחרי חמאס בתחרות הלמידה והיצירתיות. למרות שצה"ל הוא צבא טכנולוגי, הוא לא יצר הפתעות אופרטיביות, ונדרש זמן ניכר ליישם יכולות סיכול ממוקד של בכירים ולהשיג את אפקט הכתישה, בשל הזהירות מפגיעה בבלתי-מעורבים. נראה כי גורמי המודיעין הישראלי התקשו בבניית "פרופיל גנטי" של חמאס בלחימה ובהבנה לעומק של מהותו בממדים החברתיים, ערכיים, אנתרופולוגיים ומסורתיים, כדי לאתר ולערער את "מרכזי הכובד" שלו, לשם התמודדות מוצלחת במערכה הצבאית וגם בניהול המשא ומתן. דוגמה לטיפול במרכזי כובד הייתה הפגיעה בבניינים רבי-קומות בעיר עזה בשבוע האחרון של הלחימה, שהיה לה אפקט משמעותי בשל הפגיעה באליטה העזתית התומכת בחמאס. בכניסה לעימותים א-סימטריים כוחניים יש חשיבות רבה בהשגת לגיטימיות להפעלת הכוח בשלושה מעגלים – פנימי, אזורי ובינלאומי. לגיטימיות זו מתבססת על ההבנה כי כלו כל הקיצין, ולא נותרה לישראל ברירה אלא להפעיל כוח צבאי, מתוקף הזכות להגנה עצמית מפני התקפות הטרור החוזרות ונשנות. ישראל הצליחה לשכנע את השחקנים הנמנים על שלושת המעגלים כי העימות נכפה עליה על ידי חמאס. ככל שהתארכה המערכה, נצברו תמונות של פגיעה באזרחים ברצועה אשר שחקו את הלגיטימיות הבינלאומית, אך בכל זאת לא נכפו על ישראל החלטות בינלאומיות להפסקת הלחימה.

בהיבט התודעתי, חמאס פעל באופן דואלי. מחד גיסא, השקיע ביכולת לקיים רצף שיגורים ובתעמולה שמטרתה יצירת דימוי של ניצחון והישגים בשדה הקרב. מאידך גיסא, הוא הבליט את הפגיעה הישראלית הקשה באוכלוסייה האזרחית הפלסטינית לשם חיזוק דימוי הקורבנות, לפגיעה בלגיטימיות הבינלאומית של ישראל ולגרימת הסלמה בזירות נוספות בגדה המערבית ובקרב ערביי ישראל. חמאס נכשל בהצתת הסלמה בזירות נוספות וביצירת לחץ בינלאומי על ישראל. במלחמה איסימטרית, הצד החלש – חמאס – חייב גם לשכנע את דעת הקהל העזתית בתכלית הלחימה ולהציג הצלחות. לפיכך התעקש חמאס על ניהול משא ומתן להפסקת אש ולהסדרה תחת אש, כדי להציג הישגים מוחשיים לתושבי עזה. בהיבטים אלה, הצלחת חמאס מוטלת בספק. אחד היעדים של מדינה הנלחמת בשחקן שאינו מדינה הוא תקיעת טריז בין הארגון לאוכלוסייה האזרחית שבקרבה הוא מסתתר, ומתוכה הוא פועל. נקודת המוצא של דעת הקהל העזתית כלפי חמאס טרם המערכה הייתה שלילית. קצה נפשו של הציבור העזתי במצב העגום שאליו הוביל חמאס את עזה במשך שמונה שנות שלטונו, אשר התאפיינו במשילות כוחנית, כושלת ומושחתת. יחד עם זאת, ישראל התקשתה לייצר את הנתק המבוקש בשל פגיעה רחבה בבלתי-מעורבים ובתשתיות אזרחיות ופרטיות – דבר שדווקא הגביר את תמיכת הציבור הפלסטיני בדרך ההתנגדות של חמאס. יצוין שזו תופעה מוכרת, הנשענת על התפיסה שישראל מבינה רק את שפת הכוח, אך יש לבחון את תקפותה לאורך זמן. ישראל הפעילה באופן מוגבל מבצעי תודעה כלפי חמאס וניסתה למצות את היותו שחקן סמי-מדינתי שניתן לנהל עמו דיאלוג במסרים ובאש, בניגוד לארגונים הג'האדיסטיים קיצוניים, שמחפשים רק את הדרך להקריב את עצמם על מנת להרוג כמה שיותר כופרים.

במידה מסוימת, אפשר לסווג עימות מסוג זה גם כ'מלחמה באמצעות שליחים' (Proxies). בעימות בעזה, למרות ההתרחקות הפוליטית בין איראן לחמאס, עדיין ניכרה באופן הפעולה של חמאס והג'האד האסלאמי טביעת האצבע האיראנית באספקת נשק, בהעברת ידע להקמת תשתית ייצור רקטות ולבניית תווך הלחימה התת-קרקעי, וגם בהכשרת פעילים. כמו כן, טורקיה וקטר תמכו בחמאס במימון ובהענקת גיבוי מדיני.

סיכום והשלכות

אחרי ארבע שנים כמעט שישראל נקטה מדיניות של עמידה מנגד, מבלי לקחת חלק במערכה לעיצוב פני המזרח התיכון העתידי, החליטו גורמי הטרור עבודה, והאירועים בעזה וברמת הגולן ממחישים זאת. את מרכז הבמה תפסו גורמים שהמשותף לכולם הוא שאינם מדינות אלא ישויות בלתי-מוגדרות במכוון, אשר מצאו בטרור ובלחימה אי-סימטרית אמצעי לחימה זמינים ויעילים, שעשויים – אם לא למוטט את מדינות האזור, לפחות לנפץ את הסדר האזורי ולזרוע אי-יציבות במערכות האזורית והבינלאומית.

חמאס בנה את כוחו לאורך שנים, למד מניסיון הסבבים הקודמים והתכוון היטב לקראת המערכה, באופן שהפתיע את ישראל בסדר הכוחות ובטווחי הרקטות, בעוצמת האיום של המנהרות ההתקפיות ובעולות חודרות של כוחות מיוחדים. ברור שגם חמאס וגם הגורמים הסוררים האחרים, ובעיקר חזבאללה, ילמדו היטב את היכולות הישראליות ואת נקודות החוזק והחולשה של צה"ל, וינסו להכין הפתעות אופרטיביות למערכה הבאה.

המלחמות הקונוונציונליות שישראל ניהלה מול צבאות של מדינות ערב הביאו לה שני הישגים בולטים. הראשון, השלמה עם קיומה בלב הערבי-מוסלמי של המזרח התיכון. השני, הסכמי השלום עם מצרים וירדן והתהליך המדיני עם הפלסטינים. נשאלת השאלה, האם בעימותים א-סימטריים שבהם נלחם צבא סדיר – צה"ל – מול חוליות טרור המאמצות לוחמת גרילה, ניתן להביא להישג צבאי שיחולל שינוי אסטרטגי מהותי, עם השפעה לטווח זמן ממושך. מאחר שממשלת ישראל לא הגדירה יעד מדיני אסטרטגי במערכה בעזה, היא לא השכילה למצות את התנאים שנוצרו לעיצוב מציאות אסטרטגית טובה יותר לעתידה של ישראל במרחב. ישראל מנסה כבר שנים רבות להתיר את הקשר בין הסכסוך הישראלי-פלסטיני לבין הבעיות הנרחבות של המזרח התיכון. העימות בעזה המחיש מצב חדש שבו מדינות ערב המובילות – בדגש על מצרים, ערב הסעודית וירדן – אינן מתייצבות לתמיכה בחמאס, אלא אף מצפות מישראל שתכה בו – דבר שיחליש מאוד אותו ואת תנועת האם שלו, 'האחים המוסלמים'. ממשלת ישראל, בשל צרות ראייה אסטרטגית, לא השכילה לנצל הזדמנות פז לכינון שיתוף פעולה אזורי רחב נגד הטרור ונגד השחקנים הלא-מדינתיים הג'האדיסטיים. כל זאת, בשל החשש שמהלכיה יובילו אותה חזרה לשולחן המשא-ומתן עם הפלסטינים, ומשום חוסר נכונות לספק לעולם הערבי תמורה בדמות הצהרה כי היא רואה ביוזמה הערבית בסיס לשיח ולשיתוף פעולה בין ישראל לעולם הערבי.

טשטוש זהות המנצח בלחימה נגד צבא "טרורילה"

יורם שוייצר

בסיום מבצע 'צוק איתן' – המערכה הצבאית שהתנהלה במשך 50 ימים בין ישראל לבין חמאס ושאר הארגונים בעזה – נותרה בקרב הציבור בישראל תחושת חמיצות כבדה. זו באה לידי ביטוי בדברי ביקורת על אופן ניהול המלחמה מפי חלק מחברי הממשלה ופוליטיקאים משני צידי המפה הפוליטית בישראל, ובמאמרי פרשנות של בכירי הכותבים בישראל. בשיח הציבורי בישראל נשמעו חילוקי דעות לגיטימיים באשר למטרות המלחמה הרצויות. חלק טענו כי צריך היה לפעול בנחישות רבה יותר להכנעת חמאס ולסילוקו מהשלטון בעזה, ואחרים קראו "להסתפק" במכה צבאית קשה לחמאס ולשותפיו, שתדחה את הסיבוב הבא למועד רחוק ככל האפשר, ותבטיח שקט וביטחון ליישובי הגבול הדרומי של ישראל. כך או כך, הנימה השלטת במהלך המבצע ובסיומו הייתה שישראל אינה מצליחה להשיג הכרעה ותמונת ניצחון ברורה כנגד ארגון טרור קטן ממנה בגודלו ובמשאביו. מכאן קצרה הייתה הדרך למסקנה שישראל כשלה בהשגת יעדיה.

ככלל, בחינה מסכמת של תוצאות המערכה, עוד בטרם הושלם המהלך הצבאי בהסכם ביטחוני-מדיני, דה פקטו או דה יורה, אינה אפשרית. לכן לא ניתן לקבוע אם הושגה תכלית המערכה כולה. בנוסף, היעדר פרספקטיבה, שרק מרחק הזמן מאפשר אותה, מוביל כמעט בהכרח למסקנות בלתי-מבוססות ולעיתים אף שגויות באשר לתוצאותיה.

למרות מגבלות אלה, אפילו עוד בטרם החלה הלחימה ניתן היה לתאר ולהסביר את מאפייניהם של המערכה ושל היריב, אשר אחראים למצב חוסר הבהירות ומובילים לטשטוש זהותו של "המנצח".¹ אופיים של אלה מחייב להשתמש במונחים של הישגים וכשלים לתיאור תוצאותיהם ולא דווקא במונחים של ניצחון והכרעה, שאינם בנמצא עבור דמוקרטיות מערביות הלוחמות על פי נורמות וריסונים הנגזרים מאופי המשטרים הללו, במערכות שאינן מלחמות "סכום אפס". נראה כי חלק מסיבות התסכול הקבוע, הנלווה למערכות הצבאיות שניהלה ישראל מול חזבאללה, חמאס ושותפיו בעזה, נובע

מההגדרה הלא־מדויקת והמרדדת של יריביה, כארגוני טרור בלבד, ומחוסר הפנמה של סוג המערכה המתנהלת מולם. חמאס, הג'האד האסלאמי וכמובן גם חזבאללה אינם "רק" ארגוני טרור, אלא צבאות "טרורילה", המשלבים מאפיינים של טרור וגרילה, פועלים מתוך אוכלוסיה אזרחית ומתמגנים באמצעותה.

לצבאות טרורילה ולאסטרטגיית הלחימה שלהם יש מספר מאפיינים:²

א. מבנה ארגוני כצבא סדיר לכל דבר ועניין: מבנה פיקודי היררכי וחלוקה לחטיבות, גדודים ופלוגות. הם מודרכים ומאומנים על פי תוכנית סדורה ומדורגת, לעיתים אף בידי צבאות של מדינות תומכות (במקרה זה של איראן), ואף מפתחים מערכת אימונים והדרכה אוטונומית.

ב. הם בעלי אמצעי לחימה וציוד מתקדמים שסופקו על ידי המדינות התומכות, וחלקם אף פיתחו יכולת לייצר נשק באופן עצמאי.

ג. לוחמים לרוב בתקיפות גרילה של "פגע וברח, התחפר ועוקץ"³, ומכשירים עמדות לחימה ורשת מנהרות ללחימה בתוך בתי האזרחים, במחילות או ב"שמורות טבע".

ד. פועלים על פי לוגיקה של טרור – פגיעה בלתי־סלקטיבית בעליל ומכוונת מראש באוכלוסייה אזרחית של היריב, באזורים אזרחיים מובהקים. לכן הם משגרים מאות ואלפי רקטות, טילים ומרגמות באופן עיוור לעבר יישובים אזרחיים, על מנת להרוג אזרחים רבים ככל האפשר.

ה. מחייבים את הצד הלוחם בהם לאחריות גם על כל פגיעה שנגרמת לאזרחיהם שלהם, המשמשים להם מגן אנושי. לצורך זה הם מציגים לראווה את תמונות הפגיעה באזרחיהם, ובעיקר בנשים ובילדים, לעיני דעת הקהל העולמית. שיטה זו משמשת אבן יסוד באסטרטגיית הלחימה של צבאות הטרורילה. היא נובעת מקריאה מדויקת של רגישות דעת הקהל העולמית וגם בישראל עצמה לפגיעה נרחבת בבלתי־מעורבים, והיא נועדה להקשות על המדינה הלוחמת בהם מבחינת אופן הלחימה, לשבש את תנופתה ולאפשר ללוחמיהם פסק זמן, על מנת שיוכלו להתחבא ולהתחמק מנחת זרועו של צבא היריב.

ו. שימוש באזרחים הבלתי־מעורבים, המגנים עליהם ברכושם ובגופם בעבור פיצוי כספי שמשולם להם מראש. לעיתים הם כופים זאת באיומים. כך או כך, בתי האזרחים הופכים מרצון או בכפייה למוצבים צבאיים, כאשר מתוכם או מסביבתם הקרובה נורים רקטות, טילים ומרגמות. לחלופין, הבתים משמשים לאחסון אמצעי לחימה וחלקם אף ממולכדים.⁴

ישראל, שיצאה למערכה צבאית נגד חמאס, קבעה מראש כי היא תהיה מוגבלת במטרותיה. ראש ממשלת ישראל הגדיר את היעד המרכזי של מבצע 'צוק איתן' כהבטחת השקט והביטחון לתושבי הדרום.⁵ בעקבות ניסיונות תקיפה של מספר חוליות חמאס גדולות יחסית וחמושות היטב, שחצו את הגדר, צצו בפאתי קיבוצים

ונבלמו בטרם הספיקו לבצע טבח בתושביהם, צורף גם היעד של הרס מנהרות התקיפה החודרות ליישובי הגבול.

חמאס, שהחל את המלחמה במצב של נחיתות וקשיים בעזה בפרט ובזירה הפלסטינית בכלל,⁶ יכול להתהדר בכמה הישגים: ניהול מערכה צבאית ממושכת ואינטנסיבית, בעיקר באמצעות ירי רקטות ומרגמות לעבר ערים רבות ברחבי ישראל, והטרדת אזרחיה בעיקר ביישובי הדרום; הריגת 74 ישראלים, מתוכם 67 קצינים וחילים; הצלחתו לשבש את התעופה האזרחית לישראל וממנה ליומיים. ישראל מצידה פגעה בתשתית חמאס ובלוחמיו, ואף הרגה בשלהי המלחמה ארבעה מבכיריו, וכפתה על חמאס ושותפיו לקבל את הפסקת האש בתנאים שאותם סרב לקבל כמה שבועות קודם לכן.

היה ברור מראש כי מנהיגי חמאס יצאו בהכרזות מתרברבות על ניצחונם, ללא קשר לתוצאות הצבאיות האמיתיות של המערכה ולמרות ההרס העצום שנגרם לתושבים ולעיר עזה. החשבון האמיתי של התוצאות ושל הפגיעות והנזקים שנגרמו בפועל נעשה בחדרי חדרים, ולפחות על פי בכירים בהנהגה ובמודיעין הישראלי, יש פער ניכר בין תובנותיהם של מנהיגי חמאס לגבי תוצאות המבצע לבין ההתבטאויות הפומביות.⁷ בישראל הצניעו ראש הממשלה ושר הביטחון את הצהרות הניצחון של ישראל, והסתפקו באמירה ברורה ונחרצת כי יעדיו הצבאיים של המבצע הושגו עד תום, וכי יש להיערך למערכה המדינית על השלמת המהלך באמצעות השגת הסדר ביטחוני אפקטיבי שיבטיח שקט ויציבות לתושבי הדרום, בדיונים הצפויים בקהיר. לכן, מוטל על ממשלת ישראל לחתור לגיבוש הסדר שיתמקד בהבטחת צמצום יכולת ההתחמשות מחדש של חמאס ושותפיו ברצועה. עליה להתעקש שחמאס לא יהיה הגורם האחראי לשיקום הרצועה, ולא ישלוט בכספי הסיוע האדירים שצפויים להיות מוזרמים אליה ועל אופן הקצאתם. עליה לוודא שכניסת סחורות, ציוד ואנשים לרצועה תהיה בשליטה ופיקוח במעבר הגבול ברפיח על ידי מצרים, ושבצד הפלסטיני תהיה נוכחות של גורמים מהרשות הפלסטינית ומנגנון פיקוח בינלאומי, שיפקחו על כניסת הסחורות וחומרי הבנייה, הברזל והמתכות, ועל הגעתם ליעדיהם המוגדרים לצורכי שימוש אזרחי בלבד.

אם ישראל אכן תצליח למנוע התחמשות מסיבית מחדשת של חמאס ושותפיו בעזה, תשיג שקט ביטחוני ותמנע ירי רקטות לעבר יישוביה בדרום ופעולות איבה אחרות בשטחה למשך זמן ממושך, ותצליח גם למנוע התדרדרות למערכה צבאית נוספת בעזה – ניתן יהיה לקבוע כי המערכה בעזה הביאה להישגים שהם שווים־ערך למונח 'ניצחון אסטרטגי'.

נכון לכתבת שורות אלה, מתקיים בין הצדדים השותפים ל'צוק איתן' מצב ביניים של הפסקת אש זמנית, שהושגה בתיווך מצרי ובהשתתפות גורמי הרשות הפלסטינית.

הדבר נועד לאפשר מרחב זמן לניהול משא ומתן שלא תחת לחץ, לכינון הסדר או הסכם ארוך-טווח בין הצדדים. קיים פער גדול מדי בין עמדות המוצא של חמאס – השואף להקמת נמל ימי, לפתיחת שדה תעופה ולפתיחה חופשית של המעברים, לבין עמדת ישראל – הדורשת פירוז מלא של הרצועה, פירוק הארגונים החמושים מנשקם ומניעת כל פעילות טרור מעזה. לכן סביר כי יידרשו פשרות וגמישות בעמדות הצדדים שיאפשרו הגעה להסכם, או למצער, להסדר ולהבנות דה פקטו. אם אכן כך יקרה, תיתכן תקופה של שקט ביטחוני בין ישראל לבין עזה לפרק זמן שאינו ידוע.

מלבד החזית הדרומית, ישראל אינה יכולה להוציא מכלל אפשרות שתיקלע למערכה נוספת בגבול הצפוני מול חזבאללה – גם הוא צבא טרורילה המתמגן באזרחים. למרות שבעת הנוכחית חזבאללה מעורב עד צוואר בעימות בסוריה וסופג את תוצאותיו גם בלבנון, עמדותיו הקיצוניות כלפי ישראל והכפפת האינטרסים הלבנוניים לטובת אינטרסים של פטרונותו איראן עלולים לגרור אותו, בסופו של דבר, ללחימה בישראל. לחזבאללה צבא טרורילה העולה ביכולותיו בהרבה על אלו של הארגונים בעזה. הוא מאומן וחמוש יותר, ומצויד בעשרות אלפי רקטות בעלות טווח ארוך ומדויק יותר, הנושאות חימוש עוצמתי יותר. על כן, עימות שלו עם ישראל יהיה, כמובן, חריף הרבה יותר. במקרה כזה תמצא עצמה ישראל מתמודדת שוב במערכה צבאית דומה במאפייניה ל'צוק איתן', אך שונה מאוד בהיקפיה ובממדי ההרס הצפויים כתוצאה ממנה.

למקרה שישראל תיקלע לעימות נוסף עם צבאות הטרורילה של חמאס והג'האד האסלאמי בזירה הדרומית שלה, או בזירה הצפונית מול חזבאללה, עליה להפיק את הלקחים הצבאיים והמבצעיים מהמערכה הנוכחית, ולחזק את יכולותיה ההגנתיות וההתקפיות כאחת. אולם במקביל, עליה לנקוט בהקדם יוזמה גם בתחום המדיני הכולל מול הפלסטינים.

ישראל, ששילמה מחיר תדמיתי בדעת הקהל העולמית בשל ריבוי הנפגעים האזרחים בעטיה של המערכה הצבאית שכפו עליה חמאס ושותפיו, יכולה לשקם את מאגרי הלגיטימציה המתדלדלים שלה באמצעות חתירה לחידוש התהליך המדיני מול הפלסטינים. הטלטלה האזורית, האיבה הגוברת לתנועת 'האחים המוסלמים' במדינות ערב ובנסיכויות המפרץ וצמיחתו הפראית של הג'האד הסלפי הקיצוני, יוצרות עבור ישראל סביבה נוחה לשותפויות אסטרטגיות עם מדינות ערביות פרגמטיות. אלו עשויות לגבות את הרשות הפלסטינית, או אף ממשלת אחדות פלסטינית – אם תשרוד – ולהעניק לה רשת ביטחון לקבלת החלטות מכריעות שיאפשרו התקדמות לעבר השגת הסדרים מדיניים הדרגתיים, או הסדרי קבע עם ישראל. ייתכן שבניגוד לעמדה המיליטנטית והתוקפנית שהפגין חמאס במערכה בעזה, תוצאותיה יבהירו לו כי הרפתקה צבאית נוספת בעזה תדחף את ממשלת ישראל למדיניות שונה מזו

המרוסנת שנקטה במערכה הנוכחית, אשר עלולה להוביל בפעם הבאה לאובדן שלטון חמאס ברצועה.

בצד הלקחים שישראל צריכה להפיק מסוג המערכה שהתנהלה ב'צוק איתן', יש גם לקח הנוגע למדינות המערב. ההערכה השוררת בעולם הרחב – שלפיה אתגר הלחימה בצבאות טרורילה המתמגנים באזרחים הוא בעייתה הפרטית של ישראל, שאף ספגה ביקורת קשה בשל הפגיעה האגבית באזרחים רבים – עלולה להתברר כשגויה. עימותים מסוג זה עלולים להגיע בעתיד הלא־רחוק גם לפתחם של מנהיגי מדינות המערב. צבאותיהם עלולים להיקרא להילחם נגד ארגון דאע"ש, הפועל כצבא טרורילה בעיראק ובסוריה. לנוכח אופיו האכזרי של דאע"ש (ושל שותפים פוטנציאליים נוספים) והצורך לתקוף אותו מהאוויר ואף על הקרקע על ידי הכוחות המערביים, כאשר הוא צפוי להתמגן בקרב האוכלוסייה האזרחית במקומות שבהם הוא פועל, תוגבל מאוד יכולתם של התוקפים להימנע מפגיעה מסיבית באזרחים. במצב כזה יצטרכו גם הם לעמוד במבחן צבאי־מוסרי, אשר בגינו הואשמה ישראל בלחימה חסרת פרופורציות וב"יד קלה מדי על ההדק", במחיר הומניטרי כבד.

הערות

- 1 יורם שוייצר, "הנצחון האלוהי והכשלים הגשמיים", בתוך: מאיר אלון ושלמה ברום (עורכים), **מלחמת לבנון השנייה: היבטים אסטרטגיים**, תל אביב: ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 2007, עמ' 144-133.
- 2 יורם שוייצר, "הלחימה נגד צבא טרורילה: לבנון ועזה כמקרי בוחן", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 1, גיליון 1, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אפריל 2009, [http://heb.inss.org.il/uploadimages/Import/\(FILE\)1240781005.pdf](http://heb.inss.org.il/uploadimages/Import/(FILE)1240781005.pdf)
- 3 אמיר בוחבוט, "יש לי חטיבה של גיבורים". המח"ט מדבר", מערכת וואלה: חדשות, 8 באוגוסט 2014, <http://news.walla.co.il/?w=/2689/2773639>
- 4 "במבצע 'צוק איתן' שב ועשה חמאס שימוש באזרחים כ"מגן אנושי" לשם מניעת תקיפת בית פעיל טרור על ידי חיל האוויר הישראלי", מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם האלוף מאיר עמית, 10 ביולי, 2014, <http://www.terrorism-info.org.il/he/article/20669>
- 5 "נתניהו: 'מבצע צוק איתן נמשך; זה'ל ממשיך לפעול בכל העוצמה'; השמדת המנהרות תושלם בתוך יממה", **גלובס**, 2 באוגוסט 2014, <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000959813>
- 6 יורם שוייצר, "נקודת המבט הנוכחית של חמאס על הישגיו במערכה בעזה והמענה הישראלי הראוי", **מבט על**, גיליון 586, 6 באוגוסט 2014, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=7466>
- 7 "נתניהו: 'חמאס הוכה קשות ולא השיג אף אחת מדרישותיו'", **ישראל היום**, 27 באוגוסט 2014, <http://www.israelhayom.co.il/article/213857>

בין 'עופרת יצוקה' ל'עמוד ענן' ול'צוק איתן'

גבי סיבוני

בשנת 2001 החלו ארגוני חמושים הפעילים ברצועת עזה בירי תלול-מסלול לעבר יישובי מערב-הנגב. תחילה היו אלה רקטות קסאם מאולתרות ופצצות מרגמה בעלות דיוק ועוצמה נמוכה, אולם ככל שחלף הזמן, גדל מגוון אמצעי הירי שהיו פרי ייצור עצמי מתוחכם יותר, וכן תוצאה של הברחות אמצעי לחימה לתוך הרצועה. ברצועה קיימות כיום יכולות ירי רבות ומגוונות, הכוללות פצצות מרגמה ורקטות עוצמתיות לטווחים ארוכים. בנוסף, ניסיונותיהם של ארגוני הטרור לפרוץ את הבידוד שבו נתונה הרצועה הובילו את תעשיית המנהרות הענפה. זו התמקדה תחילה במרחב רפיח, והונעה על ידי מניעים כלכליים וצורך להכניס לרצועה אמצעי לחימה. משזוהה פוטנציאל השימוש במנהרות, החלו גורמי הטרור לחפור מנהרות התקפיות חוצות גדר לכיוון מדינת ישראל, במטרה לאפשר חטיפות וביצוע פיגועי טרור ביישובים הסמוכים לגדר.

קצב ההצטיידות של ארגוני הטרור ברצועה באמצעי לחימה וירי הרקטות גברו בצורה משמעותית לאחר ההתנתקות (אוגוסט 2005) ותפיסת השלטון ברצועה על ידי תנועת חמאס. זה היה הרקע לשלושה מבצעים רחבי-היקף, שישראל יצאה אליהם בזירת עזה: 'עופרת יצוקה', 'עמוד ענן' ו'צוק איתן'. במאמר זה יושוו מבצעים אלה, תוך התמקדות ברקע האסטרטגי של שלושתם ובבחינת המערכה האופרטיבית הצבאית. במסגרת זו הועצם השימוש של חמאס ב'דוקטרינת הקורבן'. שמטרתה לפגוע במעמדה של ישראל בזירה הבינלאומית באמצעות העמקת הפגיעה של ישראל באוכלוסייה בלתי-מעורבת ברצועה עצמה. לסיכום יוצגו תובנות אשר להיערכות להתמודדות עתידית עם האתגר הביטחוני ברצועת עזה.

המחבר מבקש להודות לרן לוי, מתמחה בתכנית צבא ואסטרטגיה במכון למחקרי ביטחון לאומי, על סיועו במחקר לצורך כתיבת מאמר זה.

הרקע האסטרטגי

עליית חמאס לשלטון ברצועת עזה באה אחרי ניצחונו בבחירות דמוקרטיות. "הרחוב הפלסטיני", שנואש מהמנהיגות המושחתת של תנועת פתח, ראה בחמאס גורם שיוכל להנהיג בדרך נקייה יותר, לפחות על פי התפיסה שרווחה בימים שקדמו לבחירות. השתלטותו האלימה של חמאס על רצועת עזה הציבה בפני תנועה זו, המונחית על ידי אידאולוגיה אסלאמית פונדמנטליסטית-רדיקלית, את האתגר המשולב של שליטה מדינית בישות טריטוריאלית-פוליטית מחד גיסא, לצד שמירה על רלוונטיות באזור ובזירה הפלסטינית כתנועת התנגדות, מאידך גיסא. הסלמת הירי מהרצועה בשלהי 2008 הביאה את ישראל לצאת למבצע 'עופרת יצוקה'. חמאס, שאך החל לבסס את שלטונו ברצועה, קיבל עורך אסטרטגי ממצרים וסוריה,¹ תמיכה משמעותית יותר סיפקה לחמאס איראן, שביקשה להשפיע בכך על המתרחש בעולם הערבי, ובפרט בזירה הישראלית-פלסטינית. האיראנים סייעו לחמאס בהברחת אמצעי לחימה לרצועה – רקטות גראד, טילים נגד טנקים וחומרי נפץ, העברת ידע טכנולוגי ששימש לייצור מטעני חבלה ורקטות, סיוע באימונים על אדמת איראן, העברת כספים – מאות מיליוני דולרים בשנה, וכן בגיבוי מדיני נגד ישראל והרשות הפלסטינית שבהובלת פתח.² זאת, תוך ניצול המשילות הכושלת של מצרים בחצי-האי סיני בזמן שלטונו של הנשיא חוסני מובארכ.

מבצע 'עופרת יצוקה' היה אקורד הפתיחה של סדרת עימותים בין ישראל לחמאס וליתר הפלגים החמושים ברצועה. המלצותיה של ועדת גולדסטון שהוקמה על ידי מועצת זכויות האדם של האו"ם במטרה לחקור את התנהלות ישראל במבצע, כמו גם הביקורת הבוטה שנשמעה בעולם על מדיניות ישראל כלפי הרצועה, נתפסו בעיני חמאס כהישג משמעותי. הסחף המתמשך בדעת הקהל העולמית בלגיטימציה של ישראל לפעול – בתגובה לירי מן הרצועה – העמיק בקרב הנהגת חמאס את ההבנה ביחס לפוטנציאל השימוש בנפגעים אזרחיים בעזה כאמצעי רב-משמעות במאזן הכוח בין תנועת ההתנגדות לישראל.³

מבצע 'עמוד ענן' מצא את חמאס נישא על גלי אהדה בעולם הערבי. המהפכה במצרים, ובעקבותיה עליית 'האחים המוסלמים' לשלטון במדינה, סיפקו לחמאס יתר ביטחון. מצרים תחת שלטון מנהיג 'האחים המוסלמים', מוחמד מורסי, וכן טורקיה וקטר התחרו ביניהן על התמיכה בחמאס, כחלק מחתירתן להשפעה על המרחב הסוני. יחסי חמאס עם איראן נקלעו למשבר, ובמקביל התהדק הקשר בין חמאס לממשלת מצרים, ומבחינת חמאס אף נוצרה תלות במצרים. בנסיבות אלה יכולה הייתה מצרים לקדם את סיוע הלחימה במהירות, ותוך גיבוש הבנות שאפשרו לישראל ולחמאס להצביע על הישג משמעותי. ישראל זכתה בתקופת שקט ארוכה יחסית, ואילו לחמאס הוענקה אפשרות לייצב את שלטונו ולהדק את יחסיו עם קטר – עם הסיוע הנדיב

שנלווה לכך. אולם, תקופה זו לא נמשכה זמן רב. 'האחים המוסלמים' איבדו את השלטון במצרים בהפיכה צבאית, והגנרל עבד אל-פתח א-סיסי נבחר לנשיאות. ערב מבצע 'צוק איתן', נמצא חמאס מבודד בעולם הערבי. המערכת הכלכלית שפיתח באמצעות המנהרות במרחב רפיח שותקה כמעט כליל, עקב פעילות הנגד של הצבא המצרי. תחושות הבידוד והרצון לשנות את המציאות המעיקה, גם אם לא בכוונת מכוון, הובילו את חמאס לסבב הלחימה האחרון.

שינוי נוסף שחל במערך הכוחות במזרח התיכון השפיע אף הוא על המערכה בעזה, ביחס לסבבי לחימה קודמים. איום מתגבר מצידו של ארגון 'המדינה האסלאמית' – דאע"ש – בסוריה ובעיראק היה רקע להיווצרות קואליציה חדשה בהובלת ארצות הברית, שתכליתה לסכלו. בתוך כך, ארצות הברית ומדינות המערב מצאו את עצמן לצד איראן וחזבאללה, ועימן ערב-הסעודית, ירדן ואף משטרו של אסאד בסוריה. תופעה זו, שאמנם אינה מבטיחה את שיקום הרלוונטיות וההשפעה של וושינגטון על המתרחש במזרח התיכון, דוחקת את חמאס ואת בעיית עזה לשולי השיח הבינלאומי, ובכך מעצימה את בידודו של הארגון.

המערכה האופרטיבית

קשה לקבוע אם לחימת חמאס והארגונים הפלסטיניים ב'צוק איתן' באה מתוך תכנון מוקדם. נדמה שאף אחד מהצדדים לא היה מעוניין בעימות. אולם, כפי שקורה לא פעם – ישראל וחמאס כאחד נמצאו מעורבים בסבב עימות ארוך במיוחד. התבוננות על דרכי הלחימה של חמאס מאז 'עופרת יצוקה' מצביעה על תהליך למידה שיטתי. בזמן שבין 'עמוד ענן' ל'צוק איתן' התאפיינה התנהלות חמאס בריסון, אך במקביל הגביר הארגון את בניית התשתית הצבאית ברצועה, וכן ניסה לבצע פיגועים דרך שטחי יהודה ושומרון.⁴ בתהליך זה ניכרה תפיסת לחימה משולבת, שכללה שני רכיבים מרכזיים:

מאמץ התקפי – במטרה לפגוע בישראל באמצעות ירי רקטי ופעולה מעבר לגבול דרך מנהרות התקפיות. שימור הירי הרקטי לווה במאמץ הגנתי, שכלל הטמנת משגרים בתת-ההקרקע בסביבה אזרחית צפופה. שני הרכיבים ההתקפיים לא נועדו להשיג הכרעה כלשהי, אלא בעיקר לפגוע במרקם החיים של תושבי ישראל, ולהפעיל לחץ על ממשלת ישראל להקל בהגבלות על מעבר סחורות ואנשים שהושתו על הרצועה. חמאס ויתר הפלגים הפעילים ברצועה ניצלו גם את יכולות ירי המרגמות לטווחים קצרים, כדי לערער את ביטחונם של תושבי היישובים הקרובים לגדר הרצועה. ביסוד המאמץ ההתקפי ניכרו שתי מגמות: ההכרה בכך שירי על נמל התעופה בן-גוריון עשוי לשבש את התעופה האווירית הבינלאומית לישראל. הבנה זו אוששה באותו מקרה שבו רקטה שכוונה לשדה התעופה לא יורטה על ידי מערכת 'כיפת ברזל'. מספר חברות בינלאומיות ביטלו את הטיסות ליעד זה למשך מספר ימים. המגמה השנייה

הייתה ההבנה שירי מרגמות ליישובי עוטף עזה מייצר לחץ בישראל, משום שאין לירי קצרטווך זה התרעה מספקת ואין לו מענה התרעתי ומיירט, כזה שמספקת 'כיפת ברזל' לרקטות.

בתהליך בניין כוח שיטתי הגדיל חמאס את עוצמת המאמץ הרקטי שלו, לעומת יכולתו במבצעים הקודמים. הדבר בא לידי ביטוי במספר היבטים: בהיבט אמצעי הלחימה הגדיל החמאס הן את יכולות השיגור שלו לטווחים ארוכים, והן את הכמויות והגיוון של האמצעים שלו. בהיבט ההגנה על יכולות הירי יצרו חמאס והארגונים ברצועה תפיסת לחימה והגנה, שהתבססה על שימוש בתת-הקרקע לצורכי שימור הכוח ואמצעי השיגור, לצד העמקת השימוש באוכלוסייה כמגן אזורי על אמצעי ירי. אלה אפשרו לשמר היקפי ירי משמעותיים גם בימים האחרונים של המערכה, תוך זיהוי תורפת מערכת ההגנה 'כיפת ברזל' בטווחים קרובים, וירי של מטחי מרגמות ליישובים הקרובים לגדר.

קעקוע הלגיטימציה של ישראל להפעלת כוח בעקבות 'עופרת יצוקה' הוביל לפיתוח דוקטרינת הקורבן. עיקריה הם פרובוקציה שתביא לפגיעה על ידי ישראל באזרחים ובמתקנים אזרחיים ובינלאומיים, באמצעות מיקום אמצעי לחימה וירי במתקנים אלה. מטרתה היא להעמיק את בידודה של ישראל בזירה הבינלאומית. ככל שתגבר הפגיעה מצד ישראל באזרחים, כן תגבר האפקטיביות של מאמץ הלגיטימציה לחמאס ומאמץ הדה-לגיטימציה לישראל. במהלך 'צוק איתן' העצים חמאס בצורה משמעותית את השימוש בדוקטרינת הקורבן, שהתבטא בחשיפה נרחבת של אזרחים בלתי-מעורבים לאש של צה"ל. אמצעי ירי ושיגור רקטות הופעלו גם ממתחמים הומניטריים, שבהם קיבלו תושבים מחסה. המחשות להפעלת דוקטרינת הקורבן ניתן לראות בתמונות המתארות ירי של רקטות מתוך מתחמים של ארגונים בינלאומיים ובתי ספר.

אין חידוש בהפעלת ירי על סביבה אזרחית מתוך סביבה אזרחית על ידי חמאס ופלגים חמושים אחרים, אולם, בשונה מסבבי לחימה קודמים, במהלך 'צוק איתן' ניכר שכלול של שיטת פעולה זו. לקחי חמאס מ'עופרת יצוקה' ו'עמוד ענן' נלמדו והעצימו את השימוש במרחבים אזרחיים אלה. התקנה של אמצעי שיגור רקטות במתחם של ארגון בינלאומי הפועל ברצועה מחייבת הכנה מראש וכוללת חפירה, הובלה והתקנה של האמצעים. קשה לדמיין כיצד נערכות הכנות אלה בלי שהעובדים במתקנים אלה שמים לב לכך. לא מן הנמנע שהופעל עליהם לחץ, על מנת שלא תתעורר בקרבם התנגדות להיערכות חמאס בתחומם.⁶ בהקשר זה יש לציין שעד שבוע הלחימה האחרון התקשה צה"ל לפגוע במערך הפיקודי הבכיר של חמאס. אנשיו פעלו במנותק מהסביבה, כשהם מוגנים בתת-הקרקע. על כן, לא ניתן להעריך עד כמה היו בכירי הארגון מודעים להיקף הפגיעה ברצועה, בנפש וברכוש, קרי: למחיריה של דוקטרינת הקורבן.⁵

ירי מתוך מתחם בתי ספר

ירי רקטות מתוך מתחם בית ספר של אונר"א

ירי מתוך מתחם דיפלומטי ומתחם רפואי של הצלב האדום [הכיתוב בצילום – כבמקור]

לעומת זאת, התפיסה האופרטיבית של צה"ל לא עברה שינוי מהותי מאז מבצע 'עופרת יצוקה'. זו התבססה על פתיחה באש שכללה אש מדויקת מנגד על מטרות מתוכננות מראש, והעמקת הפגיעה במטרות מזדמנות. לצד הפעלת האש החזיק צה"ל את כוחות היבשה במוכנות לכניסה קרקעית מוגבלת לאזור, במטרה להשמיד תשתיות צבאיות של חמאס ושל יתר הארגונים החמושים הפעילים ברצועה, ולהביא להפסקת הירי. במבצע 'עופרת יצוקה' הופעל הכוח הזה אחרי מיצוי המערכה באש, שלא הביאה להפחתה משמעותית בירי הרקטות, ואילו במבצע 'עמוד ענן' רוכז הכוח היבשתי, אולם לא הובא לידי ביטוי שכן הושגו הבנות מדיניות להפסקת הירי במהירות יחסית, הודות להשפעת קהיר על חמאס.

תהליכי בניין הכוח של צה"ל במהלך השנים האחרונות העמיקו את הדגש על היכולת האווירית ומודיעין למטרות. אלה קיבלו את מרב המשאבים – מטבע הדברים על חשבון התמרון היבשתי, שנותר מאחור עם קטלניות ויכולות אש עצמאיות ומדויקות מוגבלות. במקביל, ההצטיידות בפלטפורמות כבדות (דוגמת מרכבה ונמר) ומיגון מתקדם התנהלה בעצתיים, בשל קשיים תקציביים. התוכניות המבצעיות של צה"ל היוו המשך ישיר לתהליכים אלה, כפי שהומחש במהלך 'צוק איתן'. המערכה נפתחה באש מן האוויר בהיקפים גדולים הרבה יותר מאשר במבצעים הקודמים. זאת, כתוצאה מהעמקת יכולות המודיעין למטרות מתוכננות, וכן לאלה שנוצרו תוך כדי הלחימה. אולם, חמאס ויתר הפלגים שימרו יכולות ירי רקטות ארוך-טווח וירי

מרגמות לטווח קצר לאורך המערכה. זאת באמצעות השימוש הנרחב בדוקטרינת הקורבן, אשר הקשתה על צה"ל לפגוע באמצעי שיגור הממוקמים בסביבה אזרחית צפופה. לאחר מספר ניסיונות של חמאס לחדור לישראל דרך מנהרות התקפיות, הופעל התמרון הקרקעי – יש שיאמרו באיחור רב – במטרה להשמיד את המנהרות ההתקפיות. בשבוע האחרון של הלחימה, עם יציאת הכוחות היבשתיים מהרצועה, שבה ותפסה מקום מרכזי המערכה באש, שהתעצמה תוך הסרה של מגבלות שצה"ל הטיל על עצמו. כך התאפשרה פגיעה רחבה בתשתיות הצבאיות של חמאס ובמקורות שיגור. יש לשער שפעולה זו הייתה בין הגורמים שהביאו את חמאס להסכים להפסקת האש במתווה המצרי המקורי, שאותו דחתה הנהגת התנועה קודם לכן.

המאזן האופרטיבי והאסטרטגי של המערכה

בעת כתיבת שורות אלה, קשה להעריך את תוצאות מבצע 'צוק איתן'. ניסיון העבר מלמד שהערכה כזו מחייבת פרספקטיבה ארוכת-טווח. את התוצאות ראוי למדוד מול השיפור במצב האסטרטגי של מדינת ישראל לאורך זמן, ולא מול הצהרות ושיח פופוליסטי על ניצחון והפסד בשני הצדדים. ובכל זאת, מתבקשת ההשוואה למלחמת לבנון השנייה ולסבבי לחימה קודמים בזירת עזה.

כשהסתיימה מלחמת לבנון השנייה, היא נתפסה בקרב הציבור בישראל כהפסד וכהחמצה.⁷ למרות זאת, צפון-הארץ זכה בעקבותיה בתקופה שקט ארוכה – מהארוכות ביותר מאז קום המדינה. לעומת זאת, מבצע 'עופרת יצוקה' הסתיים בהפסקת אש חד-צדדית, ואז דובר בישראל על הישג צבאי במאבק מול חמאס. אולם, חמאס ויתר הפלגים הפעילים ברצועה המשיכו להתעצם והירי מן הרצועה נמשך כמעט ללא הפוגה – עד אשר התחולל סבב 'עמוד ענן'. כפי שהוכח, גם ההבנות שאפשרו את הפסקת האש בתום 'עמוד ענן' לא הועילו כדי לספק לישראל תקופת רגיעה ממושכת.

למרות המגבלות, ניתן לשרטט מספר תובנות בעקבות 'צוק איתן', המעידות על שיפור במצבה של ישראל מול האתגרים שמוזמנת רצועת עזה. ראשית, הסתמנה הבנה מצד הקהילה הבינלאומית לגבי חומרת האיום שמציב האסלאם הפונדמנטליסטי-רדיקלי. הפנמת הסכנה הטמונה במתקפה שמנהל ארגון 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש) בעיראק ובסוריה מקרינה גם על ההתייחסות לחמאס ולשאר ארגוני הטרור ברצועה – הגם שאין מדובר בזהות מוחלטת בין הגופים האלה. אפשר שהקריאה יוצאת הדופן של מועצת שרי האיחוד האירופי לפירוק כל ארגוני הטרור בעזה מנשקם הושפעה מהמתרחש בעיראק ובסוריה.⁸ שנית, חמאס מצא עצמו במהלך 'צוק איתן' ובעקבותיו מבודד בסביבה הסונית, מלבד קשריו עם קטר וטורקיה – שהשפעתן ממילא מוגבלת. גם עוינות מצד מצרים העמיקה את בידוד חמאס ומהווה מנוף לחץ עליו לאפשר את שילובה של הרשות הפלסטינית בניהול הביטחון ובשיקום הרצועה. כל אלה יצרו

מסגרת אפשרית להתנעת תהליך של צמצום משמעותי ביכולת ההתעצמות הצבאית של חמאס ויתר הפלגים ברצועה – תהליך שיצמצם בטווח הארוך את האיום הנשקף לישראל ממנה.

לבסוף, על אף דברי ההתלהמות והרהב של גורמי חמאס בעזה לאחר המערכה, ולמרות הביקורת בישראל על כי גם בסיומה נותרו בידי חמאס יכולות צבאיות ופוטנציאל התעצמות, היקף הפגיעה בפעילי טרור, באמצעי לחימה ובתשתיות ברצועה היה עצום ורב. ניסיון העבר מראה שלעוצמת הפגיעה הזו עתידה להיות השפעה על רצונם של הארגונים לחדש לחימה, לפחות בזמן הקרוב. לכן, נראה ש'צוק איתן' מהווה ציון דרך בנתיב להסדרה אסטרטגית ארוכת-טווח מול האיום הביטחוני שמקורו ברצועה. התנאים שנוצרו בעקבות המערכה עשויים להיות מנוצלים בדרך לפירוז – ולו חלקי ומדורג – של הרצועה, וכשלב לקראת עיצובה של מציאות ביטחונית נוחה יותר לישראל, בפרט אם תהיה לרשות הפלסטינית השפעה כלשהי על הביטחון והמנהל ברצועה.

אולם, אין להמעיט בחשיבות המאבק בדוקטרינת הקורבן. דוקטרינה זו מהווה כלי אופרטיבי בכל משמעות אסטרטגית. מסכת הקורבן של חמאס נסדקה כשפעילי הארגון ביצעו רצף של הוצאות להורג של "משתפי פעולה" לקראת סוף המערכה. עם זאת, ארגוני זכויות אדם בינלאומיים קראו לחמאס לוודא שנאשמים לא מוצאים להורג ללא הליך משפטי מסודר – בבחינת התייחסות לחמאס כאל ארגון שניתן לנהל עימו שיח נורמטיבי, משפטי ודמוקרטי. התייחסות כזאת לחמאס אינה מבשרת טובות מבחינת ישראל.

ההתמודדות עם איומים כאלה שמייצג חמאס מחייבת את צה"ל לגבש תפיסת הפעלת כוח עדכנית, שתתבסס על תמהיל בין הפעלת האש לבין התמרון. זאת, מתוך הבנת האפקטיביות והעוצמה של המגע הישיר ושל ההישגים המבצעיים שיכול להשיג התמרון הקרקעי. תהליכי בניין הכוח של צה"ל נדרשים לתמוך בהבנה הזו ולא להישען באופן מוטא על הפעלה של אש מנגד – מדויקת ועוצמתית ככל שתהיה. לצד זאת, ראוי לזכור שהמערכה איננה צבאית בלבד. מול האיום המתפתח גם בזירות נוספות נדרשת ישראל לגבש דוקטרינה משולבת, שתכלול – לצד המאמץ הצבאי – תמהיל של רכיבים מדיניים, הסברתיים ומשפטיים. רק מאמץ משולב יוכל לאפשר התמודדות ממושכת עם האיום שמציבים ארגונים חמושים שאינם מדינה, ובפרט אלה שעשו את דוקטרינת הקורבן רכיב מרכזי באסטרטגיית המאבק שהם מנהלים.

הערות

- 1 התנהלות חמאס ואופיו של איום הטרור מרצועת עזה, מרכז המידע למודיעין וטרור, המרכז למורשת המודיעין, מרץ, 2010. www.terrorism-info.org.il/data/pdf/PDF_19064_1.pdf
- 2 ביקור חאלד משעל, יו"ר הלשכה המדינית של חמאס, בטהראן, ראו: מרכז המידע למודיעין וטרור, המרכז למורשת המודיעין, 23 בדצמבר, 2009. <http://www.terrorism-info.org.il/he/article/18170>
- 3 ראו: דברים שאמר שר החוץ האיראני במהלך ביקורו של חאלד משעל באיראן, דצמבר 2009, שם.
- 4 שירות הביטחון הכללי, 2014. מאמצי ההתעצמות של חמאס מאז מבצע "עמוד ענן", פורטל הטרור, <http://www.shabak.gov.il/publications/study/Pages/NewItem090714.aspx>
- 5 התמונות מתוך מסמך בלתי-מסווג של צה"ל, המציג ירי ממתחמים אזרחיים ובינלאומיים במבצע "צוק איתן", אוגוסט 2014. המקור נמצא ברשות הכותב.
- 6 בהקשר זה, ראו: "שימושים צבאיים במתקנים רפואיים ובמבולנסים ע"י חמאס ושאר ארגוני הטרור הפועלים ברצועת עזה", מרכז המידע למודיעין וטרור, המרכז למורשת המודיעין, 23 באוגוסט 2014, <http://www.terrorism-info.org.il/he/article/20683>
- 7 הערכה זו הייתה נחלתם של אישי ציבור ורבים בתקשורת הישראלית. הגדילה לעשות ועדת וינוגרד, שבדו"ח שהכינה נכתב: "בסופם של 34 ימי לחימה לא הייתה הכרעה לטובת צה"ל, אף לא 'בנקודות'. ירי החזבאללה על העורף הישראלי הופסק רק בשל הפסקת האש. ישראל לא ניצחה בבירור במלחמה", דו"ח וינוגרד, עמוד 396, סעיף 19, <http://www.nrg.co.il/images/news/doah.pdf>
- 8 ברק רביד, "שרי החוץ של האיחוד האירופי קראו לפירוק כל ארגוני הטרור בעזה מנשקם", **הארץ**, 20 באוגוסט 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2384744>

כיפת ברזל: ההגנה מפני טילים בתפיסת הביטחון הישראלית

אמילי לנדאו ועזריאל ברמנט

המספר הנמוך של קורבנות בנפש בקרב האוכלוסיה האזרחית שנרשם במהלך מבצע 'צוק איתן' יוחס בעיקר לביצועים מעוררי ההתפעלות של 'כיפת ברזל' – מערכת ההגנה הישראלית מפני טילים. על פי נתונים שפורסמו על ידי גורמי ביטחון ישראליים, 'כיפת ברזל' רשמה שיעור הצלחה של כתשעים אחוזים ביירוט רקטות שנורו לעבר אזורים מאוכלסים בשטח ישראל. תוצאה זו מהווה שיפור לעומת ביצועי המערכת במבצע 'עמוד ענן' בחודש נובמבר 2012, כאשר הנתונים שפורסמו באותה עת הצביעו על שיעור יירוט של 84 אחוזים.¹ עם זאת, 'כיפת ברזל' לא הצליחה לתת מענה אפקטיבי לטילים קצרי-הטווח ולפצצות המרגמה שנורו לעבר יישובי אזור עוטף עזה. ישראל מפתחת בימים אלה מערכת הגנה חדשה מפני טילים ומרגמות, הידועה בשם 'קרן ברזל' ומיועדת להתמודד עם איום זה. המערכת עושה שימוש בקרני לייזר כדי ליירט נשק קצר-טווח כגון פצצות מרגמה.²

ביצועי 'כיפת ברזל': ביקורת ותגובה

על אף המידע שישראל פרסמה אשר לביצועיה של מערכת 'כיפת ברזל', מומחים אחדים בתחום הטילו ספק בשיעור היירוט הגבוה שלה. תיאודור פוסטול מ-MIT, מבקר שנוי במחלוקת של מערכות הגנה אוויריות, טוען כי ניתוח מדוקדק של תצלומי שובל המיירטים במהלך מבצע 'עמוד ענן' (2012) מוכיח כי שיעור היירוט לא עבר את הרף הנמוך של חמישה אחוזים, עם שיפור מועט במהלך מבצע 'צוק איתן'. פוסטול טוען כי יירוט מוצלח מחייב שהטיל המיירט ינוע בצורה חזיתית לעבר ראש הטיל החודר, ואילו תצלומי שובל המיירטים של 'כיפת ברזל' מראים כי לא כך ארע, ככל הנראה; את כמות הנפגעים הנמוכה כתוצאה מירי הרקטות של חמאס הוא מייחס לאמצעים שננקטו במסגרת ההגנה האזרחית הישראלית, כגון התרעות מוקדמות לאוכלוסייה וזמינות מקלטים. לדבריו, אין ראיה פומבית לכך שמערכת 'כיפת ברזל' פועלת בשיעור יירוט של תשעים אחוזים.³ ספקנים אחרים, וביניהם ריצ'רד מ. לוי, טוענים כי 'כיפת

ברזל' הצליחה להשמיד לכל היותר ארבעים אחוזים מראשי הקרב⁴ – נתון זה אמנם נמוך משיעור היירוט שדווח על ידי צה"ל, אך גבוה באופן ניכר מזה שטען פוסטול. סובראטא גושרוי, גם הוא מ-MIT, מציג נקודת מבט שונה מעט אשר לביצועי 'כיפת ברזל'. בשונה מפוסטול, גושרוי סבור כי ברגע שהמידע המפורט בדבר ביצועי 'כיפת ברזל' יהיה זמין, המערכת תצטייר כ"צעד קדימה במערכות הגנה מסוגה". נכון לעת הזאת, היעדר המידע הכולל על יירוטי מערכת 'כיפת ברזל' פירושו כי צופים מן הצד מתקשים להעריך את ביצועיה של מערכת ההגנה הישראלית. גם אם 'כיפת ברזל' אכן הצליחה ליירט סביב תשעים אחוזים מן הרקטות שנורו על ידי חמאס (ושהוחלט ליירוט), אין פירוש הדבר בהכרח כי ביצועי מערכות ההגנה האחרות שבידי ישראל – כגון 'קלע דוד' ו'חץ' – יהיו אפקטיביים באותה מידה.⁵ במהלך מבצע 'צוק איתן', במקרים רבים לא נעשה שימוש במערכות היירוט משום שהן ידעו לזהות כי חלק משמעותי של הרקטות אמור ליפול בשטחים פתוחים. במקרה שישראל תיאלץ להילחם במספר חזיתות בו-זמנית, מול אויבים היורים מאות טילים בליסטיים מדי יום ובהם טילי 'שיהאב' ו'סג'יל' איראניים, תיאלץ מערכת ה'חץ' הישראלית להשתמש במספר מיידיים רב יותר, עם הסיכון הנלווה של ריווי המערכת, ולפיכך חוסר יכולת לפעול באותה מידה של אפקטיביות.⁶

מידע מדויק על ביצועי 'כיפת ברזל' עדיין חסר,⁷ אך הישראלים אינם מטילים ספק בהצלחתה. המערכת הפכה עד מהרה לסיפור ההצלחה הבולט של המבצע, ואנשים יכלו לעקוב בנקל אחר היירוטים ממקור ראשון. הפיצוצים המוכרים מעל שמי ישראל נצפו על ידי רבים בכל מטח רקטות, ובין אם 'כיפת ברזל' פגעה בראשי הקרב הנכנסים (תוך הפעלת ראשי הנפץ) ובין אם בצידיהן של הרקטות, הרקטות לא הגיעו למטרות האזרחיות שאליהן כוונו. דחייתו של פוסטול את ממצאי צה"ל באשר לשיעורי היירוט מתמיהה במידת-מה, במיוחד משום שבעבר הוא גילה נכונות להתבסס על מסקנותיהם של גורמי ביטחון ישראלים, כאשר הן עלו בקנה אחד עם קו המחשבה שלו. בהתאם לכך, פוסטול תמך בממצאיו של צה"ל לאחר מלחמת המפרץ הראשונה בשנת 1991, שהצביעו על כך שמערכת ה'פטריוט' להגנה מפני טילים לא סיפקה ביטחון נוסף לישראל אחרי שעיראק החלה לירות לעברה טילי סקאד.⁸ באופן משעשע, הצלחתה של המערכת מצאה תימוכין באמצעות ההאשמה המוזרה של נציבת זכויות האדם היוצאת של האו"ם, נאווי פילאי, שלפיה ישראל אשמה בכך שלא שיתפה את מערכת 'כיפת ברזל' עם חמאס כדי להגן על אזרחים פלסטינים.⁹ פוסטול סבור שמספרם הנמוך של האזרחים שנפגעו נבע מאמצעי הגנה אחרים, אך הוא אינו מספק הסבר לנוק המזערי שנגרם גם לרכוש.

אכן, אם נשווה בין המידע הקיים על מלחמת לבנון השנייה מ-2006 (כשמערכת 'כיפת ברזל' עדיין לא פעלה) לבין הנתונים מסבב הלחימה האחרון ברצועת עזה,

נמצא כי בשנת 2006 פגעו בישראל כארבעת אלפים רקטות של חזבאללה, שגרמו ל-53 קורבנות בנפש בקירוב,¹⁰ ואילו במהלך 'צוק איתן' נורו מרצועת עזה לכל הפחות 3,360 רקטות,¹¹ אשר גרמו למותם של שני ישראלים. יתר על כן, בשנת 2006 הוגשו 30,000 תביעות ביטוח לקבלת פיצויים בגין נזקים (כשבע תביעות לכל רקטה), ואילו ב'צוק איתן' (נכון לתאריך 3 בספטמבר) הוגשו רק כ-2,400 תביעות (פחות מתביעה אחת לרקטה).¹² מבקריה של מערכת 'כיפת ברזל' יידרשו להסביר את השיעור הגבוה באופן משמעותי של הנפגעים מקרב האזרחים, וכן את מספר התביעות לפיצויים במהלך מלחמת לבנון השנייה, כאשר מערכת 'כיפת ברזל' עדיין לא פעלה. הטענה כי המספר הנמוך של נפגעים מקרב האזרחים שנרשם במהלך 'צוק איתן' נבע מצעדי הגנה אזרחית אינה הגיונית, שכן צעדים אלה יושמו גם בשנת 2006, כאשר אזרחים רבים יותר נהרגו מפגיעת רקטות מסוגים דומים.¹³

אמצעי הגנה בתפיסת הביטחון של ישראל

מה המשמעות של כל מה שתואר לעיל מבחינת המימד ההגנתי בדוקטרינת הביטחון של ישראל, ובמיוחד בכל הנוגע לאמצעים המיטביים להתמודדות עם איומי הרקטות, הטילים והאיומים הבלתי-קוננוציונליים? באופן מסורתי העדיפו גורמי תכנון צבאי בישראל לפתח יכולות התקפיות גמישות כדי להתמודד עם איומים אסטרטגיים ארוכי-טווח. בנוסף, רבים התנגדו לפיתוחה של מערכת ה'חץ' להגנה מפני טילים בליסטיים, ונימקו זאת באי-הוודאות הטכנולוגית סביב הפיתוח, ובעלותה הגבוהה. על אף זאת, פיתוח מערכת ה'חץ' אושר בשנות השמונים של המאה הקודמת על ידי יצחק רבין, שכיהן אז כשר הביטחון, למרות התנגדות עזה של צה"ל. כיום נוטה כף המאזניים יותר ויותר לעבר פיתוח של יכולות הגנתיות.¹⁴

ההגנה מפני טילים ורקטות נעשתה רכיב מכריע בתפיסת ההגנה הישראלית, לצד יכולות התקפיות והגנה פסיבית. ישראל מפתחת הגנה רבת-שכבות מפני טילים, במטרה להתמודד עם האיומים הגוברים של טילים בליסטיים ורקטות מלבנון, מסוריה ומאיראן. סביר להניח כי בשנים הקרובות יעלה בידי ישראל לפתח מערכת משולבת שתעניק כיסוי כלל-ארצי כמענה לאיומים מרובים, ותפעיל את המערכות השונות באופן היעיל והחסכוני ביותר.¹⁵

ראובן פדהצור ז"ל, שהיה חוקר ופרשן בנושאי ביטחון, לא צידד במערכות הגנה לנוכח חוסר יכולתן להציע הגנה מתאימה מפני איומים גרעיניים. אם יצליח אפילו טיל גרעיני אחד לחדור את מערכת ההגנה ולפגוע בתל אביב, ההשלכות של אירוע מעין זה יהיו בלתי-נסבלות מבחינתה של ישראל. לכן, כדי שמערכת ה'חץ' תהיה אפקטיבית, עליה לספק הגנה הרמטית – מאפיין שאין ביכולתה להציע. יתרה מכך, פדהצור ראה בפיתוח אמצעי הגנה מסר של ישראל לאויביה, שעל פיו היא מתכוננת

להתגונן מפני מתקפה גרעינית, במקום להסתמך על ההרתעה שלה כדי להרחיק את הסיכוי של מתקפה כזאת. באמצעות האיתות הלא־נכון לאיראנים, ישראל למעשה מזיקה לתדמית ההרתעה שלה עצמה, ומראה כי ההרתעה שלה אינה איתנה.¹⁶ עם זאת, קו מחשבה זה לא תפס מקום דומיננטי בשיח הביטחוני בישראל; במקומו אימצו גורמי תכנון צבאי בישראל את המודל של הרתעה המחוזקת למעשה באמצעות ההגנה, כפי שעשו ארצות הברית ונאט"ו. עוזי רובין, מומחה מוביל בנושאי ביטחון ומנהל לשעבר של מנהלת ההגנה מפני טילים, מבין את המושג 'הרתעה' באופן החורג מחשיבת 'המלחמה הקרה' של פדחצור. לפי רובין, ההרתעה מפני איומים גרעיניים מתבססת על כוח שורד בעל יכולת מכה שנייה, והשרידות מחייבת כי מספר מספיק של כוחות בעלי יכולת מכה שנייה עדיין יהיו כשירים אחרי ההתקפה הראשונה. כאן נכנסת לתמונה ההגנה מפני טילים. רובין מגיע למסקנה כי למרות שמערכות הגנה מפני טילים אינן יכולות להעניק הגנה הרמטית מפני טילים בליסטיים, גם הגנה מוצלחת באופן חלקי תוכל לסבך באופן ניכר את תכנוניו של האויב.¹⁷

מורל הציבור, וגמישות למקבלי החלטות

למערכות הגנה מפני טילים יש יתרונות נוספים הקשורים במורל הציבור. מבקריה של מערכת 'כיפת ברזל' התעלמו מן ההשפעה החיובית שהייתה להצלחותיה של המערכת על המורל הלאומי בישראל, ומתרומתה לחיזוקן של תחושות הנחישות והביטחון בציבור במצב של מלחמה. אישוש לכך ניכר בתגובתו החיובית במיוחד של הציבור הישראלי להצלחתה הניכרת לעין של מערכת 'כיפת ברזל' ביירוט רקטות שנורו מרצועת עזה, הן בשנת 2012 והן בשנת 2014.¹⁸

אפשר לתרגם את מורל הציבור גם ליתרונות אסטרטגיים מוחשיים. במבצע 'צוק איתן', תחושת הציבור בישראל שהוא מוגן על ידי 'כיפת ברזל' העניקה לממשלה זמן ומרחב כדי לאמץ החלטות מחושבות אשר לתגובותיה לירי הרקטות, במקביל להפחתת הלחץ לעבור במהירות למבצע קרקעי ברצועת עזה. כאשר התקבלה לבסוף ההחלטה לנהל מבצע קרקעי, היא לא הייתה קשורה ישירות למתקפות הרקטות, אלא לניסיונותיו הבוטים של חמאס להסתכן לתוך שטחה של ישראל דרך מנהרות תת־קרקעיות רבות. בהיבט שלילי יותר, הצלחתה של ישראל בהגבלת מספר הקורבנות האזרחיים הופנתה נגדה באופן ציני במרחב הבינלאומי על ידי אלה שהאשימו אותה בנקיטת תגובה בלתי־מידתית.

הלקחים הנלמדים ממבצע 'צוק איתן' מחכימים כאשר גורמי התכנון הצבאי הישראליים מדגישים יותר ויותר את פיתוחן של יכולות הגנתיות מול איומי טילים ואיומים אסטרטגיים המכוונים לעבר ישראל על ידי אויביה. לא ימצא מומחה צבאי רציני שיטען כי מערכות הגנה מפני טילים מסוגלות להעניק הגנה מוחלטת, אולם

מערכות הגנה אלו יוצרות את התנאים לחופש פעולה רב יותר של מקבלי ההחלטות – הן מביטוחות כי יהיה להם זמן לשקול את צעדיהם, וכי הם לא יאלצו לנקוט באופן אוטומטי מכת מנע ראשונה ומכה שנייה.¹⁹

מערכות הגנה מפני טילים מעניקות למנהיגי המדינה מספר חלופות, ובהן בעת מאפשרות זמן לפעילות דיפלומטית. הדבר מסייע להבין מדוע השקיעה ארצות הברית סכומי כסף עצומים במערכות ההגנה הישראליות השונות. לא מדובר כאן רק בהגנה על האוכלוסייה הישראלית, כי אם גם בחיזוק היציבות ובמניעת הסלמה.

הערות

- 1 עמוס הראל: "מבצע 'צוק איתן': 90% הצלחה לכיפת ברזל עד כה", **הארץ**, 9 ביולי, 2014
<http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/1.604039>
- 2 Yaakov Lapin, "Israel Iron Beam laser air defense system brings down mortars like flies" creator says," *The Jerusalem Post*, April 2, 2014.
- 3 Theodore A. Postol, "The evidence that shows Iron Dome is not working," *Bulletin of the Atomic Scientists*, July 19, 2014.
- 4 William J. Broad, "Weapons Experts Raise Doubts About Israel's Antimissile System," *International New York Times*, March 20, 2013.
- 5 Subrata Ghoshroy, "Iron Dome: Behind the hoopla, a familiar story of missile-defense hype," *Bulletin of the Atomic Scientists*, December 13, 2012.
- 6 נתן פרבר, "האם מדינת ישראל מוגנת בפני טילים ורקטות?" 30 בספטמבר 2013, מגן לעורף (אתר העמותה),
<http://www.magenlaoref.org.il/doesIsraelsafe.pdf>
- 7 Yossi Melman, "Israel's Missile Defense System Could Crumble at the Moment of Truth," *The Jerusalem Post*, October 26, 2013.
- 8 המידע המעודכן ביותר בעת כתיבת שורות אלה מבוסס על הידוע לאחר תשעה ימי תפעול, כאשר צה"ל העמיד את שיעור ההצלחה של המערכת על 86%. ראו: Jeremy Binnie, "IDF releases Iron Dome interception rate," *IHS Jane's 360*, July 20, 2014, <http://www.janes.com/article/40943/idf-releases-iron-dome-interception-rate>
- 8 Patrick E. Tyler, "After the War; Did Patriot Missiles Work? Not So Well, Scientists Say," *The New York Times*, April 17, 1991.
- 9 ראו דיווח בנושא זה: <http://www.breitbart.com/Big-Peace/2014/07/31/UN-Condems-Israel-s-Latest-War-Crime-Not-Sharing-Iron-Dome-with-Hamas>
- 10 Uzi Rubin, "The Rocket Campaign Against Israel During the 2006 Lebanon War," The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Bar-Ilan University, June 2007, pp.10-14.
- 11 "Operation Protective Edge By the Numbers," IDF website, August 5, 2014, <http://www.idfblog.com/blog/2014/08/05/operation-protective-edge-numbers/>
- 12 Uzi Rubin, "Israeli Air Defense," Presentation to US Air Force Association, September 12, 2014, <http://www.c-span.org/video/?321453-1/discussion-israeli-air-defense>
- 13 Uzi Rubin, "Israeli Air Defense".
- 14 Efraim Inbar, *Rubin and Israel's National Security* (The Woodrow Wilson Center Press: Washington DC, 1999), p.76; See also: Uzi Rubin, "Israel's Short-Range Missile Defense in Action" (Audio), Canegie Endowment for International Peace, September 10, 2013, Uzi

- Arad, Presentation at INSS Arms Control Conference: Complex Nonconventional Deterrence Equations, May 22, 2014.
- Yaakov Amidror, "Missile Defense: An Israeli Perspective," Presentation at INSS Conference: Missile Defense: Asset or Liability for Regional and International Stability, January 15, 2014. 15
- Reuven Pedatzur, "How Missile Defense Undermines Deterrence: The Israeli Case," Presentation at INSS Conference: Missile Defense: Asset or Liability for Regional and International Stability, January 15, 2014. 16
- Uzi Rubin, "Israel's Missile Defense: An Asset or a Drawback in a Nonconventional Scenario," Presentation at INSS Conference: Missile Defense: Asset or Liability for Regional and International Stability, January 15, 2014. 17
- Paul Schulte, "Interactions between Missile Defense, Deterrence and Disarmament: A Relativist Approach," Presentation at INSS Conference: Missile Defense: Asset or Liability for Regional and International Stability, January 15, 2014. 18
- Bruno Tertrais, "Beyond US Nuclear Weapons? NATO and Strategic Deterrence by 2020" in: *NATO's Non-Strategic Nuclear Weapons after Chicago*, eds. Hugh Chalmers, Malcolm Chalmers and Andrea Berger, Whitehall Report 4-12 (Royal United Services Institute, October 2012), p.20. 19

לוחמת רקטות ב'צוק איתן'

יפתח ש. שפיר

לוחמת הרקטות הייתה במבצע 'צוק איתן' נשקו העיקרי של חמאס. במשך חמישים ימי המבצע שמרו חמאס והארגונים האחרים על יכולתם לשגר רקטות. מצידה של ישראל החל המבצע כמלחמתה של 'כיפת ברזל', שהוכרה אמנם כמערכת מוצלחת עוד במהלך מבצע 'עמוד ענן', אולם מערך ההגנה האווירית הישראלי נכנס ל'צוק איתן' מנוסה יותר, מוכן יותר, ועם מספר גדול יותר של סוללות. במאמר זה תנותח לוחמת הרקטות וההתגוננות מפניהן במהלך מבצע 'צוק איתן', וייעשה ניסיון להעריך את הישגי הצדדים בתחום זה.

יכולתו של חמאס

חמאס והארגונים האחרים בעזה השתמשו בלוחמת רקטות מאז שנת 2001 – כאשר ישראל עדיין שלטה ברצועה. באותה תקופה שוגרו בעיקר רקטות 'קסאם' ודומיהן – פרי פיתוחים מקומיים, שהונעו בחומרי דלק מאולתרים. לאחר התנתקות ישראל מרצועת עזה בקיץ 2005, הצליחו הארגונים להצטייד ברקטות תקניות מיובאות, לצד שיפור יכולתם לייצר, או למצער – להרכיב רקטות בכוחות עצמם. עם פתיחת 'צוק איתן' כלל המצאי של הארגונים רקטות תקניות בקוטר 107 מ"מ (מתוצרת סין ואיראן), רקטות 'גראד' בקוטר 122 מ"מ – הן לטווחים קצרים והן 'גראד משופר' לטווח של 40 ק"מ, וכן פאג'ר-5 לטווח של כ-75 ק"מ מתוצרת איראן, ולאחרונה רקטות 302 מ"מ מתוצרת סורית, בעלות טווח של עד 160 ק"מ. לצידן השתמש חמאס ברקטות מתוצרתו שכללו, לדבריו, את הדגמים סיג'יל-55, M-75 ו-J-80, ובמהלך 'צוק איתן' הוכרז על יצור הרקטה R-160¹. להערכת אמ"ן, בראשית 2014 נאמד מצאי הרקטות קצרות-הטווח (עד 40 ק"מ) שבידי חמאס באלפים, מספר הרקטות בעלות טווח עד 75 ק"מ הוערך במאות, ואילו מספר הרקטות בעלות הטווח הארוך יותר (302 מ"מ) הוערך בעשרות.

תמונת השיגורים

ירי הרקטות, שדוכא כמעט לחלוטין מאז 'עמוד ענן', התגבר מחודש יוני 2014 (על רקע מבצע 'שובו בנים'). עם הכרזת צה"ל על מבצע 'צוק איתן' גבר מאוד מספר השיגורים והגיע לכ-150 שיגורים ביום, וכן החל חמאס להשתמש ברקטות ארוכות-הטווח שלו. נורו רקטות לעבר תל-אביב וערים אחרות בגוש דן, וכן לירושלים, לחדרה ולחוף הכרמל. חמאס הצליח לשמור על קצב ירי של כ-100 רקטות ביום עד ה-23 ביולי. לאחר מכן פחת קצב הירי, אך עדיין עמד על כ-50-60 רקטות ביום. לאחר שבירת הפסקת האש השנייה, ב-19 באוגוסט, חזר חמאס לקצב שיגורים מוגבר, שהגיע לשיאים ב-20 באוגוסט (170 רקטות) ובימו האחרון של המבצע, 26 באוגוסט (165 רקטות). זאת חרף כל ניסיונותיו של צה"ל לדכא יכולת זו.

בסך הכול ירו חמאס והארגונים האחרים במהלך 'צוק איתן' (מ-8 ביולי עד 26 באוגוסט) כ-4500 רקטות.² כ-3600 מתוכן נפלו ב"שטחים פתוחים", ועוד כ-200 הוגדרו כשיגורים כושלים (כלומר, התפוצצו בשיגור או שנפלו בשטח רצועת עזה). 735 רקטות יורטו על ידי 'כיפת ברזל', ורק 225 רקטות נפלו באזורים בנויים וגרמו נזקים.³ מבחינתו של חמאס, הירי ארוך-הטווח היה ניצחון סמלי גדול, אף על פי שהנזק שירי זה גרם בפועל היה זניח. אך על אף חשיבותו האסטרטגית של הירי ארוך-הטווח, הרוב המכריע של הרקטות שנורו על ישראל היו רקטות קצרות-טווח (עד 20 ק"מ), ועל כן האזורים המכונים עוטף עזה ספגו את רוב האש. יתרה מזו, חלקים ניכרים מאזורים אלה נמצאים בטווחים הקצרים מתחום הכיסוי של 'כיפת ברזל', מה שהגדיל מאוד את הנזק שלהם בסך הנזק. אזורים אלה ספגו גם נזק רב מירי מרגמות.

נראה שגם לאחר הירי המסיבי והנזקים שגרמו תקיפות צה"ל, נותרה בידי חמאס והארגונים האחרים כמות של רקטות – אולי אלפים ספורים – שעשויה להספיק לתקופת לחימה דומה. אולם יכולתו של חמאס נפגעה קשות, וכיום קלושים סיכויי לשקם את יכולתו כפי שהייתה לפני המבצע. עזה נמצאת במצור הדוק מאי-פעם, מצרים חיזקה את שליטתה בסיני והרסה את רוב מנהרות ההברחה, וקשריו הבינלאומיים של חמאס עם מדינות תומכות כאיראן, סוריה וחזבאללה התערערו.

נזקי ירי הרקטות

כאמור לעיל, הנזק הישיר לאוכלוסייה האזרחית מירי הרקטות היה מועט. נוסף לשני ההרוגים, דווחו כמה עשרות מקרי פגיעה במבנים ורכוש (ורק אחדים באזורים שמחוץ לעוטף עזה). מספר הפצועים מצביע על היקף נזק גדול יותר. מד"א דיווח שבמהלך המבצע טיפל ב-836 פצועים, אך רק 36 מהם היו נפגעי רסיסים מרקטות, ועוד 33 שנפגעו מרסיסי זכוכית. השאר נפגעו פגיעות עקיפות: תאונות דרכים (18) שאירעו במהלך האזעקות, חבלות כתוצאה מריצה למרחב המוגן (159) ובעיקר נפגעי חרדה

(581).⁴ נתון זה ממחיש יותר מכול שהנזק האמיתי של לוחמת הרקטות היה בהפרעה למרקם החיים הרגיל – הצורך להפסיק פעילות ולרוץ בכל פעם למרחב המוגן. הדבר גם בא לידי ביטוי בנזקים הכלכליים: מלבד נזקים ישירים שספגו עסקים (כ-20 מיליון דולר) ונזקי היעדרות עובדים ממקומות עבודה (כ-20 מיליון דולר נוספים), הנזק העקיף היה גדול הרבה יותר והוערך בכ-1.2 מיליארד דולר.⁵

מקרה ראוי לציון היה ירי הרקטה לעבר יהוד ב-22 ביולי. רקטה זו, שפגעה בבית מגורים במרחק של קילומטר אחד מנמל התעופה בן-גוריון, גרמה לרשויות התעופה האזרחית באירופה ובארצות הברית להוציא אזהרה, שבעקבותיה ביטלו חברות תעופה רבות את טיסותיהן לארץ. אמנם, רוב הטיסות חודשו לאחר יממה, אך האירוע הצביע על פוטנציאל נזק רב – עד כדי מצור על מדינת ישראל – כזה שכל יריב עתידי ישאף לממש.

פעילות 'כיפת ברזל'

צה"ל נכנס למבצע 'צוק איתן' כשברשותו שש סוללות 'כיפת ברזל'. תוך כדי המבצע הואצה קליטת סוללות שהיו בתהליכי הקמה, ועד ה-16 ביולי כבר היו פרוסות תשע סוללות 'כיפת ברזל'.⁶

מבחינת אזרחי ישראל, ההוכחה להצלחת 'כיפת ברזל' הייתה בתוצאה. ואכן, במהלך כל המבצע נהרגו שבעה אזרחים בלבד – אולם רק שני בני-אדם נהרגו מירי רקטות.⁷ בסך הכול דווחו במשך כל ימי המבצע מעט מאוד פגיעות באזורים שמעבר לאזור עוטף עזה. לשם השוואה, בתקופת מלחמת לבנון השנייה נמנו 44 הרוגים מירי של כ-4000 רקטות. מיעוט זה של פגיעות תרם לאווירה הכללית בציבור, שבאה לידי ביטוי גם בכלי התקשורת. הייתה תחושה של אמונה מלאה ביכולת המערכת ורמה גבוהה של ביטחון אישי, שכנראה השפיעה גם על מקבלי ההחלטות. למרבה הצער, תחושה זו לא הייתה נחלתם של תושבי האזורים הסמוכים לעזה, שספגו את עיקר נטל התקיפות.

יכולת המערכת

באיזו מידה הייתה 'כיפת ברזל' יעילה כמערכת? בתחילת האירועים דווח כי 'כיפת ברזל' השיגה שיעור הצלחה של 90 אחוזים.⁸ על פי הנתונים שהתפרסמו בסוף המבצע יירטה 'כיפת ברזל' 735 רקטות, ונכשלה ביירוט 70 רקטות בלבד.⁹ נתון זה תואם את המספר שדווח בתחילת המערכה, והוא מצביע על יכולתה הטכנית של המערכת. אולם, בהערכת יכולת מערך ההגנה האווירית של ישראל להגן על שטחה, יש להתחשב גם בגורמים אחרים: האחד, אי-יכולתה של המערכת להגן על אזורים מסוימים, ובפרט, כפי שהתברר במבצע, אי-יכולתה להגן מפני רקטות קצרות-טווח.

השני, היקף הכיסוי הקיים – מספר הסוללות המבצעיות הקיים שממנו נגזרת היכולת להגן, והצורך להכריע על מה להגן ועל מה לא להגן. נתון זה הוא פונקציה של השקעות מערכת הביטחון במשאבים אלה. על אלה יש להוסיף את כל מה שמבחין בין יכולת טכנולוגית גרידא של מערכת נשק לבין יכולתו של מערך מבצעי: אי-שמישות זמנית של סוללות, הן בשל קשיים לוגיסטיים והן כתוצאה מכשלים טכניים, וכמובן גם טעויות אנוש.¹⁰

הנתונים שבידינו הם עדיין שטחיים. כדי להעריך נכונה את יעילות המערכת, יש לדעת במדויק כמה רקטות נורו, ולאילו מטרות; אילו מן המטרות שנפגעו היו מוגנות בפועל בזמן הירי; מתי הייתה כל סוללה שמישה ומתי לא; כמה רקטות הועסקו; כמה מיירטים הופעלו נגד כל רקטה שהועסקה וכמה מן היירטים נכשלו. ובנוסף, כמה מן הרקטות כוונו לשטחים המוגנים, היכן פגעה כל רקטה וכמה נזק גרמה (גם בשטחים פתוחים).¹¹

אולם, הנתונים שבידינו מאפשרים הערכה גסה לגבי יכולת המערך: מתוך 960 רקטות שנורו לעבר שטחים בנויים, 225 פגעו וגרמו נזקים.¹² זהו שיעור נמוך בהרבה מן היכולת הטכנית גרידא, אך הוא עדיין שיעור טוב וראוי להשתבח בו. זהו הנתון החשוב להערכת יכולת המערך, שכן הוא כולל את כל המגבלות שצוינו לעיל. עם זאת, רק ניתוח מעמיק, שראוי כי ייעשה על ידי גוף בלתי-תלוי בתוך מערכת הביטחון, יספק לה מידע מוצק על יעילות המערכת שבידיה כדי להחליט החלטות נבונות על המשך הצטיידות, ועל השיפורים הדרושים.

האיום העתידי ויכולת 'כיפת ברזל'

לאיום הרקטות העתידי ארבעה היבטים, שיקשו על 'כיפת ברזל' או על כל מערכת הגנה אחרת בעימותים בעתיד:

- א. ירי רקטות ארוכות-טווח (עד 200 ק"מ).
 - ב. הצטיידות האויב (בעיקר חזבאללה) בטילים מדויקים.
 - ג. הכמויות הגדלות של רקטות במצאי (בעיקר חזבאללה) והיכולת הגוברת לירות מטחים כבדים.
 - ד. הירי קצר-הטווח – הן רקטות קצרות-טווח והן ירי מרגמות.
- חמאס הצליח להצטייד בכמויות קטנות של רקטות לטווחים של עד 160 ק"מ, אך לא ברקטות כבדות (500-600 מ"מ) ולא בטילים מונחים דוגמת פאתח-110 האיראני ודומיו. טילים כאלה, המצויים כבר ברשות סוריה וחזבאללה, מסכנים בעיקר אתרים אסטרטגיים, שלפגיעה בהם נדרש נשק מדויק. מערכות ההגנה יצטרכו להתמקד בהגנה על יעדים כאלה, שכן הטילים אינם "נשק סטטיסטי", והגנה מפניהם אינה יכולה להסתמך על "התעלמות מרקטות שהולכות לשטחים פתוחים".

מטחים כבדים

אחד היתרונות הגדולים של מערכת נשק רקטי הוא ביכולת לירות מטחים גדולים מאוד בפרקי זמן קצרים ביותר. במהלך 'צוק איתן' היו מספר ניסיונות של ירי מטחים כאלה, אך לא נראה שחמאס מסוגל לבצע מטחים כבדים באמת.¹³ בעימות עתידי עלולה מדינת ישראל למצוא את עצמה מול מטחי רקטות כבדים בהרבה, כאלה ש'כיפת ברזל' תתקשה מאוד להתגונן מפניהם. במצב כזה עלול להתעורר הצורך האסטרטגי למקד את יכולת ההגנה, ושוב תעלה במלוא תוקפה השאלה "על מה מגנים ועל מה לא מגנים", ובמילים אחרות – האם מוותרים על הגנה על אוכלוסייה אזרחית לטובת הגנה על מתקנים חשובים – צבאיים או אזרחיים.

ירי קצר-טווח

הלחימה במבצע 'צוק איתן' הדגישה את חוסר היכולת של מערכת ההגנה האקטיבית להתמודד עם ירי קצר-טווח. מגבלה זו הייתה ידועה זה מכבר, ונוצלה הפעם על ידי חמאס שריכז את מרבית התקפותיו על יישובי עוטף עזה.

פגיעות זו העלתה את הדרישה לפתח מערכת הגנה שתוכל לירות גם רקטות קצרות-טווח ופצצות מרגמה. בהקשר זה עלו שוב דרישותיהם של תומכי מערכת הלייזר הכימי THEL ('נאוטילוס'/'סקייגארד'), שפיתוחה הופסק ב-2006, לרכוש מערכות אלו. כן עלתה הדרישה לרכוש את מערכת Centurion (מוכרת גם כ-Phalanx). שתי מערכות אלו נשקלו בעבר על ידי מערכת הביטחון, והוחלט לא לרכוש אותן. פורסם גם כי בארץ מפתחים מערכת לייזר חדשה שכונתה 'קרן ברזל', המבוססת על לייזר של מצב מוצק.¹⁴

טכנולוגיה זו היא עדיין בחיתוליה בעולם, והסיכוי לראות מערכת לייזר מצב מוצק מבצעית בעתיד הקרוב אינו רב (וכך גם לגבי לייזר סיבים אופטיים – עוד טכנולוגיה הנמצאת היום בפיתוח).

הוויכוח על מערכות הגנת טילים

כבר מראשית דרכה הייתה מערכת 'כיפת ברזל' שנויה במחלוקת. לצד טיעונים טכנולוגיים ("איזו מערכת עדיפה") וטיעונים מתחומי הכלכלה וחקר הביצועים ("ניתן להביס כל מערכת הגנה"; "השקעה מיותרת"; "עלות ההגנה גבוהה מעלות הנזק הפוטנציאלי") היו גם טיעונים מתחום האסטרטגיה ("מערכות הגנה מנוגדות לעקרונות ההרתעה").

במהלך 'צוק איתן' חזר הוויכוח בשני היבטים הפוכים: מחד גיסא, נטען כי ההגנה שסיפקה מערכת 'כיפת ברזל' העניקה לדרג המחליט מרחב תמרון, שאפשר למקבל ההחלטות להימנע מפזיזות ומהסלמה מוקדמת של המבצע. מאידך גיסא, נטען כי

לולא ההגנה של מערכת 'כיפת ברזל', היו הפגיעות בעורף מחייבות את הדרג המדיני לצאת למבצע ולהכריע את חמאס כבר בתחילת הדרך.

הצד הפוליטי

הסוגיות שהועלו לעיל מתעלמות מן הצד הפוליטי. קבלת החלטות בתחום הצטיידות בנשק היא אקט פוליטי לא פחות מכפי שהיא אקט צבאי. השפעת הנזק של ירי הרקטות תלויה לא רק בהיקפו הנמדד, אלא גם במידת החשיבות שהציבור מייחס לו ובמידת השפעתו הפוליטית. הציבור בישראל ספג ירי רקטות מתמשך מאז שנת 1968. יכולתו של הציבור לעמוד בכך הייתה תלויה באופן משמעותי במידה שבה הוא העריך את מאמצי המדינה להגן עליו.

הטיעונים לגבי חוסר התוחלת והתכלית בהשקעת כספים על הגנה יעלו בתוקף רב עוד יותר בוויכוח על הגנה מפני רקטות קצרות-טווח וטילים, אך הם מתעלמים מכך שהחלטה על השקעה כזו תהיה בהכרח אקט פוליטי שייעודו להוכיח לתושבי הדרום שהמדינה לא נטשה אותם, לא פחות מכפי שתהיה זו החלטה צבאית גרידא. השיקול הפוליטי ישפיע בעתיד גם על החלטה בעניין מידת ריכוז ההגנה על מתקנים צבאיים ואסטרטגיים. זהו צעד שבנסיבות שהוזכרו לעיל הגיוני מבחינה צבאית, אבל עשוי להיות בעייתי מבחינה פוליטית. למעשה, כבר עכשיו עולה לדיון השאלה אם בהנחיות למפעילי המערכת יש קדימות – על מה מגנים יותר (למשל, יותר מיירטים למטרה), ועל מה פחות.

סיכום

'צוק איתן' היה במידה רבה לוחמה של רקטות מול מערכות ההגנה נגד רקטות. בסיכומו של דבר, חמאס יכול להשתבח בהצלחתו לשגר אלפי רקטות בלי לאבד יכולת במשך חמישים ימי הלחימה. מנגד יכולה ישראל להשתבח במערכת שהצליחה להעניק תחושת ביטחון למרבית תושבי המדינה, ובכך העניקה יכולת אורך רוח ושיקול דעת מצד מקבלי ההחלטות.

כבכל מערכה צבאית, גם ב'צוק איתן' נחשפו הן היכולות והן המגבלות והפגמים. מערכת ההגנה אינה מושלמת, וברור שגם לא תעמוד בכל סוגי האיומים העתידיים. חשוב לזכור שמערכת ההגנה של ישראל נגד טילים ורקטות כוללת מספר רב של שכבות. מתוכן עמדו למבחן במהלך 'צוק איתן' רק מערכות ההתרעה ('צבע אדום'), המיוגן ומערכת 'כיפת ברזל'. אך לישראל עוד שכבות הגנה – חלקן קיימות וחלקן עתידיות – שכלל לא עמדו למבחן, וייתכן שבעימותים עתידיים, דווקא הן אלו שיהוו את המגן העיקרי.

הערות

- 1 מספרי הדגמים מציינים ככל הנראה את טווח הרקטה המוצהר. פרט לכך, אין פרטים רבים על דגמים אלה, ובחלק מן המקרים סביר להניח שמדובר ברקטה מיובאת ולא בייצור מקומי.
- 2 למרות שכל המקורות שדיווחו על היקפי הירי ניזונים כנראה מאותם מקורות רשמיים, אין ביניהם הסכמה. במקורות השונים נמצאו המספרים 4519, 4532, 4594 ו-4564. שיגורים: מספר הרקטות שנפלו ב"שטחים פתוחים" נמסר במקורות שונים – 3362, 3641, כ-3852 ו-3417. בנוסף, חלק מן המקורות מדגיש שהמידע מתייחס לנפילות הן של רקטות והן של פצצות מרגמה, בעוד שלפחות מקור אחד מדגיש נתון זה אינו כולל את מספר פצצות המרגמה.
- 3 בדיעה אחת נמסר כי 'כיפת ברזל' הצליחה ליירט גם 10 פצצות מרגמה – נשק שבדרך כלל אינו בטווח יכולתיה. ראו:
- גילי כהן, "כיפת ברזל יירטה כעשר פצצות מרגמה במהלך הלחימה בעזה", **הארץ**, 13 באוגוסט, 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2405294>
- 4 ישי קרוב, "רקטות פיגועים ולידות – מד"א מסכם את צוק איתן" **ערוץ 7**, 27 ביולי, 2014, <http://www.inn.co.il/News/News.aspx/282829>
- 5 "Operation Protective Edge in numbers," YNET, August 27, 2014, <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4564678,00.html>
- 6 סוללה שישית נפרסה בספטמבר 2013. ראו:
Alon Ben David, "Israel Deploys new Iron Dome Batteries," *Aviation Week*, September 9, 2013, <http://aviationweek.com/defense/israel-deploys-new-iron-dome-batteries>
סוללה שביעית נפרסה במהלך מבצע 'צוק איתן'.
- 7 במהלך 'צוק איתן' נהרגו שני בני-אדם מפגיעת רקטה – עודה אל ואדג' ז"ל שנהרג סמוך לדימונה ב-19 ביולי, והחייל סמל נתנאל ממן ז"ל, שנפצע במהלך חופשתו ב-29 באוגוסט ונפטר מפצעיו. לעומת זאת, 5 אזרחים ו-11 חיילי צה"ל נהרגו מפגיעות פצצות מרגמה. ראו: "כל הפנים והשמות", **הארץ**, 27 באוגוסט, 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2393220>
- 8 Dan Williams, "Israel says Iron Dome scores 90 percent rocket interception rate," Reuters, July 10, 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/07/10/us-palestinians-israel-irondome-idUSKBN0FF0XA20140710>
- 9 Alon Ben David, "Iron Dome Blunts 90% of Enemy Rockets," *Aviation Week and Space Technology*, September 1, 2014, <http://aviationweek.com/defense/iron-dome-blunts-90-enemy-rockets>
- 10 הדוגמה הבולטת ביותר: הרקטה שפגעה ביהוד וכתוצאה ממנה הופסקה התעבורה האווירית – לא יורטה כתוצאה מהחלטת מפעיל – החלטה שבדיעבד התבררה כשגויה.
- 11 ההגדרה של 'שטחים בנויים' היא למעשה שרירותית. שני ההרוגים שנפגעו מרקטות נמצאו למעשה ב'שטחים פתוחים'.
- 12 $735+225=960$.
- 13 בצבאות סדירים, סוללה תקנית של מטול רקטות BM-21 המונה 6 משגרים מסוגלת לשגר 240 רקטות תוך 40 שניות. ספק אם מערכת 'כיפת ברזל' תהיה מסוגלת להתמודד באפקטיביות עם מטח כזה על מטרות יחידה.
- 14 Gareth Jennings, "Singapore Airshow: Rafael launches Iron Beam," *IHS Jane's defence Weekly*, February 10, 2014, <http://www.janes.com/article/33647/singapore-airshow-rafael-launches-iron-beam>

לוחמה תת־קרקעית: אתגר ישן־חדש

יפתח ש. שפיר וגל פרל

הלוחמה התת־קרקעית אינה חדשה בהיסטוריה האנושית. מנהרות נחפרו לאורך השנים למטרות שונות. בדרך כלל הן היו נשקו של החלש נגד החזק. מנהרות שימשו ברוב המקרים למסתור מפני יריב חזק יותר. משך הזמן הארוך הדרוש לחפירתן הופך אותן לכלי חשוב בידי תושבי המקום, כחלק מפעילות נגד צבא יריב שאינו מן המקום. ניתן להבחין בין מנהרות המשמשות לצורכי מסתור (מנהרות הגנתיות), לבין מנהרות המשמשות נתיב מעבר ממקום למקום. בין אלה ישנן מנהרות הברחה המשמשות להברחת סחורות מעבר לגבולות (כפי שנעשה ברצועת עזה), מנהרות לבריחת אסירים מבתי כלא או מחנות מעצר, וכן מנהרות תקיפה המשמשות להעברת כוחות אל מעבר לקווי היריב, ומנהרות תופת המשמשות להטמנת חמרי נפץ מתחת למתקני היריב (כפי שעשה חמאס).

מבצע 'צוק איתן' העלה את המודעות לבעיית הלוחמה התת־קרקעית ("בעיית המנהרות") לרמה של איום אסטרטגי. אמנם צה"ל נתקל באיום המנהרות זה מכבר, ואף פעל בניסיון להתמודד עם איום זה, אך היקף התופעה כפי שנחשף במהלך 'צוק איתן' הוצג כזעזוע אסטרטגי, או כהפתעה בסיסית שמחייבת התארגנות מקיפה לטיפול בבעיה. לטענת חלק מהמבקרים דרושה אף ועדת חקירה, שתחפש את שורשי המחדל ותעניש את האשמים בכך. במאמר זה תיסקר הלוחמה התת־קרקעית במהלך 'צוק איתן' ולפניו, וייעשה ניסיון להעריך את ההשלכות האסטרטגיות של לוחמה זו.

צה"ל נאבק בממד התת־קרקעי

בהקשר הישראלי־ערבי הופיעה הלוחמה בממד התת־קרקעי פעמים רבות. הנושא אינו חדש, וצה"ל ומערכת הביטחון מתמודדים עם תופעות לוחמה תת־קרקעית מזה שנים רבות, בהיבטים שונים. חזבאללה מיעט לפעול בתווך התת־קרקעי בשנים שבהן החזיק צה"ל ברצועת הביטחון בלבנון, אולם לעיתים בחר לפעול בדרך זו. כבר בספטמבר 1996 לחם כוח מיחידת אגוז, בפיקודו של ארז צוקרמן, במערך מחילות סבך של מחבלי חזבאללה בג'בל סוג'וד. במלחמת לבנון השנייה השתלט כוח מהיחידה

המובחרת 'מגלן' על מערך מבוצר וחפור של חזבאללה בסמוך למוצב 'שקד'. בקרב נהרגו שנים מחיילי הכוח וחמישה פעילי חזבאללה. אחרי המלחמה הקים חזבאללה מערך מנהרות מסתור ולחימה רחב-היקף בתוך הכפרים, וייתכן שגם מנהרות חדירה אל מעבר לגבול.

ארגוני הטרור הפלסטיני ברצועת עזה עשו במהלך שנות האנתיפאדה השנייה שימוש רחב במנהרות להברחת אמצעי לחימה ממצרים לרצועה, ולתקיפת כוחות צה"ל בגוש קטיף. צה"ל פעל נגדן במגוון שיטות. בוצעו פשיטות רבות על מנהרות ועד יוני 2004 הושמדו מעל מאה מהן. כן נרכש מחפר תעלות מיוחד, "טרנצ'ר", ששימש לחפירת תעלה לאורך 'ציר פילדלפי' ברפיח. נחפרו פירים במקומות אקראיים שדרכם הוחדר חומר נפץ בתקווה למוטט מנהרות, נהרסו שורות הבתים הקרובות לציר זה – אולם הבעיה לא נפתרה.

ההערכה הייתה כי חפירת מנהרה נמשכת כשלושה חודשים, ועלותה כמאה אלף דולר. מנהרות כאלו ניתן "להתמים" ולהסוות כך שפתחיהן יהיו בתוך בתים וחממות. כמו כן ניתן לחפור מנהרות מבלי להשתמש בהן עד יום פקודה. בין היתר בלטו מנהרת התופת במוצב 'טרמית' של צה"ל, שם נפצעו שלושה חיילים בספטמבר 2001, מנהרת התופת במוצב 'אורחן' של צה"ל ביוני 2004, שם נהרג חייל אחד ונפצעו חמישה חיילים, ותקיפת מוצב 'נקודת האימות המשותף' (JVT) ברפיח בדצמבר 2004 באמצעות מנהרת תופת רבת-עוצמה ופיגוע חדירה, שם נהרגו חמישה חיילים ונפצעו שישה נוספים, במה שנחשבה כתקיפת המנהרות הקשה ביותר של אותה תקופה. מנהרת התקיפה הידועה ביותר של חמאס, שפתחה היה כמאה מטרים בתוך שטח ישראל בסמוך למעבר 'כרם שלום', היא זו שממנה הגיחה חוליית מחבלים ב-25 ביוני 2006 שהרגה שניים מחיילי צה"ל וחטפה את החייל גלעד שליט לתוככי רצועת עזה. באוקטובר 2006 השמידו כוחות צה"ל 13 מנהרות הברחה בציר פילדלפי. בנובמבר 2007 השמיד צה"ל תשתית מנהרות שהוסוותה בתוך חממת עגבניות, ונועדה למטרות פיגוע בנתיב-העשרה ובקיבוץ ארז. בנובמבר 2008 פעל גדוד סיור של צנחנים בפיקודו של ירון פינקלמן במסגרת מבצע 'אתגר כפול'. הכוח הרג שישה מחבלים והשמיד פתח מנהרה שהוסווה בתוך מבנה במרחק כ-300 מטרים מגדר המערכת של הרצועה. לאורך התקופה שכללה את המבצעים 'עופרת יצוקה' ו'עמוד ענן' לא נרשמה פעילות ניכרת בתחום הלחימה במנהרות, אולם בנובמבר 2013 השמידו כוחות צה"ל שתי מנהרות חדירה. במאסר 2014 השמיד צה"ל מנהרת חדירה נוספת. הלוחמה במנהרות החלה עוד לפני ההכרזה על מבצע 'צוק איתן', במהלך ההסלמה שהתחוללה בעקבות מבצע 'שובו אחים'. ב-6 ביולי, בתגובה לירי רקטות מרצועת עזה, ביצע צה"ל פעולה מונעת נגד מנהרת חדירה באזור רפיח, שהביאה למותם של שישה פעילי חמאס. כתוצאה מכך הגביר חמאס את קצב שיגורי הרקטות, החרף את ההסלמה והביא לכך שב-8

ביולי פתח צה"ל במבצע 'צוק איתן'. ב-17 ביולי סוכל ניסיון פיגוע באמצעות מנהרת חדירה שממנה הגיחו 13 מחבלים בקרבת קיבוץ סופה – אירוע שהוביל לפתיחת השלב הקרקעי במבצע. במהלך השלב הקרקעי עסקו צוותי קרב חטיבתיים שכללו כוחות רגלים, שריון והנדסה קרבית באיתור, בחשיפה ובהשמדה של מנהרות החדירה ושל מנהרות לחימה בתוך הרצועה.

במהלך המבצע ביצעו פעילי חמאס והג'האד האסלאמי מספר פיגועים בשטח ישראל באמצעות מנהרות חדירה. בין היתר תקפו המחבלים מגדל 'פילבוקס' של צה"ל בקרבת נחל-עוז והרגו חמישה חיילים. ב-1 באוגוסט הפר כוח חמאס את הפסקת האש, הרג שלושה חיילים מחטיבת גבעתי ונמלט באמצעות מנהרת לחימה לרפיח כשבידיו גופתו של אחד מהם, סגן הדר גולדין. בסך הכול הושמדו 34 מנהרות חדירה ששימשו את חמאס. המנהרות שאותרו על ידי צה"ל במהלך 'צוק איתן' היו מורכבות – עם מספר פירי כניסה ויציאה. גם ציר המנהרה העיקרי היה לעתים מפוצל, או בעל צירים עיקריים מקבילים. מסיבה זו הטיפול בהן היה מורכב.

לוחמה נגד מנהרות

הפעילות נגד המנהרות נחלקת לפעילות לאיתור ולפעילות בעקבות חשיפת מנהרה. בשל האופי הסמוי של המנהרה, לאיתורה יש חלק נכבד מאוד במאבק. איתור המנהרה יכול להתבצע במהלך חפירתה, תוך ניסיון לזהות את הפעילות (בעיקר רעשים שנובעים מתהליך החפירה), או לאחר מכן, כשהמנהרה דוממת וממתינה להפעלתה – תהליך קשה הרבה יותר.

יש להבחין בין איתור מנהרות בשלב בנייתן לבין איתורן לאחר מכן. השיטות לאיתור מנהרות בשלב בנייתן מסתמכות בדרך כלל על ניסיונות לאתר את הרעשים הנלווים לחפירה, באמצעות מערכי מיקרופונים תת-קרקעיים רגישים (גיאופונים). לאחר שמנהרה נחפרה, אי-אפשר להסתמך על רעשי הבנייה, ויש לנסות לאתר את החללים במעבה האדמה בשיטות שונות. לשם כך נוסו מכ"מים חודרי קרקע, וכן שיטות שונות המבוססות אף הן על מערכי גיאופונים, המנסים לאתר את מבנה הקרקע באמצעות ניתוח גלי קול יזומים – הן על ידי פיצוצים והן על ידי פטישים מכניים המייצרים גלי קול. נוסו גם שיטות כגון שימוש בחיישנים המבוססים על סיבים אופטיים, מיפוי שינויים בקרינה האינפרא-אדומה של הקרקע ומדידות מיקרו-כבידה – חיישנים המנסים לאתר שינויים זעירים בכבידת כדור הארץ.

כל השיטות הללו עדיין בחיתוליהן בתחום איתור מנהרות. מכ"מים חודרי קרקע מסוגלים כיום לאתר עצמים בעומק של מטרים ספורים בלבד, בעוד המנהרות עשויות להיות בעומק של עשרות מטרים.

בעיה דומה קיימת עם מערכי גיאופונים. מערכים כאלה משמשים מזה שנים רבות גיאופיזיקאים, במאמציהם למפות שכבות גאולוגיות ולזהות מרבצי מחצבים. הבעיה היא שכל השיטות מתבססות על מדידות המושפעות מאינ-ספור גורמים, שיש לבדדם. הגיאופונים רגישים לרעשי רקע, וכל תנועה על פני הקרקע יוצרת גלי קול שנקלטים בהם. בנוסף, התוצאות תלויות במידה רבה במבנה הקרקע ובשינויים בשכבות הקרקע. מזג האוויר ומידת רטיבות הקרקע משפיעים אף הם.

כל המערכות המוצעות מתבססות על מערכים גדולים של חיישנים, ובמרכזן תוכנות מחשב לניתוח הממצאים. אולם מתברר שהאלגוריתמים המשמשים לזיהוי שכבות גיאולוגיות בעומק של מאות מטרים אינם מתאימים לאיתור חללים בעומק של עשרות מטרים. האתגר הגדול של מפתחי המערכות הוא לפתח את האלגוריתמים הדרושים לאיתור חללים קטנים בעומק של עשרות מטרים בכל סוג קרקע, ותוך נטרול כל הגורמים המפריעים האחרים. זוהי בעיה קשה וטרם נמצא לה פתרון – לא בארץ ולא במקומות אחרים בעולם (במיוחד עוסקת בכך מחלקת הגנת המולדת בארצות הברית, המתמודדת עם מנהרות הברחה בגבולה עם מקסיקו. יצוין כי על אף ההשקעות האמריקאיות הגדולות בתחום – נושא המנהרות שם אינו מהווה איום באותו סדר גודל כמו בישראל).

כבר בשנת 2007 התריע מבקר המדינה בדו"ח שלו לשנת 2006, כי "משך למעלה מעשרים שנה עושים הפלסטינים שימוש במנהרות לצורכי הברחה, בעיקר בין מצרים ועזה. שימוש זה החרף מאוד בשנים האחרונות והיה לאיום אסטרטגי". בהמשך מציין המבקר כי מאמצים הנדסיים החלו כבר בשנת 1990, והוא מונה שלוש מערכות שונות שהוחל בפיתוחן. עד כתיבת דו"ח המבקר לא נשאו מאמצים אלה פרי.

בהמשך פותחו מערכות נוספות. כך, בראשית שנת 2012 פורסם דבר קיומה של מערכת בשם 'מספר חזק', שהייתה כוונה למקם אותה על גבול רצועת עזה. אולם גם כיום, עדיין לא קיימת מערכת מבצעית אפקטיבית. מערכת נוספת נמצאת בפיתוח, ובשנתיים האחרונות הושקע בה כסף רב.

כבר בראשית שנות האלפיים הקים צה"ל את פלגת 'סמו"ר' (סליקים ומנהרות) ללוחמה במנהרות, אשר שולבה ביחידת המובחרת של חיל ההנדסה 'הל"ם'. היחידה מאומנת ומצוידת באמצעים לפעול בתוך מנהרות, וביניהם מערכות קשר ונשימה. למעשה מעדיף צה"ל שלא להיכנס למנהרות שאותרו, אם הדבר ניתן, שכן בתוך מנהרה אין לצד התוקף שום יתרון. כשירות זו נועדה לתרחיש שבו נחטף חייל, ולחלופין, לתקיפת מוצבי פיקוד ושליטה תת-קרקעיים של האויב. מן הרגע שאותרה מנהרה פעלו כוחות צה"ל לבידוד שטח הפעולה ולאיתור פירים והסתעפויות שלה. כוחות ההנדסה הייעודיים הטמינו חומרי נפץ במטרה להשמיד את המנהרה. במהלך מבצע 'צוק איתן' ננקטו מספר שיטות להשמדת מנהרות, ובהן הפצצתן מן האוויר באמצעות

פצצות JDAM (מהלך שכונה "דרילר קינטי"), שימוש במים על מנת להביא לקריסת המנהרה ושימוש בחומר נפץ נוזלי באמצעות מערכת ייעודית המכונה "אמולסה". בנוסף, יחידות העילית של צה"ל הוכשרו להילחם בתוך המנהרות, כמעין יחידות "עכברושי מנהרות". בדיעבד התברר לצה"ל כי הפצצת פירי המנהרות שאותרו מן האוויר הקשתה על איתור המנהרות.

סיכום ומסקנות

חשיפת המנהרות זוהתה כאיום אסטרטגי, והרושם שנוצר הוא שזה האיום החמור ביותר מבחינתה של מדינת ישראל. בעקבות זאת עלו טענות על כשל אסטרטגי של מערכת הביטחון, ואף דרישות להקמת ועדת חקירה. אין ספק שבעיית המנהרות חמורה מאוד. צודקים האומרים שהיה על מערכת הביטחון להקדיש מאמצים מרוכזים יותר למציאת פתרון לבעיה – בעיקר אמורים הדברים בצורך שהיה קיים מזה זמן רב להקים גוף ייעודי לפתרון הבעיה שירכז את המאמצים, ולהעניק לגוף זה סמכויות ותקציבים. עם זאת, אי־אפשר לטעון שלא נעשה דבר. נעשו מאמצים לפתור את בעיית איכון המנהרות, ואף על פי שהם כשלו בסופו של דבר – אין להתעלם מהם. לפחות ארבע מערכות שונות פותחו בהשקעה כספית ניכרת – אך הן כשלו בניסיון לאתר את המנהרות. הדבר רק מעיד על הקושי הרב בפתרון הבעיה.

עם זאת, על אף ההד הציבורי האדיר שבעיית הלוחמה התת־קרקעית זכתה לו, אין זאת אומרת שבעיית הלוחמה התת־קרקעית היא אכן האיום האסטרטגי מספר אחת על מדינת ישראל. זהו אופן לחימה אחד מני רבים. השקעה גדולה בפיתוח אמצעים לאיתור מנהרות תבוא בהכרח על חשבון השקעות אחרות.

הנושא נמצא כיום בכותרות, אך בחשיבה ארוכת־טווח יש לשקול היטב את הדברים. השקעה נבונה חייבת לשמור על האיזון בין השקעות בהגנה לבין השקעות בהתקפה (והפעילות נגד המנהרות היא הגנתית בהכרח), וגם בתחום הגנה – יש לשמור על איזון בהשקעת משאבים בין כל האיומים הקיימים.

'צוק איתן' מנקודת המבט של הגנת הסייבר

דניאל כהן ודניאל לוי

לוחמת הסייבר הפכה זה מכבר למקור כוח חשוב בעבור מדינות. עם זאת, היא מהווה גם איום אסטרטגי על התשתיות החיוניות של מדינות, כאשר מאגרי המידע של תשתיות התקשורת, של אמצעי התקשורת, של הגופים הפיננסיים ועוד מתבססים יותר ויותר על מרחב הסייבר. צבאות במיוחד נעשו תלויים במידה רבה מאוד בטכנולוגיית הסייבר המתקדמת. ברמה הלאומית נמצאת ישראל בתהליך מיסודו של מערך לאומי משולב להגנת סייבר, ואתגר זה מחייב שיתוף פעולה בין המגזר האזרחי (השירות הציבורי והמגזר הפרטי) לבין הגופים הביטחוניים והצבאיים.

התמודדותה של מערכת הביטחון עם מתקפות הסייבר שכוונו לעבר המדינה במהלך מבצע 'צוק איתן' היוותה מבחן ליישום מדיניות הממשלה בתחום הסייבר, והתאפיינה בשיפור של ממש בכל הנוגע לתיאום בין ארגוני ביטחון הסייבר, לרבות תפקוד מערכות ההגנה על טכנולוגיות המידע הישראליות, והרחבת שיתוף הפעולה בין המגזר האזרחי למגזר הביטחוני. מאמר זה יבחן את מתקפות הסייבר שבוצעו נגד ישראל במהלך 'צוק איתן', וינתח אותן על בסיס שלושה גורמים רלוונטיים לישראל: היקף המתקפות, השחקנים שהניעו אותן והתקדמותה של ישראל בתחום ביטחון הסייבר.

היקף מתקפות הסייבר נגד ישראל

במקביל לכניסת כוחות צה"ל למערכה הקרקעית ברצועת עזה, חל גידול משמעותי במספר מתקפות הסייבר. אפשר לייחס את חלקן למתקפות יזומות של קבוצות פצחנים (האקרים) חובבים, ואילו מתקפות אחרות התאפיינו ברמת תחכום גבוהה יותר והתמקדו במערכות התקשורת הפועלות בישראל. אולם, עם סיום הפעילות הקרקעית חלה ירידה ניכרת במספר המתקפות.¹

אחת ממתקפות הסייבר הנרחבות ביותר במהלך המבצע התרכזה בחברות תקשורת ובספקי אינטרנט מקומיים, ונועדה לגרום לרשתות ישראליות לקרוס עקב עומס יתר, תוך ניסיון להציף את רשת האינטרנט.² מתקפות הסייבר נועדו למטרות

שוונות – ממתקפות שמטרתן למנוע שירות (DDoS) ועד לפגיעה בקישורים בין שמות מתחם לכתובות IP (DNS), והן הצליחו לגרום להשבתתם של יותר מאלף אתרים ישראלים לא חיוניים, להשחתת אתרים נוספים, לחשיפת מאגרי מידע וגם לדליפת מידע אישי של אזרחים, כגון סיסמאות כניסה למערכות ממוחשבות.³ כל פריצה מעין זו יצרה עבור חמאס הזדמנויות נוספות לאיסוף מידע עם זיהוי יעדים פוטנציאליים חדשים, והארגון פיתח שיטות ואמצעים שהותאמו לכך במיוחד. לדוגמה, משלוח מסיבי של מסרונים על ידי חמאס, שהוצגו כאילו היה מקורם בשירות הביטחון הכללי, בעיתון 'הארץ' או בחמאס עצמו.

מתקפות נוספות כללו שיבוש שידורים של לוויין פרטי – מהלך שאפשר למסר תעמולתי של חמאס להבזיק בשידורי הלוויין של ערוץ 2 ושל ערוץ 10 (חמאס ביצע מתקפה דומה נגד ערוצי הטלוויזיה המסחריים במהלך מבצע 'עמוד ענן').⁴ הבלוג של דובר צה"ל וחשבון הטוויטר שלו נפלו אף הם קורבן למתקפת סייבר רחבת-היקף ביוזמת הצבא האלקטרוני הסורי (SEA), שהעלה מסרים באנגלית ובערבית.⁵ בנוסף תיאמו ביניהן כמה קבוצות גדולות של פצחנים מחאות סייבר מרובות נגד ישראל בשם "OpIsrael" – שיתוף פעולה שבוצע במהלך כל ימי המבצע, במגמה לקדם את סדר היום הפלסטיני.⁶

השחקנים שהניעו את המתקפות

בשנים האחרונות מגלים ארגוני טרור גדולים כמו חמאס וחזבאללה עניין גובר בתחום טרור הסייבר, בסיועה של איראן. במהלך מבצע 'צוק איתן' טען צה"ל כי איראן מילאה תפקיד חשוב בהתגברות מתקפות הסייבר שכוונו למתקנים אזרחיים.⁷ מתקפות אלו בוצעו במהלך המבצע על ידי קבוצות טרור סייבר הפועלות בחסות מדינה, כגון צבא הסייבר האיראני ו-SEA הסורי.

צה"ל והשב"כ שיתפו פעולה לכל אורך מבצע 'צוק איתן' כדי לסכל מתקפות שתוכננו על ידי איראן לביצוע ב'יום אל-קודס' – אירוע נגד הציונות המאורגן מדי שנה על ידי ההנהגה האיראנית. במתקפה זו היו מעורבים פצחנים מכל רחבי העולם, שניסו להשבית אתרי אינטרנט ישראלים.⁸

קבוצה אחרת ששמה לה למטרה לפגוע בישראל, שלא ניתן היה לזהותה באופן חד-משמעי עם העולם האסלאמי והערבי, הייתה קבוצת 'אנונימוס'. בכל הנוגע למתקפות של הקבוצה נגד ישראל היא נחלקת לשלושה תאים: ערבי, אסלאמי וכל השאר. קבוצת אנונימוס, שכבר יזמה בעבר מתקפות סייבר נגד ישראל, יכולה לכלול פצחנים ברמה גבוהה, אולם במבצע 'צוק איתן' החליטו חלקם שלא להשתתף בפעילות זו. הדבר עשוי להסביר את ההבדל בזהותם של הפצחנים בין מבצע 'עמוד ענן' לבין 'צוק איתן'. במהלך מבצע 'עמוד ענן' התמודדה ממשלת ישראל עם יותר ממאה מיליון

מתקפות סייבר במהלך שמונה ימים, שמקורן בכתובות אינטרנט מכל העולם, אך בעיקר מאירופה ומארצות הברית.⁹

לשם השוואה, במהלך מבצע 'צוק איתן' העריכה חברת ביטחון סייבר כי אפשר היה לשייך שבעים אחוזים ממתקפות הסייבר למקורות במדינות ערב ובעולם המוסלמי.¹⁰

התקדמותה של ישראל בביטחון הסייבר

ישראל נקטה גישה פרו-אקטיבית ויישמה אסטרטגיית הגנה שתוכננה מבעוד מועד, עם יכולות תפעוליות מתקדמות, אשר הצליחה לספק הגנה וביטחון ברמה מקצועית גבוהה.¹¹ הן צה"ל והן השב"כ הצליחו לסכל כל ניסיון לשבש את פעולתן התקינה של רשתות ממשלתיות ושל תשתיות חיוניות, והשב"כ אישר כי הצליח להגן מפני כל מתקפות הסייבר על רשתות ומערכות ממשלתיות. אחת משיטות ההגנה התבטאה בחסימת כתובות אינטרנט זרות למשך שעותיים, עם תחילת מבצע 'צוק איתן'. השב"כ פעל באמצעות חטיבת הסייבר שלו ובתיאום עם קבלנים פרטיים, עם משרד התקשורת ועם אמצעי התקשורת, ונקט צעדי מניעה מפני מתקפות אלו.¹²

צה"ל שיתף פעולה עם רשת תקשורת משולבת של חיל המודיעין, אגף התקשוב ושל חברות סייבר הקשורות למשרד הביטחון, שסייעו בזיהוי כלל איומי הסייבר על ישראל ובהסרתם. ראש יחידת הגנת הסייבר בצה"ל ציין כי בוצעו ניסיונות לחדור לרשתות של הצבא, אך הוא וידא כי ייעשה שימוש ביכולות הטכנולוגיות המתקדמות, כדי להבטיח שפריצות מעין אלה לא יצלחו.¹³

סיכום

ניסיונותיהם של תאי הסייבר בארגוני טרור לבצע מתקפות סייבר אסטרטגיות נגד ישראל לא צלחו עד כה, בעיקר מכיוון שפעילות זו מחייבת רמה גבוהה של תחכום מודיעיני ושל יכולות טכנולוגיות. סביר להניח כי ארגוני טרור משפרים את יכולות הסייבר שלהם ומפתחים אותן, כדי שיוכלו להוות איום עתידי בתחום הסייבר. איום זה מתאפיין בקשר הקיים בין ארגוני טרור לבין טרור הפועל בחסות מדינה, המטשטש לא אחת את זהותן של קבוצות האקטיביסטים. מנקודת המבט של ביטחון הסייבר הישראלי, יש הכרח לזהות קשר זה כאיום על הביטחון הלאומי.

היישום של תקנות סייבר ושל צעדי מניעה בתחום זה נועד להפוך את הגנת הסייבר להכרח מובנה בהגנה על מדינת ישראל, ובכלל זה על המגזר האזרחי (הפרטי והציבורי). נדרש להכיר בכך שמגזרים אלה מהווים חלק מתשתית הביטחון הלאומי.¹⁴ במבצע 'צוק איתן' חל שיפור של ממש בתיאום בין ארגוני ביטחון הסייבר הישראליים השונים, ובכלל זה בתפקודן של מערכות טכנולוגיות המידע הביטחוניות ובתיאום

בין המגזר האזרחי והביטחוני. הנאמר כאן מדגיש את הצורך המיידי בהתוויית דרכי הגנה על מרחב הסייבר האזרחי.¹⁵

הערות

- 1 IDF Blog, "The Attack against Israel You Haven't Heard About", August 22, 2014, <http://www.idfblog.com/blog/2014/08/22/attack-israel-havent-heard/>
- 2 Jonathan Lis and Oded Yaron, "Amid cyber attacks on Israel, security agency wins a battle fighting back," *Haaretz*, July 28, 2014, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/.premium-1.607479>
- 3 See Anonymous sub-group, AnonGhost Pastebin: <http://pastebin.com/Lq6geBuJ>
- 4 "Watch: Hamas hacks into Channel 10 broadcast," *The Jerusalem Post*, July 14, 2014, <http://www.jpost.com/Operation-Protective-Edge/WATCH-Hamas-hacks-into-Channel-10-broadcast-362767>
- 5 SEA tweets on the IDF Twitter included "Long Live Palestine "and" #WARNING: Possible nuclear leak in the region after 2 rockets hit Dimona nuclear facility."
- 6 Daniel Cohen and Danielle Levin, "Cyber Infiltration During Operation Protective Edge," *Forbes*, August 12, 2014, <http://www.forbes.com/sites/realspin/2014/08/12/cyber-infiltration-during-operation-protective-edge/>
- 7 Gabi Siboni and Sami Kronenfeld, "The Iranian Cyber Offensive during Operation Protective Edge," *INSS Insight*, August 26, 2014, <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=7583>
- 8 IDF Blog, "The Attack against Israel You Haven't Heard About."
- 9 David Shamah, "Steinitz: Israel beat back 43,999,999 and a half cyber attacks," *The Times of Israel*, November 12, 2012, <http://www.timesofisrael.com/steinitz-israel-beat-back-43999999-and-a-half-cyber-attacks/>
- 10 David Shamah, "Qatari tech helps Hamas in tunnels, rockets: Expert," *The Times of Israel*, July 31, 2014, <http://www.timesofisrael.com/qatari-tech-helps-hamas-in-tunnels-rockets-expert/>
- 11 Shamah, "Steinitz: Israel beach back 43,999,999 and a half cyber attacks."
- 12 Lilach Shoval and Eli Leon, "Iran waged cyber warfare against Israel during Protective Edge," *Israel Hayom*, August 18, 2014, http://www.israelhayom.com/site/newsletter_article.php?id=19515
- 13 Gili Cohen, "Israeli officer: Iran involved in cyber attacks during Gaza war," *Haaretz*, August 18, 2014, <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/.premium-1.611013>
- 14 Gabi Siboni, Daniel Cohen, and Aviv Rotbart, "The Threat of Terrorist Organizations in Cyberspace," *Military and Strategic Affairs* 5, no. 3 (2013), pp. 3-29.
- 15 המענה הלאומי להגנה האזרחית בסייבר: המלצות למקבלי החלטות, נייר עמדה, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוגוסט 2013, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=5904>

'צוק איתן' - הזווית המשפטית

פנינה שרביט ברוך

בראשיתו של מבצע 'צוק איתן' זכתה מדינת ישראל לגיבוי בינלאומי רחב יחסית, ולהבנה בדבר נחיצות הפעולה שנועדה להפסיק את הירי של חמאס לעבר ישראל. הצעתה של ישראל ל"שקט תמורת שקט" חיזקה את הלגיטימציה של הפעולה. אולם, ככל שנמשך המבצע, עלה מספר ההרוגים בצד הפלסטיני והתרחב היקף ההרס ברצועה, החלה להישמע בקהילה הבינלאומית ובארגונים בינלאומיים ביקורת על ישראל והועלו טענות בדבר הפרות של המשפט הבינלאומי וביצוע פשעי מלחמה. עוד במהלך המבצע, ב-23 ביולי 2014, החליטה מועצת זכויות האדם של האו"ם להקים ועדת חקירה בינלאומית בראשותו של פרופ' ויליאם שאבאס, שתחקור את הפרות דיני העימות המזוין ודיני זכויות האדם שאירעו במהלך המבצע.¹ מועצה זו היא שמינתה את ועדת גולדסטון אחרי מבצע 'עופרת יצוקה' בשנת 2009. גם מזכ"ל האו"ם הודיע על כוונתו להקים ועדת חקירה לבחינת הפגיעה במתקני או"ם במהלך המבצע.² לפיכך, בעוד המערכה הצבאית הסתיימה בשלב זה, המערכה המשפטית של מבצע 'צוק איתן' נמצאת בשלביה הראשונים.

כמו בכל מקרה שישראל משתמשת בכוח צבאי, התעוררו טענות מסוימות לגבי עצם השימוש בכוח על ידיה. לטענות אלו אין בסיס משפטי משכנע, היות שמבצע 'צוק איתן' היה חלק ממערכה צבאית, המתמשכת נגד ארגון חמאס לאורך שנים רבות, וכוללת סבבי לחימה רבים. לכן, אין רלוונטיות לדינים המסדירים את עצם השימוש בכוח (ה-*jus ad bellum*), אשר חלים רק בעת תחילתו של עימות מזוין. מעבר לכך, במקרה דנן נראה שלישראל יש טענה מבוססת של הגנה עצמית, נוכח ירי הרקטות המתמשך לעברה מרצועת עזה.

הטענות המשמעותיות יותר נוגעות לאופן השימוש בכוח שנעשה על ידי כוחות צה"ל במבצע וליישום דיני הלחימה (כלומר, למישור ה-*jus in bello*). חשוב להדגיש כי למרות שאין ספק בישראל ובעולם כי פעולות חמאס באמצעות ירי בלתי-מבחין של רקטות כלפי אוכלוסייה אזרחית בישראל, תוך שימוש באזרחים פלסטיניים כמגן אנושי, מגיעות עד כדי ביצוע פשעי מלחמה מובהקים, עדיין אין

בהן כדי להפחית ממידת מחויבותה של ישראל לפעול בהתאם לכללים הבינלאומיים המחייבים. לפיכך, ישראל אינה יכולה לחסות בצל הטענה כי הצד השני הפר את הכללים ברגל גסה.

דיני הלחימה מבוססים על מספר עקרונות יסוד, ובראש אלה הנוגעים לענייננו – עקרון ההבחנה ועקרון המידתיות. עקרון ההבחנה מורה כי יש לכוון התקפות צבאיות רק כלפי מטרות צבאיות ולוחמי אויב (לרבות אזרחים הנוטלים חלק ישיר בלחימה), וחל איסור לכוון מתקפות לעבר אזרחים או אובייקטים אזרחיים.³ בהתאם לדיני הלחימה, אובייקט אזרחי המשמש לצרכים צבאיים, או שיעודו או מיקומו משרתים תכלית צבאית, עשוי לאבד את חסינותו ולהפוך למטרה צבאית לגיטימית לתקיפה.⁴ בהקשר של מבצע 'צוק איתן' עולות טענות לגבי חלק מן המטרות האזרחיות שהותקפו על ידי כוחות צה"ל וביחס לאפיוןן כמטרות צבאיות לגיטימיות. הללו כוללות, למשל, בתי מגורים של פעילי חמאס, מבנים רבי-קומות, מוסדות או"ם וכדומה. על מנת שהתקיפות של אובייקטים אלה תהיינה חוקיות נדרשת זיקה לשימוש צבאי, כגון שימוש כמוצבי פיקוד ושליטה; אחסון אמל"ח; ביצוע ירי; או שהסתתרו במבנים אלה פעילי חמאס.

מעבר לכך, האתגר המשמעותי בנוגע ליישום עקרון האבחנה הוא להוכיח, לאחר מעשה, כי נעשה שימוש צבאי במבנים האזרחיים ברצועת עזה. לפיכך, קיימת חשיבות רבה לתיעוד הממצאים "המפלילים" על ידי כוחות צה"ל ביחס לפעילות הצבאית שנעשתה בהם מצד ארגון חמאס, כולל איסוף עדויות מן החיילים כאשר הדברים טריים בזיכרונם, ריכוז התיעוד המצולם ואיסוף כל ראיה רלוונטית אחרת. בהקשר זה, קשה להפריז בעוצמת הנזק שגורמות אמירות בלתי-אחראיות, הנשמעות לעיתים מפי גורמים מדיניים וצבאיים בישראל, לגבי "גביית מחיר" מן האוכלוסייה, או קריאות "לשטח את עזה". אמירות אלו משמשות הוכחה לכאורה לכוונה הישראלית לפגוע באזרחים. זאת, גם כאשר מדובר בגורמים שאין להם שום קשר לפקודות הצה"ליות והשפעה עליהן, ולמרות שאמירות אלו אינן משקפות את האמור בפקודות של צה"ל או את ההנחיות שניתנות בפועל.

כדי שהתקפה תיחשב חוקית, אין די בעמידה בעקרון האבחנה, אלא יש לעמוד גם בעקרון המידתיות, שלפיו אסורה התקפה הצפויה לגרום נזק אגבי לאזרחים ולאובייקטים אזרחיים, שיהיה מופרז ביחס ליתרון הצבאי הישיר והקונקרטי הצפוי מההתקפה.⁵ לנוכח הפגיעה הנרחבת באזרחים וברכוש אזרחי ברצועת עזה, יש לצפות כי עיקר הטענות שיעלו נגד ישראל יהיה שנעשה שימוש בלתי-מידתי בכוח.

יישום עקרון המידתיות מחייב להעריך מהו היתרון הצבאי הצפוי מן התקיפה מצד אחד; מהו הנזק הצפוי לאזרחים ולאובייקטים אזרחיים מצד שני, ואז לאזן ביניהם. מטבע הדברים מדובר במבחן סובייקטיבי, ואין נוסחאות מדויקות מה ייחשב מידתי.

דיני הלחימה קובעים כי הסטנדרט הוא של "מפקד צבאי סביר"⁶. כן נקבע שהבחינה נעשית לפי המידע שהיה בידי המפקד בעת קבלת ההחלטה, תוך התחשבות באי-הוודאות שקיימת בנסיבות של לחימה, ולא לפי התוצאה בפועל.

הבחינה של אופן יישום עקרון המידתיות במהלך המבצע מחייבת מספר הבהרות: ראשית, אשר להערכת הנזק לאזרחים – דיני הלחימה מחייבים לנקוט אמצעי זהירות על מנת להעריך את מידת הפגיעה הצפויה, אולם הם מכירים בכך כי מדובר בצעדים שהם מעשיים (feasible) בנסיבות העניין.⁷ לפיכך, רמת הברור של הנזק האגבי הצפוי הנדרשת לפני ביצוע התקפה מתוכננת מראש נגד מטרה קבועה גבוהה מזו הנדרשת בעת ביצוע פעולה המתחייבת באופן מיידי. כמו כן, מובן שאין ציפייה כי הכוחות הפועלים ברמת השטח יקיימו ברורים באותה הרמה של כוחות אוויריים, ומקובל כי המידע המצוי ברשותם מוגבל ומעורפל יותר. חשוב להדגיש כי נדרש להתחשב בכל האזרחים הצפויים להיפגע. לפיכך, אם ניתנה אזהרה אך אזרחים לא התפנו מן המקום, למרות שהייתה להם הזדמנות לעשות זאת, עדיין יש להביא אותם בחשבון בבחינת המידתיות של הפעולה.

שנית, דיני הלחימה מכירים בכך שגם פעולה שגורת פגיעה באזרחים עשויה להיחשב פעולה חוקית, ובלבד שהפגיעה היא מידתית ביחס ליתרון הצבאי, או במקרים שהייתה בלתי-צפויה. כלומר, אין דרישה להימנעות מוחלטת מפגיעה באזרחים. עם זאת, קיימת בעשורים האחרונים זליגה של ערכים שמקורם בדיני זכויות האדם לאופן הניתוח של מצבי לחימה (בפרט כשהבחינה נעשית על ידי גופי זכויות אדם). בעולם של דיני זכויות האדם, שמיועדים לחול במצבים של אכיפת חוק ולא של לחימה, כאשר אזרח נהרג, הנחת המוצא היא שבוצעה פעולה אסורה ומתחייבת חקירה פלילית.⁸ מעבר לכך, גופי זכויות אדם נוטים לשפוט לפי התוצאות, ולסרב לקבל טענות על כך שהנזק שנגרם בפועל היה בלתי-צפוי, או נבע מטעות.⁹ היכולת הטכנולוגית הגבוהה של צה"ל (ושל צבאות מערביים אחרים) יוצרת אשליה שישראל חפה מטעויות, וכי כל תוצאה קשה היא לפיכך מכוונת.

שלישית, אשר להערכת היתרון הצבאי הצפוי מן התקיפה, נקודת המוצא היא שככל שהמטרה ערכית יותר, אזי היתרון הצפוי מתקיפתה רב יותר. עם זאת, היתרון הצבאי הצפוי נבחן ביחס להתקפה בכללותה.¹⁰ לכך רלוונטיות רבה בהקשר של 'צוק איתן'. אחת הבעיות בלחימה מול חמאס היא היעדרן של מטרות בעלות ערכיות גבוהה – אין לחמאס בסיסים צבאיים גדולים, כל המפקדים הבכירים הסתתרו עמוק מתחת לאדמה ואין מערכות נשק אסטרטגי משמעותיות. לכן, כאשר המטרות נבחנו כשלעצמן, הן אינן נראות ערכיות במיוחד. אולם, המבחן אינו בהכרח ערכה של כל מטרה בפני עצמה, אלא הערך המצטבר של הפגיעה בהן ומשמעותן לגבי הגעה להישג הנדרש של ההתקפה בכללותה.

רביעית, ביחס לעריכת האיזון בין היתרון הצבאי לנוק הצפוי לאזרחים ולאובייקטים אזרחיים, נדרש להתייחס לטענה שלפיה יחס הנפגעים בין הצדדים מעיד על פניו על חוסר מידתיות בהפעלת הכוח מצידה של ישראל. לפי טענה זו, מיעוט הנפגעים בנפש בצד הישראלי מלמד על כך שהיתרון הצבאי של המערכה מוגבל בהיקפו, בעוד ישראל גרמה פגיעה נרחבת באזרחים, ולפיכך, באיזון ביניהם מדובר בנוק מופרז ועל כן בלתי-מידתי. מבחינה משפטית, המידתיות אינה נבחנת לפי מספרי הנפגעים מכל צד. קיימים תקדימים לא מעטים שבהם רוב הנוק נגרם לצד האחד. עם זאת, עדיין נדרש להתמודד עם הטענה לגופה. בהקשר זה יש להדגיש כי גם שיבוש מלא של החיים בחלקים מישראל ושיבוש משמעותי בשאר חלקי המדינה הוא בלתי-נסבל, וכי אין לזקוף לחובתה של ישראל את השקעתה ביכולות הגנתיות כמו 'כיפת ברזל' ובמיגון, שבזכותם בלבד לא היו כמעט נפגעים אזרחים בצד הישראלי. יש גם משמעות לכך שחמאס מצידו לא רק שלא דאג למגן את תושבי הרצועה, אלא אף העמיד אותם במכוון בקו האש, כיוון שפעל בחסותם ומקרבם. אמנם, התנהלותו אינה מסירה את החובה לקיים את הוראות הדין מצידה של ישראל, אך נראה שיש בסיס לטעון כי יש להביא בחשבון עובדה זו בבחינת המידתיות.

חמישית, נשמעות טענות שלפיהן ניתן משקל מוגזם לשיקול של הגנה על חיי החיילים ולמניעת מקרים של חטיפות חיילים. חשוב לציין כי גישות שלפיהן חיי חיילינו גוברים על חיי אזרחי הצד השני אינן קבילות מבחינת דיני הלחימה. עם זאת, ככל שמדובר במצבים שחיילים נמצאו בסכנת חיים וביצעו פעולות כדי להגן על עצמם או על חבריהם, נראה כי הפרקטיקה המקובלת בצבאות העולם היא שמותר להשתמש בכוח הנחוץ להתמודד עם סכנה זו, והבחינה של המידתיות מביאה בחשבון את הזכות הבסיסית להגנה עצמית, שנתונה אפילו במצבים של אכיפת חוק, קל וחומר – במצבים של לחימה. מובן שגם במצבים אלה יש לנסות למזער את הפגיעה באזרחים, אך נראה שיהיה קשה לקבוע כי פגיעה שנעשתה כתוצאה מפעולה בלתי-נמנעת של הגנה עצמית של הכוחות תיחשב בלתי-מידתית. חשוב שישראל תמחיש את המורכבות של הלחימה בשטח הבנוי בעזה, את אתגרי המיקוש והמלכוד ואת הסתמכות חמאס על לחימה תת-קרקעית. הבנת שדה הקרב המורכב חשובה כדי להבין את המגבלות שהיו לכוחות בבואם למזער פגיעה באזרחים, מעבר למה שנעשה. חשוב גם לתחקר ולהציג אירועים שבהם חיילים הסתכנו על מנת למנוע פגיעה באזרחים, ואין ספק שהיו מקרים כאלה. הצגת תמונת המערכה הכוללת תסייע בהתמודדות עם הטענות על שימוש בכוח בלתי-מרוסן ובלתי-מידתי.

שאלה נוספת שצפויה לעלות נוגעת לשימוש בירי ארטילרי בשטח מאוכלס. טענות נגד השימוש בנשק זה נובעות מטבעו כ"נשק סטטיסטי", שיש בו סטייה מסוימת מהמטרה המדויקת שאליה מכוונים. יש לציין כי השימוש בירי ארטילרי בשטח בנוי

בעת לחימה אינו אסור על פי דיני הלחימה, ולכל הצבאות הסדירים יש נשק ארטילרי, וכללים המתירים שימוש בו גם בשטחים מאוכלסים, בנסיבות מסוימות. עם זאת, יש כיום יוזמות לקבוע הגבלות על השימוש בנשק זה.¹¹ יש להניח כי הוויכוח יעלה שוב במסגרת הדיון על פעילות ישראל במבצע.

הביקורת נגד מדינת ישראל במבצע 'צוק איתן' עלולה להוביל להליכים פליליים בבתי משפט מדינתיים ברחבי העולם תחת סמכות השיפוט האוניברסלית, ואולי גם לחקירות והליכים בבית הדין הפלילי הבינלאומי – אם ירכוש סמכות בעקבות פנייה פלסטינית.¹² זאת, מעבר לשימוש בדו"חות ביקורתיים נגד ישראל ככלי נוסף במערכה המדינית לדה-לגיטימציה של המדינה.

הדרך העיקרית להתמודד עם הטענות הצפויות בזירה הבינלאומית היא ביצוע חקירות עצמאיות, יסודיות, אפקטיביות, מהירות ושקופות, באופן שמנגנון החקירה יקבל גם לגיטימציה בינלאומית.¹³ במקרים המתאימים, אם חלילה יתברר שנעשו על ידי כוחות צה"ל פעולות הנוגדות את פקודות הצבא ודיני הלחימה, יש לנקוט יד קשה נגד האחראים ולהעמידם לדין. זוהי הדרך הנכונה לביצורם של שלטון החוק וערכי צה"ל. בנוסף, כך יתאפשר יישומו של עקרון המשלימות, שלפיו אין מקום להליכים בינלאומיים ולהתערבות שיפוטית זרה, כאשר המדינה הנוגעת בדבר מבצעת בעצמה חקירה אמיתית ואפקטיבית.¹⁴

ישראל צריכה להגיע למערכה המשפטית מצוידת בחומר עובדתי ומשפטי המציג את זווית הראייה הישראלית, את מורכבות המערכה ואת אתגריה. לשם כך רצוי, בין היתר, להכין תחקירים על מגוון אירועים, כולל כאלה שבהם לא נפגעו אזרחים ולא מועלות בגינם טענות נגד ישראל. יש לעשות זאת באופן הממחיש את הזהירות שבה פעלה ישראל, ולא להתמקד רק בתחקור המקרים שבהם נגרמו פגיעות, או שיש לגביהם חשש לתקלות (בלי לגרוע מן החובה לחקור לעומק מקרים אלה). חשוב לאפשר שקיפות מרבית, כולל מאמץ לחשוף מודיעין רלוונטי, אם אפשר. כמו כן נדרש לאסוף עדויות על אתגרי הלחימה מלוחמים רבים ככל האפשר. כך תתקבל תמונה שלמה ונכונה יותר של המערכה.

לבסוף, יש לקבל החלטה מושכלת בסוגיית שיתוף הפעולה עם ועדת האו"ם. למרות התרעומת המוצדקת שיש לישראל על מנדט הוועדה ועל הרכבה, וההערכה כי הדו"ח שתגבש יהיה מוטה, לא נכון לפסול שיתוף פעולה עימה על הסף, אם שיתוף הפעולה עשוי לסייע להפוך את הדו"ח למאוזן יותר – מה שיתבטא גם בהפחתת ההשלכות השליליות שלו והסכנות שינבעו ממנו.

הערות

- 1 [http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/](http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/SpecialSessions/Session21/Pages/21stSpecialSession.aspx) A/HEC/RES/S-21/1 (23 July 2014) סעיף 13.
- 2 יואב זייתון ורועי קייס, "הרג הילדים בחוף עזה ותקיפת ביה"ס של אוני"א: צה"ל פתח בחקירה פלילית" YNET, 10 בספטמבר 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4569517,00.html>
- 3 ס' 48 לפרוטוקול הנוסף הראשון לאמנות ג'נבה משנת 1977 (להלן – הפרוטוקול). ראו גם סעיף 51(2) לפרוטוקול. מדינת ישראל אינה צד לפרוטוקול, אך ככל שמדובר בהוראות המשקפות משפט בינלאומי מנהגי, הן חלות גם עליה. כל ההוראות המצוטטות במאמר זה נחשבות משפט מנהגי.
- 4 ס' 52(2) לפרוטוקול.
- 5 ס' 51(5)(b) לפרוטוקול. ראה גם סעיפים 57(2)(b) ו-57(2)(a)(iii) לפרוטוקול.
- 6 Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia, 2008, para. 50 - <http://www.icty.org/sid/10052>
- 7 ס' 57 לפרוטוקול.
- 8 לעניין זה ראו: דו"ח הוועדה הציבורית לבדיקת האירוע הימי מיום 31 במאי 2010, דו"ח שני – ועדת טירקל (הבדיקה והחקירה בישראל של תלונות וטענות בדבר הפרות של דיני המלחמה על פי המשפט הבינלאומי), להלן "דו"ח טירקל השני", פרק א', עמ' 91-96 "העילות המקימות את החובה לבדוק ולחקור (מתי חוקרים?)".
- 9 ראו, למשל: דו"ח ועדת גולדסטון למבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה (A/HRC/12/48), סעיפים 861-865.
- 10 ראו: הסתייגויות המדינות לביטוי "יתרון צבאי" בהוראות הפרוטוקול הנוסף הראשון לאמנות ג'נבה, לפיו המונח "יתרון צבאי" מתייחס ל-"the advantage anticipated from the attack considered as a whole and not only from isolated or particular parts of the attack" של אוסטרליה לפיה המונח 'concrete and direct military advantage anticipated' מתייחס ל-"a bona fide expectation that the attack will make a relevant and proportional contribution to the objective of the military attack involved".
- 11 JULIE GAUDREAU, The reservations to the Protocols additional to the Geneva Conventions for the protection of war victims, *International Review of the Red Cross*, No. 849, March 2003, pp. 143-184 - https://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_849_gaudreau-eng.pdf ראו, למשל: את פסיקתה של ערכאת הערעור של ביה"ד הפלילי הבינלאומי ליוגוסלביה (ICTY) בעניין גוטבינה:
- 12 Prosecutor v ante Gotovina and Markac (IT-06-90-A), Appeals Chamber, 16 November 2012. ראו המאמר שכתבה תובעת בבית הדין, Fatou Bensouda: The truth about the ICC and Gaza, *the guardian*, 29 August 2014, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/aug/29/icc-gaza-hague-court-investigate-war-crimes-palestine>
- 13 דו"ח טירקל השני, פרק א', עמ' 100-132 "אופן ביצוע בדיקה וחקירה – (איך חוקרים?)".
- 14 ראו: סעיף 17 לחוקת בית הדין הפלילי הבינלאומי (חוקת רומא) מ-1998, המעגן את עקרונ המשלימות, <http://legal.un.org/icc/statute/romefta.htm>

פירוז רצועת עזה - יעד ריאלי או חלום באספמיה?

קובי מיכאל

המערכה האחרונה ברצועת עזה ('צוק איתן'), הפכה את המינוח של עימותים נמוכי עצימות לבלתי־רלוונטי. המערכה הבליטה ביתר שאת את משמעות היכולות והתשתיות הצבאיות של חמאס ברצועת עזה עם פוטנציאל ההיזק שלהן לעורף הישראלי, ואת יכולת העמידה של חמאס במערכה ממושכת, ארוכה יותר משתי המערכות הקודמות ברצועת עזה ואף ממלחמת לבנון השנייה. התשתיות והיכולות הצבאיות של חמאס משקפות תהליך התפתחות והתמסדות של הארגון כגורם שלטוני וצבאי ברצועת עזה, ואת הזיקה בין העוצמה הצבאית לעוצמה הפוליטית.

יכולותיו הצבאיות של חמאס לאחר מבצע 'צוק איתן' נותרו משמעותיות, בוודאי בהשוואה לאלו של הרשות הפלסטינית, וחמאס ישאף לשמרן ואף לפתחן, למרות הקושי הכרוך בכך לנוכח תוצאות המבצע. לחמאס ברור כי יכולותיו הצבאיות הן הבסיס למימוש תביעותיו הפוליטיות ברצועת עזה, ולהבטחת מעמדו ככוח פוליטי רלוונטי ומשפיע בזירה הפלסטינית ומעבר לה. לפיכך, חמאס יסרב לכל פירוז מרצון וישתמש ביכולותיו הצבאיות על מנת לאתגר את הרשות הפלסטינית או כל גורם אחר שינסה, במסגרת מבצע השיקום של רצועת עזה, להיכנס לנעליו ולנגוס במעמדו, בסמכויותיו ובהשפעתו.

סיכויי ההצלחה של מבצע שיקומה של רצועת עזה - בהובלת הקהילה הבינלאומית ובאמצעות הרשות הפלסטינית - גבוהים יותר ככל שהשפעת חמאס תהיה מוגבלת יותר. כך גם לגבי הסיכוי להפוך את מבצע השיקום למנוף לחידוש התהליך המדיני עם הפלסטינים, ולבניית המדינה הפלסטינית בתהליך מבוקר ואחראי, כשרצועת עזה היא הנדבך הראשון המשמעותי. כדי לנטרל השפעה שלילית של חמאס על התהליך, יש להבטיח כי הארגון יוכל להיות שותף לתהליך רק כגורם פוליטי, במסגרת ממשלת הפיוס הפלסטינית, ומבלי שיוכל להפעיל זכות וטו או לנצל את התהליך לצורך השתלטות מחדש על רצועת עזה, ומשם על הרשות הפלסטינית. לצורך כך נדרש טיפול להחלשת

יכולותיו הצבאיות, שמשמעותו – פירוז. מכאן חשיבותו של העניין, שכן בלעדיו לא יתאפשר מבצע שיקום קונסטרוקטיבי של רצועת עזה.

בראיית ישראל, שיקומה המוצלח של רצועת עזה הוא תנאי הכרחי לעיצובה מחדש של המערכת הפלסטינית, הישראלית-פלסטינית והאזורית. לפיכך, חשוב לעשות כל מאמץ על מנת להבטיח התנאים ההכרחיים להצלחתו, ונראה כי פירוז הרצועה הוא אחד מהתנאים ההכרחיים החשובים ביותר, אולי החשוב שבהם. כישלון של מבצע השיקום מפחית את הסיכוי למבצע מתקן בגלל המורכבות הכרוכה בתכנון מבצע מסוג זה ובניהולו, עקב ריבוי השחקנים המעורבים בו ומורכבות התיאום הנדרש ביניהם, ובשל המשאבים הרבים ובכלל זה יוקרה פוליטית, הנדרשים למימושו.

ככל שפירוזה של רצועת עזה יהיה משמעותי יותר, כך יפחת הסיכוי להמשך שלטון חמאס או להחלפתו על ידי ארגון טרור אחר, ויגבר הסיכוי לחזרה הדרגתית של הרשות הפלסטינית לשליטה פוליטית וביטחונית ברצועת עזה. ככל שפירוז הרצועה יהיה ממשי, כך יעלה הסיכוי לשיקומה הכלכלי והתשתיתי של הרצועה ולפיתוחה. ככל שתשתפר איכות החיים של תושבי הרצועה וככל שתשתקם הרצועה ותתפתח, כך יתחזק הרסן שימתן הסלמה. בשפה האסטרטגית, ניתן לקבוע כי ככל שהנכסים שיימצאו ברשות הגורם השלטוני ברצועת עזה יהיו רבים ומשמעותיים יותר, כך תשתפר היכולת להרתיעו מפני מהלכים אלימים והסלמה.

לפיכך, נדמה כי אין מחלוקת לגבי החשיבות שבפירוז הרצועה ובתועלת האסטרטגית שניתן להפיק מהפירוז. נראה גם כי אין מחלוקת ביחס לתועלת האנושית שתצמח ממנו לתושבי רצועת עזה. לכן, ניתן לקבוע כי היקף התועלת הוא כעומק הפירוז. עם זאת, בשלב זה עלינו להתמודד עם שלוש שאלות יסוד: הראשונה – מהו הפירוז? האם מדובר במציאות בינארית של 'יש או אין פירוז', או שמא מדובר ברצף שקצהו האחד – 'אין פירוז' וקצהו השני – 'פירוז מלא', ולאורך הרצף אינספור נקודות, המציינות ערכים שונים של הפירוז. השאלה השנייה – האם ניתן בכלל להשיג פירוז של הרצועה (מלא או חלקי), וכיצד? השלישית – האם גם פירוז חלקי של הרצועה יכול להיות מנוף לשינוי המערכת העזתית ולעיצובה מחדש? התשובות לשאלות אלו יאפשרו התייחסות מושכלת להגדרת האינטרסים האסטרטגיים של מדינת ישראל לגבי רצועת עזה, ולדיון בנוגע לאופן מימושם של אותם אינטרסים.

מהו פירוז בהקשר של רצועת עזה?

פירוז הוא ניקוי או פינוי שטח מוגדר מכוחות לוחמים ומאמצעי לחימה, ואיסור של כל פעילות צבאית או הגבלתה. זהו סוג של משטר ביטחון ואמצעי לניהול סכסוכים אלימים או ליישובם, המאפשר צמצום הפוטנציאל להסלמה, עיצוב מרחב התרעה

והיערכות מוקדמת לסיכול הסלמה אפשרית, בין אם בדרכי שלום (דיפלומטיה) ובין אם באמצעים צבאיים.

אזורים מפורזים אינם מחייבים הדדיות או סימטריה בין צדדים לסכסוך. ייתכנו מצבים שבהם אזור מפורז יתוחם רק בשטחו הריבוני של שחקן אחד, או מקרים שבהם יהיו אזורים מפורזים בשטחם הריבוני של שני השחקנים (או יותר) המעורבים בסכסוך, אבל גודל השטחים המפורזים לא יהיה זהה (דוגמת הסכם השלום ישראל-מצרים, שבו נקבע כי השטח המפורז המצרי – אזור C, גדול יותר מהשטח המפורז הישראלי – אזור D). במקרים מסוימים נקבע פירוז חלקי, המתיר החזקה של מספר מוגבל ומוגדר של אמצעי לחימה וכוחות צבא (כדוגמת הסכם הפרדת הכוחות ישראל-סוריה), וישנם מקרים שבהם נאסר על נוכחות כוחות צבא של מי מהשחקנים המעורבים בסכסוך, אך מותרת נוכחות ופעילות כוחות צבאיים של צד שלישי, בין אם כוחות שמירת שלום ובין אם גורם מוסכם על ידי הצדדים, המקיים פעילות ניטור ופיקוח באזור המחלוקת. פירוז מלא של רצועת עזה פירושו שלילת יכולת הפעולה הצבאית של חמאס וארגוני הטרור האחרים נגד ישראל או נגד שחקן אחר, שיבקש לפעול בשטח הרצועה לצורך הובלת מבצע השיקום. בהקשר זה, חשוב להבחין בין היכולות לבין הכוונות. את הכוונות להמשיך ולפגוע בישראל או בשחקנים אחרים לא ניתן לדכא בעתיד הנראה לעין. לעומת זאת, את היכולות ניתן לדכא או לרסן באופן משמעותי ביותר, באמצעות חיסול תשתית המנהרות הקיימת ומניעת חידושה או שיקומה; חיסול תשתיות הרקטות וייצור האמל"ח ומניעת חידושן, בין אם באמצעות ייצור עצמי ובין אם באמצעות הברחות; נטרול פעילים בכירים ואחרים במנגנונים הצבאיים של הארגונים באמצעות שכנוע, מעצר או סיכול ממוקד.

פירוז מלא של רצועת עזה הוא יעד שאליו מבקשת מדינת ישראל להגיע, אך יש להניח כי לא ניתן יהיה לממש יעד זה במלואו בטווח זמן קצר ומיידי. עד למימוש היעד הסופי תצטרך ישראל, בסיוע מצרים, "הציר המתון" בעולם הערבי (כולל הרשות הפלסטינית בהובלת אבו מאזן) והקהילה הבינלאומית, לסמן את הערכים הרצויים על פני הרצף שבין 'אין פירוז' לבין 'פירוז מלא' ולהצטייד במנת הסבלנות, הנחישות והתבונה האסטרטגית הנדרשת להבטחת ההתקדמות על פני הרצף.

לצורך מימוש היעד במלואו יידרשו נחישות וגיבוי בינלאומיים מתמשכים, שיתוף פעולה הדוק בין ישראל למצרים ולרשות הפלסטינית, נחישות ויכולת פעולה של הרשות הפלסטינית ומאמץ צבאי מתמשך נגד תשתיות הטרור, לצד מאמצי שיקום ופיתוח של הרצועה בהובלת הקהילה הבינלאומית ובאמצעות הרשות הפלסטינית, תוך חיזוקה וביסוס שלטונה ברצועת עזה. למעשה, מדובר בשילוב מושכל, זהיר, סבלני ומתמשך של גישה צבאית ומדינית.

האם ניתן להגיע לפירוז הרצועה?

במקרה של רצועת עזה מדובר במציאות שבה פועלים שחקן מדינתי (ישראל), שחקן סמי-מדינתי (חמאס) ושחקנים לא-מדינתיים (הג'האד האסלאמי וארגוני טרור אחרים). להבדיל ממציאות של סכסוך בין-מדינתי, ההיגיון המעצב של המערכת העזתית שונה, ולכן המניעים של כל אחד מהשחקנים למימוש הפירוז שונים ואינם משתלבים. במקרה זה, סביר להניח כי לא יוכל להתבצע פירוז מרצון, ונראה שגם לא פירוז מלא. הן חמאס ובוודאי ארגוני הטרור האחרים יבקשו לשמר יכולות צבאיות, מכיוון שבלעדיהן אין להם כל תוחלת פוליטית של ממש.

ברור כי לא ניתן יהיה להגיע לפירוז מלא של הרצועה כבר בסיום המערכה, אך האינטרס האסטרטגי המתעדכן של מדינת ישראל בעקבות המערכה בעזה מחייב דרישה להתניית הסכם הפסקת אש וההסדרה בפירוז עתידי מוחלט ומלא של הרצועה, שאותו ניתן יהיה לממש באופן הדרגתי. הסכם ההסדרה צריך לקבוע את המנגנונים המתאימים למימוש הפירוז, ואת הלגיטימציה לישראל לפעול לסיכול כל מהלך או מאמץ לחידוש התשתית הצבאית. לצורך כך, חשוב להתחיל את המהלך בגיבוש הסכמה לגבי הגדרת סף המינימום לפירוז, שיאפשר את תחילת מהלכי ההסדרה של הרצועה ואת שיקומה באמצעות ממשלת הרשות הפלסטינית, תוך חיזוק מעמדה והשפעתה במקביל להחלשה מתמשכת וקבועה במעמדו הפוליטי של חמאס.

מאידך גיסא, על ישראל להיערך למציאות של 'אין הסכם'. במציאות כזו צריכה ישראל לפעול לגיבוש הלגיטימציה לפעול באופן קבוע נגד תשתיות הטרור, ולקביעת כללי משחק חדשים בנוגע למאפייני התגובה במקרים של הפעלת תשתיות הטרור נגד מדינת ישראל ואזרחיה. לאחר מבצע 'צוק איתן' ובעקבות לקחיו, ישראל אינה יכולה לאפשר לחמאס ולארגוני הטרור האחרים ברצועת עזה להשתקם מבחינה צבאית, ולחזור למציאות שהייתה לפני המערכה הנוכחית.

האם פירוז חלקי של הרצועה יכול להפוך למנוף לעיצוב מחדש של המערכת העזתית?

פירוז מלא של רצועת עזה יניח את התשתית הנוחה ביותר ליצירת המנוף האסטרטגי לשינוי המציאות ברצועת עזה, ולחידוש התהליך המדיני בהקשריו הרחבים יותר. אולם במציאות שבה הסיכוי לפירוז מלא של הרצועה בטווח הזמן הקרוב אינו גבוה, נשאלת השאלה, האם פירוז חלקי (במובן של פירוק חלק מהתשתיות והיכולות הצבאיות של חמאס ומניעת התעצמותו מחדש) יכול להספיק ליצירת השינוי ברצועת עזה. נדמה כי התשובה לשאלה זו חיובית, אך היא מותנית בקיומם של מספר תנאים במקביל. ראשית, המינימום ההכרחי של הפירוז ברצועת עזה צריך להיות כזה שיאפשר את תפקודה התקיין והקונסטרוקטיבי של ממשלת הרשות, או לחלופין, שיאפשר למנגנוני

הביטחון של הרשות הפלסטינית להתמודד עם ניסיון של חמאס לאתגרם, וכל זאת תוך שימור ההרתעה כלפי חמאס וארגוני הטרור, וצמצום יכולתם לקרוא תיגר על הרשות הפלסטינית ולשבש את פעילותה.

שנית, שיתוף הפעולה הביטחוני-אסטרטגי בין ישראל לבין מצרים צריך להישמר ברמה הקיימת לכל הפחות ואף להשתפר, על מנת להבטיח סיכול הברחות של אמצעי לחימה ויכולות צבאיות אחרות מחצי האי סיני, ודרך הים מהגבול עם מצרים. לצורך כך נדרש גם שיפור במערכת היחסים בין ארצות הברית לבין מצרים. ארצות-הברית צריכה לחזור ולגבות את המשטר המצרי, להרפות מהלחץ שהפעילה עליו מאז הודחו 'האחים המוסלמים' מהשלטון ולחדש את התמיכה הכלכלית, הצבאית והמדינית במשטרו של הנשיא עבד אל-פתח א-סיסי.

שלישית, יש לדכא את המוטיבציה של קטר לתמוך בחמאס ובגורמים הקיצוניים, בין אם בהפעלת מערכת לחצים ישירים על שליטי קטר ובין אם באמצעים אחרים, שיהיה בהם כדי להבהיר לקטר את מחיר התמיכה בחמאס ואת הסיכון הכרוך במדיניותה החתרנית המסוכנת. כל זאת, לצד מאמץ של העולם הערבי והקהילה הבינלאומית לחיזוק מעמדו של ציר "המדינות הערביות המתונות" (גם בהתבוננות לעבר זירות עימות אחרות במזרח התיכון, וכמשקולת נגד לצירים הרדיקליים והחתרניים המסוכנים).

רביעית, יש לנצל את האפשרות לשיקומה של רצועת עזה ולפיתוחה כשלב משמעותי בתהליך בניית המדינה הפלסטינית. המשמעות היא בניית מוסדות פלסטיניים מתפקדים ואחראיים, חניכה והכשרה, ליווי ובקרה ובעיקר בניית מנגנונים, שיבטיחו כי המשאבים שיוקצו לשיקום הרצועה ולפיתוחה ינוצלו באופן הראוי והיעיל ביותר. חשוב להפיק את הלקחים הנכונים לאחר 21 שנות תמיכה כלכלית ברשות הפלסטינית: לשנות את המנדט של אונר"א ואת דרכי פעולתו של הארגון, ולוודא בקרה קפדנית יותר על אופן ניצול המשאבים העומדים לרשותו; להבטיח שהסיוע הכספי לא יתמוך בתשתית השחיתות וחוסר היעילות, אלא יבטיח את התפתחותה של הרצועה ושגשוגה, את צמיחת מוסדות השלטון הפלסטיניים, את הבטחת החוק והסדר ובעיקר את המונופול על הפעלת הכוח.

חמישית, ישראל צריכה לנסח מחדש את האינטרסים האסטרטגיים שלה בזירה הפלסטינית באופן כולל ומורחב, ולהפוך את המשבר ברצועת עזה להזדמנות לשינוי אסטרטגי. גם אם הסיכויים להסכם שלום עם הפלסטינים אינם גבוהים, הרי הרשות הפלסטינית בראשות אבו מאזן יכולה בעת הזו להוות שותף אסטרטגי של ישראל להחלשת חמאס וארגוני הטרור ברצועת עזה, ולהסדרה מחדשת של המרחב. שותפות אסטרטגית כזו מחייבת שינוי בגישת ישראל לשיקום הרצועה, נדיבות ושיתוף פעולה בכל הנוגע להקלת הסגר על הרצועה ונכונות למעשיים משמעותיים יותר למימוש

המודל של שתי מדינות לשני עמים. לצד אלו נדרשת ישראל לנחישות צבאית, שתכליתה סיכול מתמשך של ניסיונות שיקום תשתיות הטרור ושימור ההרתעה כלפי החמאס וארגוני הטרור.

סיכום

פירוז הרצועה נחוץ לצורך עיצוב מחדש של המערכת ברצועת עזה, באופן שיבטיח רסן לבלימת הסלמה נוספת ובמונחי השפה האסטרטגית – הרתעה ושימורה. בה בעת, הפירוז הוא בחזקת תנאי הכרחי להצלחת מבצע שיקומה של הרצועה ולחידוש התהליך המדיני עם הרשות הפלסטינית בהובלת אבו מאזן.

ברור כי בנקודת הזמן הנוכחית ובתנאים שנוצרו לאחר מבצע 'צוק איתן' (כשחמאס נותר עם יכולות צבאיות משמעותיות מספיקות כדי לקרוא תיגר על כל שחקן שינסה להיכנס לנעליו), לא ניתן להגיע לפירוז מלא, לא מרצון (של חמאס) ולא בכפייה. מאידך גיסא, קיימת בשלות להכרה בינלאומית בחשיבות הפירוז ובנחיצותו. לכן, חשוב שישראל תבטיח את המנגנונים למימוש הפירוז ואת הלגיטימיות הבינלאומית לתגובתה על כל ניסיון להפר אותו. פירוז הרצועה הוא תהליך המחייב זמן, נחישות, התמדה ומגוון של שיתופי פעולה בין שחקנים רבים. אסטרטגיה רלוונטית יכולה לסייע לישראל לבסס את תהליך הפירוז ולקדמו, וגם אם בעת הזו פירוז מלא נראה כחלום באספמיה, הרי בעצם ההתקדמות אליו תוכל ישראל לשפר את מיצובה האסטרטגי.

ההרתעה הישראלית אחרי מבצע 'צוק איתן'

מרק הלר

כמו כל שאר המלחמות והמבצעים הצבאיים של ישראל, מבצע 'צוק איתן' יצא לדרך מכיוון שההרתעה שאותה קיוותה ישראל לקיים באמצעות איומיה או מהלכיה הקודמים קרסה – מציאות שהתבררה רק בדיעבד. בדומה להשפעתם של מבצעים דומים אחרים, תרומתו של 'צוק איתן' לשיקומה של ההרתעה הישראלית תיודע, אם בכלל, רק לאחר שגם היא תתברר בדיעבד כמוגבלת בזמן או בהיקף. אין משמעות הדבר כי מאמצים להשליט הרתעה הם עקרים וכי אין מקום להתמיד בהם, אלא רק שקשה לקבוע במידה כלשהי של ודאות, עד כמה עתידים מאמצים אלה לשאת פרי. הסיכויים להצלחתן של אסטרטגיות הרתעה עולים בצורה מרבית כאשר משלבים בין איומים אמניים בגביית מחירים בלתי־קבילים במקרה שהיריב יבצע את הפעולות הבלתי־רצויות, לבין הבטחות – בין אם ליריב ובין אם לצדדים אחרים החשובים מבחינתו – בדבר הטבות שבהן יזכה אם יימנע מפעולות אלו.

ההרתעה הצבאית נמצאת במרכזה של תפיסת הביטחון של ישראל מאז הוגדרו יסודותיה על ידי דוד בן־גוריון. אף על פי שהמושג 'הרתעה' זכה לפריחה ונעשה שגור בעידן הגרעיני, העיקרון הבסיסי של הרתעה היה מאז ומעולם מאפיין של ניהול סכסוכים, ומקורו בביטוי המוכר והמזוקק של הסופר הרומאי בן המאה הרביעית לספירה, פובליוס פלביוס וגטיוס: *si vis pacem, para bellum* (הרוצה בשלום, ייכון למלחמה). ביסודה, הרתעה צבאית פירושה להניא את היריב מביצוע פעולה בלתי־קבילה מבחינת המרתיע, באמצעות איום אמין בהשלכות בלתי־קבילות במקרה שהפעולה תבוצע בכל זאת. עם זאת, פשטות הפתגם אינה עושה צדק עם מורכבותו האינסופית כמעט של המושג. בסוף שנות החמישים של המאה ה־20 כתב תומאס שלינג (Thomas Schelling), מי שנחשב על ידי רבים ל"אבי" תיאוריית ההרתעה המודרנית, כי המושג נותר עמום וחסר חן, ושכלולו ושיפורו המתמידים מאז תרמו רק מעט מאוד במובן של הנחיות תפעוליות למקבלי ההחלטות.

זאת, מכיוון שקשה ולעתים אף בלתי־אפשרי להעריך את המשתנים הקובעים אם הרתעה קיימת או אם לאו, ואם היא תמשיך להתקיים בעתיד. עם משתנים אלה נמנים חישובי היריב אשר לעלויות והתועלות של פעולה ושל אי־פעולה (ובמיוחד הגדרתו למונח 'השלכות בלתי־קבילות' על פי ההיגיון שלו, ולא בהתאם לזה של המרתיע), מידת היותו שחקן מאוחד וחסין מפני תפיסה מוטעית וחישוב שגוי, אופן הבנתו ביחס לאמינות האיום, וכל זאת יחד עם נכונותו של הצד המרתיע ויכולתו לממש את האיום לגרום השלכות שליליות על הצד המאויים.

במבט ראשון, מחויבותו האידיאולוגית של ארגון חמאס להשמדתה המוחלטת של מדינת ישראל מרמזת שהיעדר פעולה נגד ישראל סותרת את סיבת קיומו (raison d'être), וכי ההשלכה היחידה שמשקלה יעלה על המחיר של אי־עשייה היא איום אמין על עצם קיומו של הארגון. על פי ההיגיון זה, רק איום קיומי מסוג זה יהיה מסוגל להרתיע אותו מפני תמיכה בחידוש הלחימה נגד ישראל, עידודה וחינוכה בפועל. ישראל לא הציבה איום ישיר מעין זה על חמאס במהלך מבצע 'צוק איתן', משום שהייתה מצויה הן במצב של הרתעה עצמית (החשש מקורבנות בנפש) והן במצב של הרתעה על ידי אחרים (החשש מביקורת בינלאומית על האלימות שנדרשה כדי להשיג מטרה זו). ייתכן גם שהיא שוכנעה באמצעות ניתוח עצמי כי חיסול חמאס אינו משרת את האינטרסים הרחבים יותר שלה. ההיגיון אומר כי במצב עניינים זה, חמאס היה אמור להמשיך בלחימה עד מיצוי כלל היכולות שלו לתקוף את ישראל. עם זאת, במישור המעשי הסכים חמאס לבסוף להפסקת אש ללא תנאי בסוף חודש אוגוסט, מבלי שעלה בידיו להשיג אף לא אחד מיעדיו המוצהרים, ולמעשה, על בסיס אותם התנאים שהוצעו לארגון שבעה שבועות קודם לכן.

אחד ההסברים האפשריים לכך הוא – על אף הצהרות הניצחון שחמאס ביטא לאחר תום המערכה – שהארגון הגיע למסקנה כי המשך הלחימה היווה איום פוטנציאלי על שליטתו המדינית ברצועת עזה, ואף על קיומו ממש. במילים אחרות, בעוד חמאס עלול להיות בלתי־מתפשר בעוינותו האידיאולוגית לישראל – ולמעשה אין דבר שישראל יכולה לעשות כדי לשכנע את הארגון לחדול מעוינותו זו – ייתכן שהשגת ייעודו הסופי לא תהיה בעדיפות או בדחיפות הגבוהה ביותר בכל רגע נתון. כאשר חמאס התמודד עם אי־יכולתו לגרום נזק משמעותי לישראל, עם עורף אסטרטגי אדיש ואף עוין (בלונדון ובפריז) התקיימו יותר הפגנות נגד ישראל מאשר בבירות הערביות), ועם מוות והרס שהלכו והתעצמו בקרב האוכלוסיה שלו ברצועת עזה, הנהגת הארגון הגיעה ככל הנראה למסקנה שהתמשכות הלחימה תפעל לרעתם, וכי מוטב להמתין (ולקוות) לשינוי חיובי במערך הכוחות לפני חידוש הסכסוך האלים.

עם זאת, השאלה – האם או לאיזה פרק זמן תהיה ישראל מסוגלת למנוע שינוי מעין זה – נותרה פתוחה. מחד גיסא, נראה כי התמיכה הפלסטינית בהשקפת העולם

ובנרטיב של חמאס לא נפגעו באופן מהותי, לפחות בטווח הקצר. להיפך, סקרי דעת קהל שנערכו מייד לאחר ההכרזה על הפסקת האש הצביעו על נטייה מועטה להאשים את חמאס בנזק שנגרם לרצועת עזה. יתר על כן, נרשמו תמיכה גוברת בגישתו של חמאס לסכסוך הישראלי-פלסטיני, קבלה נרחבת של טענות הארגון שלפיהן ההרתעה הישראלית נפגעה, וגם (על פי 80 אחוזים בקירוב מן המשיבים לסקר) של הסכמה עם הטענה כי הלחימה הובילה לניצחון פלסטיני – פרשנות לא לגמרי בלתי-סבירה בהינתן הנחיתות הברורה בחישובי הכוח הצבאי. כל האמור לעיל רומז לכך שחמאס לא שילם מחיר גבוה באופן בלתי-קביל בגין מבצע 'צוק איתן' – ודאי לא מחיר גבוה מספיק כדי לאיים על שליטתו ברצועת עזה ועל נוכחותו בגדה המערבית, או לחלופין, מחיר שהיה מרתיע אותו מפתיחת סבב אלימות נוסף.

מאידך גיסא, דוגמאות אחדות של אי-עקביות מרמזות כי החישוב המדיני של הארגון בנושא זה עלול להיות מעודד פחות. הרי עוד בטרם הסתיימה הלחימה, חמאס הרגיש צורך לבצע את ההוצאה להורג הפומבית ללא משפט של עשרות אנשים, שאותם כינה "משתפי פעולה", אך היו ידועים לכול כמשתייכים לפתח ולגורמי אופוזיציה אחרים, וזאת "כדי לעודד את האחרים". בנוסף, חמאס אינו יכול להתעלם מכך ששיעורי התמיכה בו בגדה המערבית – שבה ההשלכות של מדיניותו גרמו לתחושות של גאווה וכעס בלבד – גבוהים יותר מאשר ברצועת עזה, שבה מדיניות זו הובילה למוות ולהרס (ושם מסוכן יותר לבטא עמדות שאינן תומכות בחמאס). יתר על כן, בעוד שיעור של 77.6 אחוזים מן הנשאלים ברצועת עזה סברו כי "ישראל הוכתה מכה כואבת על ידי הלוחמים הפלסטינים", 72.5 אחוזים גם הביעו חשש מעימות צבאי נוסף עם ישראל – מה שמרמז כי סבב לחימה נוסף עשוי להתקבל בחוסר התלהבות, במיוחד אם מהלך דיפלומטי מסוים או שינוי אחר בתנאים שישררו בגדה המערבית יחזק בינתיים את מעמדה של הרשות הפלסטינית, הנשלטת על ידי פתח.

נקודה נוספת – ההון הפוליטי של חמאס יושפע מכמה גורמים שאינם בשליטתה הבלעדית של ישראל. כך יהיה בתוך רצועת עזה, במיוחד בכל הנוגע להסדרים שיאומצו אשר לשליטה על כספים, משרות וחוזים לשיקום הכלכלי, וכן אשר לכל נוכחות ביטחונית (ואחרת) של פתח או של צדדים שלישיים. הדבר נכון גם לגבי הסביבה המדינית-אסטרטגית האזורית. כל עוד מצרים נשלטת על ידי משטר עוין באופן נחרץ ל'אחים המוסלמים', יקשה על חמאס להבטיח תמיכה דיפלומטית משמעותית במדיניות תוקפנית, או לשכנע את מצרים להרפות את נחישותה למנוע מחמאס לחדש את מלאי אמצעי הלחימה המתרוקן שלו. אם תנועות האסלאם הקיצוני יוסיפו להתחזק, חמאס עשוי להיות הססני יותר לגבי פעילות תוקפנית, שמא יגביר את הניכור כלפיו מצידם של אותם כוחות אזוריים ובינלאומיים שנקראו לעמוד מול גל זה ואשר בעבורם טורקיה וקטר אינן תחליף של ממש – אם כי הארגון יוכל גם לצאת מחוזק מהמגמה

ההיסטורית הנגלית לעין. בכל מקרה, כל אלה הם נושאים שעליהם תהיה לישראל השפעה מועטה בלבד.

אפילו נושאים שהם למראית עין בשליטתה של ישראל – במיוחד האיום בכוח צבאי והשימוש בו כדי להשפיע על חישובי העלות-תועלת של היריב – נתונים אף הם למגבלות משמעותיות. ואכן, שיקולים מדיניים בינלאומיים מסייגים את אמינותו של איום ישראלי להטיל את כל משקלה הצבאי של ישראל על רצועת עזה, או לפעול כאילו הייתה נתונה במצב מלחמה מלא עם עזה – שפירושו הלכה למעשה יהיה, בין היתר, מניעת מזון, דלק, מים, אנרגיה וציוד חיוני אחר. כאשר אין לישראל יכולת כוללת להשיג ניצחון אסטרטגי מוחלט נגד חמאס, או מנגנונים זמניים להפחתת המוטיבציה המדינית שלו, כלומר, להנמיך את סף "ההשלכות הבלתי-קבילות" של הארגון, היא יכולה אולי לעכב את שיקום יכולותיו של חמאס, אך יקשה עליה להרתיע את הארגון באופן ישיר לתקופת זמן בלתי-מוגדרת.

עם זאת, מציאות זו אינה מונעת את האפשרות של 'הרתעה עקיפה', כלומר, איום בשימוש בכוח או שימוש בו באופן הנוגס בתמיכה בחמאס בציבור הפלסטיני ובקרב כוחות אחרים בזירה המדינית הפלסטינית, ואשר סף "ההשלכות הבלתי-קבילות" שלהם עשוי להתייצב עוד לפני איום ממשי של חיסול חמאס. הרי לא כל הפלסטינים שותפים ללהיטותו של חמאס ללחום בישראל, ואף בקרב אלה המזדהים עם חזונו הסופי, לא כולם שותפים לעוצמת המחויבות שלו, או מוכנים לשאת באותם מחירים כדי לממש את החזון. לכן, אם חמאס ישתכנע כי חידוש מעשי האיבה יוביל להתנגדויות בקרב תומכיו עד לרמה שבה קיומו יהיה נתון בסכנה, הדבר עשוי להיות גורם מרתיע יעיל יותר מכל איום ישראלי ישיר – ומוגבל מיסודו – או מכל פעולה ישראלית המכוונת ישירות נגדו.

נראה שאפשר יהיה להמשיך לקדם את מערך הכוחות הנדרש להשגתה של הרתעה עקיפה באמצעים צבאיים בלבד, לרבות איומים ופעולות להגבלת יכולותיו של חמאס. מערך זה יחייב ללא ספק גישה של אפס סובלנות לכל שימוש של חמאס בנשק, ליבוא של אמצעי לחימה לרצועת עזה או לייצורם בשטחה, וכן לבנייתן של מנהרות מתחת לגבולותיה. אולם, מובטח כי גישה כוללת יעילה יותר היא זו שתשלב איום בשימוש בכוח ושימוש בו עם מאמצים מדיניים להפחתת המוטיבציה, כלומר, להנמיך את סף "ההשלכות הבלתי-קבילות" של הפלסטינים שאינם חברי חמאס. גישה מעין זו תרמו באופן ברור על הטבה כלשהי בתמורה לסירוב לתמוך בחמאס או להפסקת התמיכה בו, הן במובן של שיפור רווחתם הכלכלית של תושבי רצועת עזה והן על ידי שרטוט אופק מדיני בעבור כלל הפלסטינים, משמע, מה להפסיד – לצד האיום במחירים שישולמו במקרה של הימנעות מכך.

גם האסטרטגיה המתוחכמת ביותר – אין בכוחה להבטיח הרתעה, ואף אם חמאס יימנע מנקיטת צעדים בלתי-קבילים מבחינתה של ישראל, קשה יהיה לדעת בכל רגע נתון אם הדבר מתרחש עקב הרתעתו של חמאס, או מכל סיבה אחרת (הסחות דעת, סדרי עדיפויות אחרים, מגבלות יכולת וכדומה). אגב, אותה דו-משמעות פנימית היא המאפיינת את אי-פעילותו של חזבאללה נגד ישראל, לרבות דחיית הקריאות הדחופות לסיוע שהופנו לעברו על ידי חמאס במהלך מבצע 'צוק איתן': חרף ההנחה שהעונש שהטילה ישראל על חזבאללה בשנת 2006 ממשיך להרתיע את הארגון, בין אם באופן ישיר ובין אם עקיף, אין ודאות לכך שלא קיים הסבר אחר לאיפוק זה, או לכך שחזבאללה ימשיך להימנע מפעילות נגד ישראל בעתיד, במיוחד בנסיבות משתנות, כגון במסגרת התנגשות אפשרית בין ישראל לבין איראן.

את קיומה של הרתעה מוצלחת ניתן לשער; רק כשלי ההרתעה הם אלה שאפשר להוכיחם בברור (אם כי, לא בהכרח להבינם בצורה נכונה), וגם אז – רק בדיעבד. זו אינה סיבה לזנוח את ההרתעה כרכיב ליבה של מדיניות הביטחון, אך הדבר מהווה סיבה לחיפוש גישה רבת-פנים שתיתן מענה הן למניעים והן ליכולות, ואשר תנסה לעצב באופן מודע את שני הרכיבים של חישובי העלות-תועלת ותעביר את המסר לא רק ליריב עצמו – במקרה זה לחמאס – כי אם גם לכל רכיביה הנוספים של מערכת מדינית החשובים לו. במקרה של חמאס, מדובר במכלול המבנה המדיני הפלסטיני.

ההרתעה כלפי חמאס - חשיבה מחודשת

אבנר גולוב

ראש הממשלה, בנימין נתניהו, אמר בנאומו לאורך מבצע 'צוק איתן' כי יעדי המבצע כוללים המשך פגיעה בחמאס ושימור מצבו הכלכלי והמדיני הקשה, סיכול ניסיונותיו לשקם את יכולותיו הצבאיות שנפגעו בלחימה ושיקום ההרתעה הישראלית. היעד האחרון הוא הבעייתי ביותר. תכליתה של אסטרטגיית הרתעה היא למנוע מהאויב לתקוף, מחשש שפעולה זו תגרור עונש הכבד יותר מהתועלת הצפויה של התקיפה. הרתעה בצורתה הרחבה ביותר ('הרתעה רחבה' – Broad Deterrence) מיועדת למנוע עימות צבאי. בצורתה המצומצמת יותר ('הרתעה צרה' – Narrow Deterrence) היא מהווה כלי המנוע מהאויב לבצע פעולות ספציפיות גם לאחר שפרץ עימות, על מנת לצמצם את הסיכויים להסלמה ולהגן על נכסים אסטרטגיים. חולשתה המובנית של כל אסטרטגיית הרתעה היא שהשיגיה נמדדים במבט לאחור. קשה מאוד להעריך, וכל שכן לקבוע בוודאות, מתי ובאילו תנאים יעריך האויב שהתועלת של תקיפה תעלה על הנזק הצפוי להיגרם בעקבותיה. קשה יותר להעריך בזמן אמת אם אויב שאינו תוקף עושה זאת מחשש לתגובה הרסנית, או משיקולים אחרים שאינם נוגעים להרתעה. במבט לאחור, ברור כיום שכישלון ההרתעה הישראלית למנוע עימות עם חמאס בתחילת המערכה האחרונה נבע מהערכה שחמאס, השליט בעזה, יגלה אחריות כלפי אזרחיו ויעדיף לשמור על נכסיו הפוליטיים והצבאיים, מאשר להסתכן בתגובה ישראלית שתביא להרס ולהגברת הלחץ הפנימי על הנהגת הארגון. באירועים קודמים במהלך השנה שקדמה למערכה, כאשר צה"ל תקף תשתיות של חמאס, הארגון בחר להימנע מתגובה שתגרור הסלמה מול ישראל, וההערכה בירושלים הייתה שחמאס גילה אחריות "מדינית" ולא רצה להסתכן בעימות. ביוני 2014 הוא בחר אחרת והחל בהסלמת העימות עם צה"ל: בהתחלה על ידי הסרת הרסן מעל הפלגים הפלסטיניים האחרים, ולאחר מכן גם באמצעות התערבות ישירה בהתקפות על יישובי הדרום. מה גרם לשינוי בהתנהגות הארגון? הסברה הרווחת היא כי חמאס העריך שהוא נמצא במצוקה מדינית וכלכלית, ולכן אין לו כמעט מה להפסיד מהסלמה מול ישראל. הוא היה מוכן לשלם את המחיר של תגובה ישראלית כדי לנסות להציג הישג שיעצור את

מגמת היחלשותו. חמאס בעצם הסיר מעליו את האחריות כלפי אזרחי עזה, פתח בעימות עם ישראל והשתמש בנתיניו כ"מגן אנושי".

זהו לקח חשוב להרתעה בכלל, ולהרתעת ארגון טרור בפרט: כאשר האויב חש שאין לו הרבה מה להפסיד, אפקטיביות ההרתעה פוחתת. אם ממשלת ישראל מתכוונת לשמר את מצבו העגום של חמאס, עליה להביא בחשבון כי יכולתה לשמר הרתעה כלפי הארגון לאורך זמן תיפגע גם כן. במציאות שבה חמאס מוחלש, נחלשים גם האלמנטים "המדינתיים" שלו ומתחזקים הכוחות המאפיינים ארגון טרור, שאחראי לאינטרסים של הארגון בלבד ותו לא. אתגר ההרתעה כלפי ארגון כזה מסובך מאוד, עקב המחסור במנופי לחץ נוספים מלבד הפגיעה בארגון וביכולותיו.

הדבקות של חמאס בהמשך העימות מצביעה על כך שבמציאות שבה מצבו בכי רע, היכולת הישראלית להבטיח תקופה ארוכה של שקט תהיה מוגבלת, אף יותר מבעבר. לפיכך, יעד שיקום ההרתעה למצב שבו הייתה לפני סבב הלחימה ישיב את המציאות ה"נזילה", שבה כל שינוי קל עלול להוביל לכישלון ההרתעה הישראלית.

ההערכות המוטעות של בכירים בצה"ל בשלבים שונים של המערכה, כי הארגון הפלסטיני יסכים להפסקת אש ללא הסכם המקנה לו הישג כלשהו, מצביעות על חוסר ההבנה את הדינמיקה שאפיינה את ארגון חמאס ואת השינוי שעבר לאורך הלחימה. על כן, קיים צורך חיוני לבחון את הנחות היסוד המודיעיניות שעליהן התבססו הערכות אלו, כדי לצמצם את הסיכוי להישנות טעויות דומות בעתיד. אין במסקנה זו לרמוז על כך שמדינת ישראל צריכה לוותר על היעד ההרתעתי שלה, אלא על כי עליה להיות מודעת למגבלותיו ולגבש אסטרטגיית הרתעה משופרת, על סמך לקחי מבצע 'צוק איתן'. לקח נוסף מהמבצע האחרון עשוי לסייע לישראל לשפר את מדיניות ההרתעה שלה, וכך להפחית את האיום של כישלון ההרתעה בעתיד כלפי ארגון הטרור הפלסטיני, גם אם באופן מוגבל.

בתחילת המערכה הישראלית לא רק כשלה, אלא פשוט קרסה. הקריסה התבטאה בכישלון של 'ההרתעה הצרה' הישראלית לרסן את חמאס בתחילת סבב הלחימה. ארגון הטרור הפלסטיני החל לשגר רקטות וטילים לערים בדרום הארץ ובגוש דן בשלב מוקדם של העימות. בעימותים קודמים הוא שקל היטב מהלכים אלה: במבצע 'עופרת יצוקה' הוא נמנע משיגורים למרכז-הארץ, ובמבצע 'עמוד ענן' היו היקפי השיגורים הללו מצומצמים מהיקפן של ההתקפות במבצע 'צוק איתן'. במערכה האחרונה חמאס גם שיגר לטווחים ארוכים מצפון לגוש דן – שאליהם לא העז לשגר בעבר – וביצע התקפות טרור מהיבשה, מהאוויר ומהים. נדמה שבעצם כמעט כל המחסומים שבפני חמאס הקשורים להרתעה הישראלית נפלו, וכי הוא העריך שהתנהגותו לא תגרור תגובה הרסנית שתאיים על יציבות משטרו.

ייתכן שלהעדפתו של חמאס להסתכן בתגובה ישראלית כדי לנסות לייצר הישג אסטרטגי בלחימה תרמו האפקטיביות של מערכת ההגנה האקטיבית 'כיפת ברזל', אשר מנעה פגיעה בחיי אדם ובנכסים חיוניים והורידה את הלחץ הציבורי על מקבלי ההחלטות לתגובה ישראלית הרסנית. גם ההימנעות הישראלית מתקיפה קרקעית והיעדר תגובה לירי על גוש דן במבצע 'עמוד ענן', לצד ההתבטאויות של חלק מההנהגה הישראלית נגד כניסה קרקעית בתחילת 'צוק איתן', היוו תמריץ לחמאס להסתכן בעימות עם ישראל.

יש ללמוד מכישלון זה ולתקנו. מדינת ישראל הוכיחה בסבב הלחימה האחרון שהיא מוכנה לסכן את חייליה במסגרת מתקפה קרקעית. במחצית השנייה של המבצע, ההנהגה הישראלית שינתה מעט את מסריה והחלה להבהיר כי היא לא פוסלת אפשרות לפעולה רחבה שמטרתה מיטוט שלטון חמאס. לחיזוק 'ההרתעה הצרה' כלפי חמאס יש להמשיך ולחזק מסר זה, בייחוד נוכח רמזים ואזהרות שנשמעו בדבר המחיר הגבוה הצפוי לפעולה כזו. חשוב שהאיום במיטוט חמאס יישמר נגד פעולות תקיפה מוגדרות בלבד, ולא ינוצל מול מנעד רחב של פעולות – צעד שיגרום לפגיעה באמינות האיום הישראלי ולטשטוש הקווים האדומים הישראליים.

ישראל הוכיחה, גם לעצמה, שביכולתה להשיג לגיטימציה בינלאומית לפעילות בעזה ולנצלה לפגיעה נקודתית בנכסיו של ארגון הטרור הפלסטיני, גם אחרי שהוא נטרל את אפקט ההפתעה והצליח להתבצר. על ישראל לנצל הזדמנות זו וליצור כללי משחק חדשים שיכללו מספר קווים אדומים ישראלים שאם ייחצו – יגררו עונש כבד ופגיעה בנכסיו החשובים ביותר של הארגון, ובהמשך אף איום על שלטונו. קווים אדומים ישראליים אפשריים יכולים להתייחס להיקפי השיגור, לטווח, ליעדי הפגיעה או לפעילות הטרור הלא־רקטי. גם אם מדיניות זו עלולה להיכשל במקרים קיצוניים שבהם חמאס יחליט כי הוא מנהל מלחמת חורמה נגד ישראל, יש לעודד אותו ככל האפשר להימנע מכך, ולא לאפשר מצב שבו כישלון 'ההרתעה הרחבה' ופריצת עימות צבאי שוב יובילו מייד לכך שכמעט הכול מותר לחמאס.

מגבלותיה של ההרתעה הישראלית, כפי שהתגלו במבצע 'צוק איתן', מצביעות על כך שיעדיו של ראש הממשלה נתניהו – המשך החלשתו של חמאס ושיקום ההרתעה כלפיו – סותרים זה את זה. הבחירה האסטרטגית של ישראל בזירה הדרומית בהקשר זה היא בעצם בחירה בין שני תרחישים מרכזיים: חמאס מוחלש, אך קשה להרתעה; וחמאס מיוצב אל מול מנופי הרתעה אפקטיביים יותר.

הסכם הפסקת האש אינו מצביע על הכרעה ישראלית מובהקת בין חלופות אלו. אם ישראל רוצה לשמר הרתעה יציבה כלפי חמאס – עליה לאפשר לו להשתקם, אך אם ברצונה למנוע זאת ממנו – עליה להתמודד עם מציאות הרתעתית בלתי־יציבה. על ישראל לבצע הערכה של שתי החלופות ולקדם את האסטרטגיה הנכונה לה, ולא

להשאיר את ההחלטה לשחקנים אחרים באזור כגון מצרים, ערב הסעודית, קטר והרשות הפלסטינית – אשר להם אינטרסים שונים מאלה של ישראל. במאזן הכולל, חשיבות ההרתעה היא משנית לעומת היעד של החלשת חמאס. שימור מגמת ההיחלשות של חמאס – בכלים מדיניים-כלכליים ואף צבאיים במקרה הצורך – הוא יעד אקטיבי שנועד לייצר מציאות טובה יותר לישראל, ואילו יעד ההרתעה פסיבי יותר מטבעו, ותכליתו בעיקר להרוויח זמן בין סבבי הלחימה. הרתעה ישראלית, מוצלחת ככל שתהיה, תספק רק זמן נוסף לקראת סבב הלחימה הבא. על ישראל לקיים דיון מעמיק בהשלכות של חלופות שונות לשלטון חמאס בעזה, ולהעריך אם בשלו התנאים לשינוי אסטרטגי אמיתי ברצועה. חזרתו של פתח, פיתוחה של הנהגה מקומית, תפיסת השלטון על ידי ארגון טרור אחר וחיזוק הזיקה למצרים הן דוגמאות לכך. רק אחרי שתהיה למדינת ישראל אסטרטגיה ברורה ביחס לרצועת עזה, היא תוכל לשלב את מדיניות ההרתעה שלה במסגרת אסטרטגיה זו, תוך התחשבות במגבלותיה.

שער ב

ישראל והזירה הפלסטינית

'צוק איתן' כמנוף להחזרת הרשות הפלסטינית לרצועת עזה

שלמה ברום / 83

לקראת שינוי מסלול ושיח - מאזן הכוחות

בזירה הפלסטינית והתהליך המדיני

ענת קורץ / 89

שינויים ארגוניים בחמאס: לאן פני הארגון?

בנדטה ברטי / 95

האם חמאס מחשב את קיצו לאחור? מתוך השיח

ברשתות החברתיות בזירה הפלסטינית ובעולם הערבי

אורית פרלוב / 99

'צוק איתן' כמנוף להחזרת הרשות הפלסטינית לרצועת עזה

שלמה ברום

מאז השתלט חמאס על רצועת עזה ב-2007 בעקבות קריסת ממשלת האחדות הפלסטינית, השתרשה בישראל תפיסת ה"בידול" בין רצועת עזה והגדה המערבית. לתפיסה זו שורשים ביטחוניים, אך מעליהם יש גם שכבה מדינית המצדיקה את התפיסה. הנימוק הביטחוני הוא פשוט. ברצועת עזה מצויים המפקדות והכוחות העיקריים של הזרועות הצבאיות של ארגוני הטרור הפלסטיניים. ארגונים אלה ובראשם חמאס עודם מנהלים לחימה פעילה נגד ישראל, ועל כן יש לישראל אינטרס למנוע בניית תשתית טרור בגדה. זאת, באמצעות ניתוק הקשר בין הרצועה והגדה, שימנע הברחת נשק, הסתננות פעילי טרור, העברת הנחיות וכדומה. השיקול המדיני מתבסס על הנחה שישראל צריכה לאמץ מדיניות של ניהול הסכסוך עם הפלסטינים, ולא לנסות ליישבו, בין אם משום שפתרון שתי המדינות מנוגד לאינטרס הישראלי, או משום שאין היתכנות ליישוב הסכסוך, בשל היעדר פרטנר פלסטיני אמין. לפי תפיסה זו, ההפרדה בין שני האזורים והיכולת לנהל מול כל אחד מהם מדיניות שונה מקלות את ניהול הסכסוך.

ההתדרדרות למערכה של 'צוק איתן' הפריכה במידה לא מועטה את ההנחה שהבידול מקל את ניהול הסכסוך, והמחישה את עוצמת הקשר בין שני האזורים. המשבר שהחל בחטיפת שלושת התלמידים בגדה ורציחתם התגלגל לעימות רבתי ברצועת עזה. לצורך סיום המשבר התקיימו השיחות על הפסקת האש עם משלחת פלסטינית מאוחדת בראשות אנשי עבאס, והתברר כי אי-אפשר להגיע להפסקת אש בניתוק גמור מההקשר הפלסטיני הרחב יותר, כל עוד התושבים החיים בשני האזורים רואים עצמם כבני אותו עם, ופועלות בהם אותן תנועות פוליטיות ואותם ארגוני טרור. כל מה שקורה באזור אחד משפיע על השני.

אחד הביטויים לתפיסת הבידול במדיניות ישראל הוא ההתנגדות לפיוס בין תנועות חמאס ופתח, ולממשלת אחדות לאומית מוסכמת על שתי התנועות. כאשר נחתם באפריל 2014 הסכם הפיוס האחרון בין שתי התנועות והוקמה ממשלת אחדות,

ישראל המשיכה במסורת של התנגדות חריפה לפיוס ולממשלת האחדות, סירבה לעבוד עם הממשלה החדשה, עשתה כל מאמץ לטרפד סעיפים מרכזיים בהסכם הפיוס, כמו העברת משכורות עובדי הציבור לעזה, ואיימה בצעדי ענישה נגד הרשות. ישראל התעלמה מכך שהסכם הפיוס היה שונה הפעם ברקע ובמאפיינים מההסכמים הקודמים. הרקע להסכם היה משבר חריף בחמאס בעקבות אובדן בעלי-ברית ומקורות סיוע עיקריים, בעולם הערבי ובמזרח התיכון בכלל. תחילה נפגעו היחסים עם סוריה, איראן וחזבאללה, בשל סירובו של חמאס לתמוך במשטר אסד הנאבק במרידה נגדו, ואחר כך איבד הארגון את תמיכת מצרים, כאשר משטר 'האחים המוסלמים' הופל. אובדן זה פגע בו בצורה החמורה ביותר, בשל ההחלטה המצרית לפעול נגד ההברחות דרך המנהרות. החלטה זו השלימה את הסגר סביב עזה והביאה את חמאס למשבר פיננסי חמור. חמאס פנה להסכם הפיוס כדרך לצאת מהמשבר, על מרכיביו הפיננסיים והמדיניים, ולכן היה מוכן לוותר בסעיפים רבים שנדרשו על ידי פתח. כך הסכים חמאס להעביר את הנושאים האזרחיים בעזה לשליטת הממשלה ברמאללה, ובעצם הסכים לוותר על חלק משמעותי משלטונו ברצועת עזה, ואף הסכים לנוכחות אנשי ביטחון של הרשות הפלסטינית במעברים, בהתאם לתנאים של מצרים. אולם, הסכם הפיוס נכשל, ובמידה לא מועטה – מבחינת חמאס – בשל התנגדותה של ישראל, ובכך נסללה הדרך להתפרצות האלימה בעזה.

כאשר מביאים ארגון כמו חמאס למצב שבו הוא "עם הגב אל הקיר" וללא מוצא אחר, מתקצרת הדרך לניסיון לפרוץ קדימה דרך עימות אלים, ואירועים שאפשר היה לבלום אותם בשלב מוקדם – מסלימים במהירות לעימות נרחב. ייתכן כי ישראל יכלה לאמץ גישה אחרת, הרואה בהסכם הפיוס הזדמנות להתחיל תהליך שיביא להחזרת שלטון הרשות הפלסטינית לרצועת עזה, גם אם בתחילת התהליך היה חמאס ממשיך לשמור את מלוא יכולותיו הצבאיות העצמאיות. ייתכן כי שינוי כזה במדיניות ישראל יכול היה למנוע את ההתדרדרות שהביאה למבצע 'צוק איתן'.

ישראל וחמאס הגיעו להסכם על הפסקת אש ללא הגבלת זמן בשני שלבים: שלב ראשון שבו ייפתחו המעברים לצרכים ההומניטריים ויורחב תחום הדייג לשישה מיילים, ושלב שני שבו יידונו במהלך חודש ימים הסדרים מקיפים יותר לפתיחת המעברים לעזה, לצד דרישות הביטחון של ישראל. בעקבות זאת נשאלת השאלה, האם נוצרו הזדמנויות חדשות לשיבתה של הרשות הפלסטינית לרצועת עזה, והאם שיבה זו משרתת את האינטרסים של ישראל? בשיח הציבורי הישראלי, שאלה זו היא חלק מהשאלה הרחבה יותר: "האם מחמוד עבאס, הנשיא הפלסטיני, הוא חלק מהבעיה או חלק מהפתרון?" הניסוח הזה רלוונטי משום שהמדיניות הנוכחית של ממשלת ישראל גורסת – בייחוד לאחר כישלון סבב השיחות שהתנהל בתיווכו של מזכיר המדינה האמריקאי, ג'ון קרי – של ישראל אין פרטנר פלסטיני. כלומר: עבאס

הוא חלק מהבעיה ולא מהפתרון. השלכות מדיניות רחבות יותר יכולות לנבוע משינוי הגישה לעבאס ולרשות.

בשיחות שהתנהלו בתיווכה של מצרים ועם גורמים בינלאומיים נוספים סביב המשבר בעזה, עלה נושא שיבתם של גורמים ברשות הפלסטינית לרצועת עזה כחלק מהפתרון. הרכיב הראשון שהוצע היה חזרה לרעיון שהמצרים העלו בחודשים שלפני המשבר, ואשר בא לידי ביטוי בהסכם הפיוס – הצבת אנשי ביטחון של הרשות בצד הפלסטיני של המעברים ואף לאורך קו הגבול, כתנאי לפתיחה סדירה של המעברים לרצועה. הרכיב השני הוא מעורבות של הרשות הפלסטינית עד רמה של שליטה בסיוע שיינתן על ידי מדינות שונות לשיקום רצועת עזה, ובפרויקטים השונים של השיקום. שילוב הרשות נועד להשיג שלוש מטרות. הראשונה – לשלול מחמאס את הפוטנציאל להפיק רווחים פוליטיים ומעשיים מהשליטה בפרויקט השיקום, ולהציגו כניצחון שלו. המטרה השנייה היא לתרום ללגיטימיות של עבאס וממשלת הרשות באמצעות הפיכתם לשחקנים מרכזיים בפרויקט השיקום. המטרה השלישית היא לסייע לכינון מנגנוני פיקוח על הסיוע, שיהיו ככל הנראה בינלאומיים/אירופיים, ומטרתם תהיה לוודא שהסחורות הדו-שימושיות המועברות לרצועת עזה אינן משמשות לצרכים צבאיים ולצורכי חמאס. כך, למשל, יש צורך לפקח על המלט והברזל המועברים לעזה, כדי שלא ישמשו לבניית מנהרות וביצורים אחרים.

אם ישראל תסתפק בבידול ביטחוני בין הגדה והרצועה ותוותר על הבידול הפוליטי בין שני האזורים, תחילת התהליך של חזרת גורמים ברשות הפלסטינית לרצועת עזה תוכל לשרת את האינטרסים של ישראל. עדיף מבחינת ישראל שממשלת האחדות הלאומית ברמאללה – המורכבת בעיקר מטכנוקרטים מקורבים לעבאס ואין בה נוכחות של חמאס – תשלוט במשרדים האזרחיים בעזה ודרכם תנהל את שיקום עזה, בסיוע של הקהילה הבינלאומית ומדינות ערב המוכנות לתרום למטרה זו. עם זאת, הנוכחות הביטחונית של הרשות תהא מוגבלת. חמאס והקבוצות החמושות האחרות בעזה לא יסכימו להתפרק מנשקם, אבל במציאות של חמאס מוחלש, אשר איבד חלק גדול מנשקו במהלך הלחימה והוא נתון ללחץ מצרי כבד, ייתכן כי אפשר יהיה להרחיב בהדרגה ובמשך הזמן את הנוכחות הביטחונית של הרשות בעזה. זאת, בייחוד אם תתממש ההצעה המצרית המקורית – להציב במעבר רפיח כוחות של הרשות (משמר הנשיאות) כתנאי לפתיחתו הסדירה, ואולי גם רכיבים שאפנתיים יותר של התוכנית, שבמסגרתם יוצבו כוחות של הרשות לאורך הגבול בין רצועת עזה וחצי-האי סיני.

בשלב השני של המשא ומתן על הפסקת האש ארוכת-הטווח, יעלה הנושא של פתיחה רחבה יותר גם של המעברים מישראל לעזה. מדובר בפתיחת מעברים רבים יותר (עד חמישה) ובפחות הגבלות על מה שעובר בהם. ישראל יכולה גם היא להתנות הסכמות בנושאים אלה בהצבת כוחות ביטחון של הרשות בצד הפלסטיני של המעברים.

כל אלה יוכלו לשמש בסיס טוב להרחבה הדרגתית גם של נוכחות כוחות הביטחון של הרשות ברצועה, מעבר לפעולת המשרדים של ממשלת הרשות האחראים לנושאים האזרחיים.

המשמעות הפוליטית הראשונה של מדיניות זו היא ויתור ישראלי על ההתנגדות להסכם הפיוס ולממשלת האחדות, ונכונות לעבוד עמה. המשמעות הפוליטית השנייה היא נכונות ישראלית לקבל את עליית מעמדו של עבאס כפרטנר להסדרים ברצועת עזה. קשה יהיה ליישב את הסתירה בין נכונות זו להמשך הדבקות בתפיסה, שלפיה עבאס אינו פרטנר למשא ומתן על הסכם הקבע והוא חלק מהבעיה – ולא חלק מהפתרון, ולכן יש להניח ששחקנים בקהילה הבינלאומית יפעילו לחץ לסייע לעבאס על ידי חידוש המשא ומתן על הסדר הקבע, בתנאים הקבילים מבחינת הפלסטינים. זאת, משום שהלחימה בעזה פגעה במעמדו של עבאס בציבור הפלסטיני, אשר הצטייר כמי שמשותף פעולה עם ישראל על ידי הכלת המחאה בגדה המערבית, בעוד חמאס נלחם בגבורה באויב הישראלי. אם לא יינקטו צעדים לחיזוק הלגיטימיות של עבאס בציבור הפלסטיני, הוא יתקשה לענות על הציפיות שיתרום לשיקום רצועת עזה ולחיזוק היציבות של הפסקת האש. בנוסף, אם לא יתחדש התהליך המדיני, סביר שעבאס יממש את תוכניתו המורכבת מצעדים חד-צדדיים מול הקהילה הבינלאומית, לרבות הצטרפות לבית הדין הבינלאומי. אלה בתורם יביאו לרמה גבוהה של חיכוך בין הרשות הפלסטינית לישראל. קשה להניח שבמציאות כזאת אפשר יהיה לשתף פעולה עם הרשות בהחזרתה לעזה ובשיקום רצועת עזה.

תישאר בעינה השאלה, האם עבאס והרשות הפלסטינית יוכלו לעמוד במשימות, שיש עתה נכונות רבה יותר במזרח התיכון ומחוצה לו להטיל עליהם. מדיניותה של ישראל בשנים האחרונות, וביתר שאת בשנה האחרונה, החלישה אותם במידה רבה, ומצבר הלגיטימיות שלהם כמעט התרוקן. הראיה העדכנית לכך היא ממצאי משאל דעת קהל של מכון המחקר של חליל שקאקי ברמאללה, שלפיהם יש בציבור הפלסטיני ירידה חריפה בתמיכה בעבאס ובפתח, ועלייה ניכרת בתמיכה בחמאס ובמנהיגיו.¹ כוחות הביטחון הפלסטיניים יתקשו לתפקד במציאות שבה אין להם לגיטימיות בעיני הציבור שלהם, וממשלה חלשה ברמאללה תתקשה לעמוד במשימה של ניהול תוכנית שאפתנית לשיקומה של עזה. הרשות הפלסטינית תזדקק לסיוע רב משחקנים אזוריים, משחקנים בינלאומיים ומישראל. לא מדובר רק בסיוע כספי שהוא הכרחי, ואשר יש נכונות לא מועטה לספק אותו בעקבות ההרס העצום בעזה. יהיה צורך בסיוע ישיר לניהול הפרויקט על ידי מדינות וארגוניהן (למשל USAID), ועל ידי ארגונים בינלאומיים כדוגמת אונר"א. ישראל תצטרך ליצור את הנסיבות שבהן תוכל הרשות לפעול בעזה, בין אם באמצעות הקלת המעבר של גורמי הרשות לעזה וממנה והקלות למעבר סחורות במעברים, ובין אם דרך צעדים לחזק את הלגיטימיות של הרשות.

מדובר בעצם בבניית 'קואליציה של המוכנים' ('coalition of the willing'), אשר מוכנה להירתם לפעולה משותפת על מנת לסייע לייצוב הפסקת האש ולשיקום הרצועה. חמאס ודאי לא ירצה לקבל את החלשת מעמדו הצבאי והפוליטי ברצועת עזה, וינקוט צעדים לבלום התחזקות רבה מדי של הרשות בעזה. אולם, הנסיבות המיוחדות בסיום מבצע 'צוק איתן', המשלבות חולשה צבאית ופיננסית של חמאס אשר איבד חלק גדול ממערכות הנשק שלו במהלך הלחימה, תלות רבה מאוד במצרים, אשר מעוניינת להכיל ולהחליש ככל האפשר את חמאס, וכן נכונות רבה במזרח התיכון ומחוצה לו לתת תפקיד מרכזי לרשות הפלסטינית ברצועת עזה – כל אלה יקשו מאוד על חמאס לעצור את התהליך של התגברות הנוכחות של הרשות בעזה, בלי לשלם על כך מחירים פוליטיים ומחירים מעשיים כבדים. זאת, הן משום שיואשם על ידי הציבור הפלסטיני בכך שהוא פוגע באחדות הלאומית ובמשלת האחדות, הן משום הצעדים שינקטו נגדו ישראל ומצרים השולטות בכל המבואות לעזה, והן משום שתיפגע תוכנית השיקום של עזה, אם יסרב חמאס לשחק לפי כללי המשחק של ה'קואליציה של המוכנים'. ממשלת ישראל תצטרך לשקול נכונות לשנות רכיבים בסיסיים של מדיניותה כלפי הרשות הפלסטינית ועזה, כדי למצות את הסיכוי להתחיל תהליך של שינוי בעזה. יש סיכוי שבטווח הארוך יותר יבטל תהליך השינוי את הפיצול הפוליטי בין שני האזורים – הגדה המערבית ורצועת עזה – וייצור מציאות שקטה יותר בין עזה והפלסטינים, ובמצב זה עשויות להיפתח גם אפשרויות מדיניות חדשות.

הערות

Special Gaza War Poll, 26-30 August 2014, the Palestinian Center for Policy and Survey 1
Research (PCPSR), <http://www.pcpsr.org/en/node/492>

לקראת שינוי מסלול ושיח - מאזן הכוחות בזירה הפלסטינית והתהליך המדיני

ענת קורץ

במהלך המערכה בין ישראל לחמאס ניכרה בישראל הכרה בתועלת העשויה לצמוח מהשארית יכולת שליטה בידי הארגון, ברצועת עזה, על מנת שיאכוף רגיעה באזור. אישור זה לאחידות חמאס ברצועה העניק יתר תוקף לפיצול בזירה הפלסטינית. מאידך גיסא, ככל שהתמשכה המערכה רוככה ההתנגדות הישראלית לתיאום בין פתח לחמאס, כביטוי למודעות גוברת ליתרונות שבשילוב הרשות הפלסטינית שבהובלת פתח בגיבוש עקרונות להפסקת אש, ובניהול הרצועה במסגרת הסדרה מחודשת בזירה זו. חידוש הנוכחות של כוחות הרשות ברצועה עשוי להוות משקל נגד לפיצול, המסייג את גבולות השפעתה של הרשות בזירה הפלסטינית ואולי אף להיות בסיס לתיאום מוסדי בין פתח לחמאס. ישראל מצידה תוכל לראות בכינונה של רשות פלסטינית מאוחדת הזדמנות לחידוש התהליך המדיני - אם זו תדבק במחויבות לדיאלוג לקראת הסדר מוסכם, ברוח מדיניותו של פתח. כדי לשפר את הסיכוי לכך, על ישראל לנסח יוזמה מדינית קונקרטית בתיאום עם גורמים אזוריים ובינלאומיים, שתהיה רלוונטית לרצועת עזה ולגדה המערבית גם יחד. אופק מדיני מוחשי יחזק את מעמדה של הרשות - בהכרח אגב צמצום כוח המשטרה של אסטרטגיית המאבק הצבאי הישיר בישראל, כאמצעי להפשיר את הקיפאון בזירת הסכסוך.

מאזן הכוחות בזירה הפלסטינית

לקראת תום התקופה שהקצה הממשל האמריקאי לשיחות בין ישראל לאש"ף (יוני 2013 - אפריל 2014), וכאשר ברי היה כי מדובר בניסיון עקר נוסף לנסח עקרונות להסדר מוסכם, גיבשה הרשות הבנות עם חמאס לגבי הרכבת קבינט מומחים, כשלב לקראת עריכת בחירות כלליות בגדה המערבית וברצועה. באמצעות מינויו של הקבינט המוסכם ביקשו פתח וחמאס להרחיב את בסיס התמיכה בהם מבית - אם כי בהכרח זה על חשבון זה. הרשות חיפשה אז דרך לחפות על כשל לקדם תהליך מדיני לקראת עצמאות פלסטינית, שאמור היה לבצר את מעמדה מבית. זאת, על רקע משבר כלכלי

מחריף וחשש בזירה הפלסטינית, בישראל ובזירה הבינלאומית מפירוק הרשות – אם לא כמהלך התרסה יזום, אזי בתהליך נמשך ובלתי־נשלט. הנהגת חמאס מצידה חתרה להתקרב למרכז הזירה הפוליטית הפלסטינית, ולו במחיר מראית עין של פיוס עם פתח. זאת, כדי לפרוץ את גבולות הבידוד שגזרו על הארגון היריבות הבין־מפלגתית והסירוב למלא דרישות בינלאומיות שהוצבו לו כתנאי לדיאלוג מדיני, אשר מבחינת ישראל היה הצדקה למדיניות הבידול בין הגדה לרצועה.¹ מניע מיידי למהלך היה המצוקה הכלכלית שגרמה לחמאס ולתושבי הרצועה הרעת היחסים עם קהיר בעקבות סילוק 'האחים המוסלמים' מהשלטון במצרים בכלל, והפעילות המצרית הנמרצת נגד רשת המנהרות באזור הפיח, בפרט.

סבירות נמוכה בלבד יוחסה לאפשרות שהתנועות היריבות יגיעו להבנות בדבר חלוקת עוצמה ושיתוף פעולה מלא במסגרת הרשות, וכדרישת חמאס – גם בשורות אש"ף. גם סירוב חמאס להסכים למונופול של הרשות על הנשק בשטח הרצועה העיב על מהלך ההתקרבות, אך ההכרזה על כינון הקבינט המוסכם כבר העניקה לחמאס הישג טקטי – מה גם שישראל השעתה את התהליך המדיני בתגובה לכך (כמו גם בתגובה לחידוש פעילותה הדיפלומטית הבינלאומית של הרשות – פנייתה בבקשה להצטרף לאמנות של ארגוני או"ם שונים).

אמנם, הקבינט המשותף איבד משמעות מעשית בזמן שרשרת האירועים, ששיאה היה בהסלמה המהירה במאבק בין ישראל לחמאס. קדמו לה רצח שלושה ישראלים על ידי פעילי חמאס בגדה; רצח נער פלסטיני כנקמה ומסע מקיף נגד תשתית חמאס בגדה, שנוהל על ידי צה"ל בתיאום עם כוחות הביטחון של הרשות. כל זאת, על רקע קשיים שהערימה ישראל על העברת כספים לרצועה בתגובה להכרזת הקבינט המשותף, ואי־הסכמה בין פתח לחמאס לגבי האחריות לשכרם של אנשי המנהל והביטחון של חמאס. אולם, נושא התיאום בין התנועות שב ועלה על סדר היום, במסגרת הדיונים על הסדרה ביטחונית ברצועה ושיקום נזקי המערכה.

השיקום נועד להתנהל תוך שיתוף הרשות הפלסטינית בתהליך. מצרים עמדה על כך שהרשות תיקח חלק ביישום הסדרה מחודשת ברצועה כשלב לקראת השבת נוכחותה באזור, ותוך מודעות לכך שכל מהלך במסגרת זו יחייב תיאום בינה לבין חמאס. מימי הלחימה הראשונים וביתר שאת ככל שהתמשכה המערכה, יו"ר הרשות, מחמוד עבאס, ואנשיו לקחו חלק במאמצי קהיר להכתיב את מתווה הפסקת האש בין ישראל לחמאס, וכן את עקרונות היחסים בין חמאס, מצרים, ישראל והרשות בהמשך הדרך. ישראל עודדה קו מדיני זה, בכוונה לשקם את מעמדה של הרשות ברצועה.² עם זאת, על מעשייתה של כוונה זו איימו שתי התפתחויות שהתחוררו ככל שהמערכה התמשכה: אחיזת חמאס ברצועה זכתה לאישור בינלאומי מחודש, והסתמנה התרחבות התמיכה העממית הפלסטינית בארגון.

הבנות שנוסחו על מנת להביא לסיום המערכה העידו (שוב) כי מבחינת ישראל, ארצות הברית, מצרים וגורמים אזוריים נוספים, חמאס נהנה למעשה ממעמד מדינתי באזור. במהלך הלחימה ביטאו גורמים רשמיים בישראל שאיפה להכות בחמאס, גם אם תוך מאמץ מודע לשמר בידי יכולת לאכוף רגיעה.³ זאת, בניגוד לאמירות שנשמעו בעבר בדבר צורך וכוונה למוטט את שלטון חמאס. תמורה זו במדיניות ישראל שיקפה חשש שמא עם קריסת חמאס תשתרר ברצועה אנרכיה שתטיל עול הומניטרי-כלכלי, ביטחוני ומדיני על ישראל, ואשר תאפשר לכוחות אסלאמיים קיצוניים באזור להתעצם – התרחשות שתצמצם את טווח ההרתעה שתשיג ישראל בעקבות המערכה, ותקשה על מצרים את ההתמודדות עם פלגים חמושים בחצי-האי סיני ובגבולה עם הרצועה. ההכרה הבינלאומית באחיזת חמאס ברצועה תפצה את התנועה על היעדר התמיכה בה, שלא לומר סלידה ממנה, מצד הנהגותיהן של מדינות ערביות – ברורה מכל בהקשר זה הייתה ההנהגה המצרית.⁴ סיוע שיעבירו לרצועה קטר וטורקיה (אם ימומשו הבטחות לעשות כן) וכן האיחוד האירופי יתרום לשיקום התשתית האזרחית באזור. גורמים ערביים ומערביים שיטו שכם למפעל השיקום לא יוכלו להימנע מתיאום עם חמאס, וכך יצינו שלב נוסף בהסרת החרם המדיני-כלכלי מעל הארגון. הנהגת חמאס מצדה צפויה להסתמך על עצם השיקום האזרחי כאמצעי לביצור שליטתה באזור.

התרחבות התמיכה העממית בחמאס, על שום עמידת כוחותיו מול עוצמתו של צה"ל במשך שבועות לחימה ארוכים, תסייע לו לקדם יעד זה. על פי סקר דעת קהל שנערך בזירה הפלסטינית – אמנם בסמוך להכרזה על הפסקת אש, ולכן יש לסייג את התוקף ארוך-הטווח של ממצאיו – רוב הנשאלים ביטאו תמיכה במסירת האחריות על כוחות הביטחון ברצועה לקבינט משותף, אחרי עריכת בחירות לרשות ועל פי תוצאותיהן. ממצא נוסף הצביע על כי מנהיג חמאס, אסמאעיל הנייה, היה גובר על עבאס אילו נערכו בחירות לנשיאות הרשות בעת הזו.⁵ מגמה זו אמורה לפצות את חמאס על ביקורת ציבורית שהתעוררה נגדו בגין התגרות בישראל בשם השרידות הארגונית ושימור השליטה ברצועה, אשר גררה תגובה ישראלית תקיפה שהפכה את הרצועה לאזור אסון.

כיוון שכך, לא התפקיד הרשמי שיוענק לרשות בתחומי הביטחון, המנהל והשיקום ברצועה הוא שיכתיב את יכולתה לשקם את מעמדה באזור, אלא היקפו ואיכותו של תיאום שיווצר בינה לבין חמאס, ברצועה בפרט ובזירה הפלסטינית כולה. המסגרת הפורמלית לתיאום כבר קיימת. כל שנותר הוא לחדש, ולמעשה להתחיל את פעילותו השוטפת של הקבינט המוסכם על המחנות היריבים.

השלכות מדיניות: שינוי מסלול ושיח

המערכה בין ישראל לחמאס אך הדגישה והעצימה את רכיביה של דילמה ביטחונית-מדינית שבפניה ניצבת ישראל, אשר מקורה ביריבות בין המחנות בזירה הפלסטינית וביחסי הכוחות ביניהם. לאורך שנים, ובנוסף לקושי לגשר על פערים בעמדות יסוד, הפיצול בזירה הפלסטינית ובפרט אסטרטגיית המאבק של חמאס העכירו את היחסים בין ישראל לפלסטינים. העימות האחרון שפרץ בסמוך לכישלוננו של סבב שיחות נוסף בין ישראל לאש"ף הגביר – באורח בלתי-נמנע – ספקות קיימים בישראל אשר למעשיותו של משא ומתן עם הפלסטינים ולהיתכנות יישומו של הסדר, וחששות ביחס לסיכונים הביטחוניים שיתלוו אליו. טינה לישראל ותפיסת המערכה כהישג לאסטרטגיית ההתנגדות האלימה שמוביל חמאס צפויים להקשיח את עמדות המשא ומתן של הרשות. על רקע זה יתקשו ישראל והרשות כאחת להסיר אבני נגף מוכרות מהדרך לחידוש הדיאלוג המדיני.

אולם דווקא על רקע זה, צפויה הרשות לשוב ולחדש את הדיאלוג בינה לבין חמאס. המחלוקות בין פתח לחמאס על חלוקת עוצמה רחוקות מפתרון. עבאס האשים את חמאס בכך שהמיט אסון על הרצועה, ואף בתפיסת סיוע הומניטרי שהגיע לאזור לאחר כניסתה של הפסקת האש לתוקף. אך אין זה בלתי-סביר כי עבאס ישאף לצקת תוכן בקבינט המשותף אם יימשך הקיפאון המדיני, במטרה להרחיב את בסיס התמיכה העממי ברשות. מאותה סיבה בדיוק צפויה הרשות לנסות להידבר עם חמאס, אם יחודשו השיחות עם ישראל. זאת, כדי לחזק את דימויה כנציגות לאומית בעלת בסיס תמיכה רחב. הדיאלוג עם חמאס צפוי גם לסייע לרשות לשכך ביקורת נגדה מבית בגין התמקדות במהלכים דיפלומטיים תוך הימנעות ממאבק בישראל, בעוד תושבי עזה כורעים תחת לחץ המתקפה הישראלית. הנהגת חמאס עשויה לחתור לתיאום עם הרשות, בניסיון למצות את נקודות הזכות שנרשמו לזכותה בדעת הקהל הביתי, ואת ההכרה המחודשת באחיזתה ברצועה.⁶

התהליך המדיני לא יהיה חלק מסדר היום במסגרת מגעי תיאום בין התנועות, בוודאי לא בשלב הראשון. גם הסיכוי שהתיאום יתורגם מיידית לנכונות לאמץ עמדות שיקשו על ממשלת ישראל לדחות את השיבה למשא ומתן – נותר קלוש. הרשות עצמה תתקשה להכתיב לחמאס תנאים וסייגים. חולשתה תשוב ותוכח, אם הזרוע הצבאית של חמאס או פלגים חמושים אחרים הפעילים ברצועה יתעקשו לחולל סבבי עימות מחודשים. למרות זאת, בהתקרבות בין פתח לחמאס גלום פוטנציאל לשינוי חיובי באווירה בזירת הסכסוך. אם יטופח, יוכל אף להכשיר דרך לחידוש אפקטיבי של הדיאלוג המדיני.

ישראל צריכה להעמיק את הבחינה המחודשת של פוטנציאל היתרונות הטמון בתיאום בין חמאס לפתח, על יסוד הנחה שרשות פלסטינית מאוחדת שתהווה כתובת

מוגדרת בעלת בסיס לגיטימציה רחב, ואשר תישא באחריות כוללת לנעשה ברצועה ובגדה, היא אינטרס ישראלי מובהק. זאת, בפרט אם תונחה על ידי מצע מדיני ברוח מחויבות פתח למשא ומתן ולהסדר מוסכם. מכאן שעל ישראל לתמוך בתיאום מוסדי בזירה הפלסטינית, ובה בעת לספק לפתח הבטחה לפריצת דרך מדינית וטיעונים בזכות שקט ביטחוני, כדי לחזק את מעמדו ואת ההצדקה להתנגדותו למאבק אלים. כדי לעודד התקדמות בכיוון זה נדרשת יוזמה מדינית קונקרטי. על ממשלת ישראל להקדיש חשיבה ומשאבים לגיבוש יוזמה, כהכנה לכך שהמשא ומתן הישראלי-פלסטיני ישוב ויונח על סדר היום הבינלאומי כחלק מתוכנית פעולה שיגבשו גורמים במזרח התיכון ומעבר לו, במטרה להרגיע מתח בזירת הסכסוך. אפשרות זו משתלבת בכוונתו המוצהרת של מחמוד עבאס להציג יוזמה מטעם אש"ף, במטרה לתרגם את הביקורת נגד ישראל בגין היקף המערכה נגד חמאס וממדי ההרס וההרג שנגרמו ברצועה בתוך כך, ללחץ עליה לשוב לשולחן המשא ומתן מעמדת חולשה יחסית.⁷ לשם כך יהיה על ממשלת ישראל לנצל את מפגש האינטרסים בינה לבין מדינות פרגמטיות במזרח התיכון, ובראשן מצרים וערב הסעודית, השואפות לצמצם את השפעת חמאס מטעמים שלהן ולייצב את הזירה הישראלית-פלסטינית, וכן עם גורמים בינלאומיים, ובמיוחד ארצות הברית ומדינות אירופה. יוזמה ישראלית מחייבת תסייע לישראל לגייס הבנה לדרישותיה, בעיקר בהיבט הביטחוני, ותמיכה בהן. אפשר גם שיוזמה ישראלית, שתנוסח בשיתוף גורמים בינלאומיים מובילים, תאלץ את אש"ף/הרשות לרכך עמדות לגבי סוגיות הסדר הקבע.

בה בעת, יהיה על ישראל לקחת חלק במאמצים הבינלאומיים לשיקום הרצועה. תנופת שיקום ופיתוח, במיוחד אם תשולב ביוזמה מדינית כוללת, לא זו בלבד שתצמצם מוטיבציה בציבור הפלסטיני להתגייס לשורותיהם של חמאס ופלגים קיצוניים אחרים, אלא אף תסייע לצמצם סכנה שאש מקומית ברצועת עזה או בגדה המערבית תבעיר את הזירה הישראלית-פלסטינית כולה.

הערות

- 1 תנאי הקורוטט: הפסקת המאבק האלים, הכרה בישראל, הכרה בהסכמים שנחתמו בעבר בין אש"ף לישראל.
 - 2 ברק רביד, ג'קי חוגי, צבי בראל, "יעלון: מעוניינים שכוחותיו של עבאס יוצבו במעברים בעזה כחלק מהפסקת האש", **הארץ**, 22 ביולי 2014, <http://www.haaretz.co.il/misc/premium-1.2383812>
Daoud Kuttab, "Israel warms to Abbas as Gaza mediator," Al-Monitor, Palestine Pulse, July 22, 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/iw/originals/2014/07/gaza-war-israel-mahmoud-abbas-qatar-kerry-hamas-egypt.html>
- עדיין, ספקות אשר ליכולת הרשות להבטיח שקט נותרו בעינם. ראו: עמוס הראל, "יעלון: הרשות הפלסטינית אינה שכן שאפשר לסמוך עליו", **הארץ**, 28 בינואר, 2014,

- <http://www.haaretz.co.il/misc/2.444/1.2228666>
- 3 בסיום המערכה שהתחוללה בשלהי 2008 – תחילת 2009 ('עופרת יצוקה'), נתבע חמאס לערוב לשקט ביטחוני בזירת עזה, בעוד ערב העימות היו דוברים רשמיים בישראל שהציגו את הפלת חמאס כתכלית הלחימה. בסבב שהתחולל בנובמבר 2012 ('עמוד ענן'), התנגשה בישראל הכרה בתנועה ככתובת להידברות, אמנם עקיפה, שתכליתה שקט ביטחוני.
- 4 Kareem Fahim, "Palestinians Find Show of Support Lacking From Arab Leaders Amid Offensive," *The New York Times*, July 19, 2014, <http://www.nytimes.com/2014/07/20/world/middleeast/palestinians-find-show-of-support-lacking-from-arab-nations-amid-offensive.html>; Khaled Abu Toameh, "Palestinians: The Arabs Betrayed Us – Again," July 21, 2014, <http://www.gatestoneinstitute.org/4463/palestinians-arabs-betrayed-us>.
- 5 Special Gaza War Poll, 26-30 August 2014, the Palestinian Center for Policy and Survey Research (PSR), <http://www.pcpsr.org/en/node/492>
- 6 Elie Hanna, "Meshaal: Full partnership in the Palestinian Authority and a Palestinian state within pre-1967 borders," *Al-Akhbar* (English), September 6, 2014, <http://english.al-akhbar.com/node/21414>
- 7 Jodi Rudern, "Abbas Is Seen as Ready to Seek Pact on His Own," *The New York Times*, August 25, 2014, http://www.nytimes.com/2014/08/26/world/middleeast/abbas-seen-as-ready-to-see-mideast-pact-on-his-own.html?_r=0; Abbas devises plan for independent Palestinian state: official," *Asharq al-Awsat*, August 30, 2014, <http://www.aawsat.net/2014/08/article55336029>

שינויים ארגוניים בחמאס: לאן פני הארגון?

בנדטה ברטי

התפתחותו של חמאס – תנועת ההתנגדות האסלאמית הפלסטינית – שהוקם ב-1987 כזרוע צבאית של סניף 'האחים המוסלמים' בעזה, התאפיינה בדינמיקה פנימית סוערת ובקצב שינויים מהיר. במישור הצבאי, הארגון הפך מפלג אלים ובלתי-מתוחכם שנשען על ביצוע פיגועי דקירה באזרחים ישראלים, לארגון חמוש, מאורגן ומאומן היטב, המסוגל להוציא לפועל פיגועי התאבדות קטלניים ולשגר טילים לעומק שטח ישראל. יתרה מכך, כבר במהלך מבצע 'עופרת יצוקה' ואף במהלך מבצע 'צוק איתן', חמאס הפגין את השינוי שחל בו כשהפך לישות היברידית, והציג מיומנויות לחימה גבוהות ויכולת להילחם ביריב הן באמצעות טקטיקות גרילה קלאסיות כמו מארבים, הנחת מטעני צד ומשימות התאבדות, והן באמצעות יישום טקטיקות לחימה קונוונציונליות, במטרה להרוג חיילים ישראלים. התפתחות הצבאית של חמאס והסתמכותו על לוחמה היברידית השתקפה גם בתהליך שינוי פוליטי וחברתי עמוק אף יותר, שבמהלכו עבר הארגון מהשוליים למרכז הבמה הפוליטית הפלסטינית, כשהוא נשען על רשת מורכבת של רווחה וסיוע אזרחי.

בהתאם לכך, חמאס השתנה במהלך השנים במידה ניכרת גם מבחינה ארגונית. בשנותיו הראשונות ריכוז, גיבש ופיקח על הארגון אחד ממייסדיו ההיסטוריים, שיח' אחמד יאסין. חמאס פעל באמצעות יחידות מחוזיות שהתרכזו סביב מסגדים מקומיים, בעיקר בעזה, ללא מוסדות פנימיים נוקשים כלשהם. בהמשך, בעקבות מעצרו של יאסין ב-1989 ולנוכח לחץ חיצוני גובר על הארגון מצד ישראל, החליט חמאס ליצור מבנה מקצועי ומבוזר בפריסה רחבה יותר, וכן להתרחב מבחינה גיאוגרפית. מאז, פעילות הארגון והנהגתו מתאפיינות בפיזור גיאוגרפי ובמידור, כאשר מוקדי הכוח של חמאס נחלקים בין הלשכה המדינית הממוקמת מחוץ לרצועה, לבין ההנהגה הפוליטית שחבריה מתגוררים בתחום הרצועה, והמפקדים הצבאיים של גדודי עז א-דין אל-קסאם (כאשר הנהגת הגדה המערבית ממלאת באופן מסורתי תפקיד משני).

בשנים 2006-2007 עבר הארגון שינויים פנימיים מהירים במיוחד, ובעלי פוטנציאל מפלג. שינויי מעמד ואסטרטגיה חלו לאחר ניצחון הארגון בבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית ב-2006. בשנת 2007, בעקבות הניסיון הכושל לכוון ממשלת אחדות עם פתח - היריב הפוליטי ההיסטורי - והתדרדרות ביחסים עם פתח ועם הרשות הפלסטינית, וכן לנוכח לחץ בינלאומי גובר על הארגון, הוא השתלט על רצועת עזה והפך עד מהרה לשליט יחיד ובלתי-מעורער באזור. המהלך יצר פילוג בין רצועת עזה לבין הגדה המערבית שבשליטת הרשות הפלסטינית.

בין השנים 2007 ל-2013 השקיע חמאס את עיקר משאביו ומאמציו בביסוס אחיזתו ושליטתו המלאה ברצועה, בין היתר באמצעות השתלטות על רשויות החקיקה, השיפוט והביצוע של הממשלה בעזה וביצוע רפורמות בהן, וכן על ידי יצירת מגזר ביטחוני רחב ואוטונומי לחלוטין, בנפרד מהרשות הפלסטינית. במקביל הצליח הארגון "להחזיק את הראש מעל המים" מבחינה כלכלית, למרות מגבלות כלכליות נשכניות מצד הקהילה הבינלאומית וישראל, ובידודו העולמי. בעקבות הפיכתו של חמאס למושל בפועל ברצועה, החל הארגון להרגיש במתח גובר בין צרכי התנגדות הקוראת לשימור העימות עם ישראל לבין שיקוליו כריבון, הזוחפים אותו לעמדה של הימנעות מסיכונים ולהתמקדות באיחוד הכוח הפנימי, ולא במלחמה חיצונית. המפגש בין שתי מערכות אינטרסים מנוגדות אלה הביא לסדרה של סבבי אלימות בין ישראל לחמאס, וביניהם פרקי זמן של שקט יחסי. בתוך חמאס, הדגשים המשתנים בין ממשל לבין מאבק חמוש בישראל הובילו למתחים ארגוניים גוברים בין המנהיגים הצבאיים, המנהיגים הפוליטיים שמושבם ברצועה והמנהיגים הפוליטיים שמחוץ לעזה, שלא פעם היו חלוקים ביניהם לא רק בשאלות של כיצד ומתי לבצע מתקפות חמושות, אלא גם בסוגיה הקשה של הפיוס עם פתח.

הנוף הפוליטי של חמאס עבר שינוי נוסף בקיץ 2013, כאשר בעקבות הדחת ממשלת 'האחים המוסלמים' של מוחמד מורסי במצרים, הארגון מצא עצמו במצב מורכב שהלך והסתבך. הוא איבד את הגב הפוליטי העיקרי שלו, ואם מוסיפים לכך את מאמצי השלטון החדש במצרים לבדוד עוד יותר את חמאס ועזה מבחינה כלכלית, התוצאה הייתה משבר כלכלי ופוליטי עמוק. המצב הקשה שאליו נקלע הארגון השפיע על יכולתו לדאוג לכך שכלכלת עזה תמשיך לתפקד, להמשיך להשליט את סמכותו ולעמוד במחויבויותיו הכלכליות כחלק מהיותו הישות המושלת בפועל, לרבות תשלום לכ-40,000 עובדים שנמנו עם מקבלי המשכורות של הארגון. אובדן שליטה זה מסייע להבין מדוע החליט חמאס בתחילת קיץ 2014 להתגבר לבסוף על הקרע עם הרשות הפלסטינית ועם פתח, ולהסכים להקמת ממשלת אחדות טכנוקרטית.

מאז הקמת ממשלת האחדות, אובדן השליטה הצפוי של חמאס על עזה והמשבר הכלכלי המיידני (הסיוע הכלכלי המיוחל מהרשות הפלסטינית - לרבות תשלום

המשכורות לעובדי המגזר הציבורי של חמאס – לא התממש) תרמו להגברת המתח הפנימי בארגון ולדחיפת חמאס לנסות לבסס מחדש את תפקידו ואת מעמדו כתנועת התנגדות לאומית, כשהוא ממקד את מאמציו הן בעזה והן בגדה המערבית. החטיפה והרצח של שלושת הנערים הישראלים בגדה המערבית – פעולה שיוחסה לזרוע הצבאית של הארגון – החריפה את מצוקתו. בשבועות שלאחר החטיפה עברה ישראל לפעולה ממוקדת נגד אנשי חמאס והתשתית הצבאית של הארגון בגדה המערבית. הפעולות הנמשכות בגדה המערבית בשילוב הוויכוח הפנימי בתוך שורות הארגון סביב חידוש המתקפות נגד ישראל הובילו, בסופו של דבר, למתקפות הטילים על ישראל, ולסבב עימות נוסף.

יעדיו של חמאס במלחמה של קיץ 2014 התבררו מייד, וכללו את שיקום המוניטין והעוצמה של הארגון, הן בעיני ישראל והן בזירה הפוליטית הפלסטינית. כן ביקש חמאס לרסן את המחלוקות הפנים-ארגוניות אשר לדרכי פעולה שיסייעו לו לשמר ולבצר את מעמדו. כפי הנראה, הנהגת חמאס העריכה שהסלמה צבאית קצרת-מועד תאפשר לארגון לצבור פופולריות מבית, ובמקביל להרוויח נראות בינלאומית ואף חשוב מכך – להגביר את כוח המיקוח שלו ולא לפגוע את מצרים וישראל גם יחד להקל מגבלות כלכליות על הרצועה, וכן להביא אותן לממש את התנאים של הפסקת האש מ-2012 (שכללה לא רק "שקט תמורת שקט", אלא גם נורמליזציה מדורגת בזרימת סחורות ואנשים לתוך עזה ומתוכה). מבחינת חמאס, כל ויתור פוליטי משמעותי של ישראל יהווה שיפור חומרי, שיביא להקלה מסוימת בלחץ על הארגון, וגם אמצעי להשיב באמצעותו אחדות פנימית וניצחון פוליטי, שישפרו את מעמדו הרעוע. מבחינה צבאית, חמאס ביקש לשקם את תדמיתו כתנועת ההתנגדות האסלאמית ולהקרין עוצמה. גישה זו מסבירה מדוע השקיע הארגון בטקטיקות עימות רבות-סיכונים, כגון ניסיונות חדירה לישראל וחטיפת חיילים.

הבנת שיקולי חמאס ויעדיו הפוליטיים מסייעת להבהיר מדוע היה הארגון מסויג ומפוצל במידה רבה בסוגיית ההסכמה להפסקת אש, למרות המחיר הממשי הכבד ששילם בסבב הלחימה האחרון. יעדי הארגון והאסטרטגיה שלו העידו על מערכת לחצים אדירה שהיה נתון בה מבית ומחוץ. מבחינה פנימית, התמשכות העימות חשפה פערים מתרחבים בדעות בין ההנהגה הפוליטית בעזה, גדודי עז-א-דין אל קסאם והנהגת הארגון שנמצאת מחוץ לרצועה, בהנהגת חאלד משעל. גם בתוך גדודי עז-א-דין אל קסאם, מודל הלחימה שאימצו – המבוסס על יחידות מקומיות על מנת למקסם את האוטונומיה של כל יחידה – אפשר אמנם לחמאס להגביר את הגמישות ואת יכולת ההתאוששות שלו, אולם במחיר של שליטה ובקרה מוחלטת ושל קשיי תיאום ותקשורת. אשר לזירה החיצונית, למעט החריגה הראויה לציון של

קטר וטורקיה שתמכו בעמדות הארגון לגבי תנאים להפסקת אש – חמאס ניצב בפני בידוד בינלאומי ואזורי מתחזק.

סיום המערכה – הפסקת אש שתנאיה אינם מסוכמים, ואשר יגובשו בשיחות לא-ישירות עם ישראל – הקל באופן חלקי בלבד את מצוקת חמאס. בטווח הקצר, עלה בידי הארגון לשמר לכידות פנימית ולמקם את עצמו במרכז הבמה הפוליטית הפלסטינית – התפתחות שבאה לידי ביטוי בפופולריות גוברת ברצועה ובגדה. כן שלל חמאס מישראל ניצחון ברור, היה זה שהכתיב למעשה את משך העימות על ידי דחייה של מספר יוזמות להפסקת אש, והוכיח יכולות צבאיות משופרות ביחס לאלה שהפיגן בסבב העימות שהתחולל בינו לבין ישראל ב-2008-2009 ('עופרת יצוקה'). עם זאת, המחיר ששילם הארגון היה כבד וכלל אובדן משמעותי של אמצעי לחימה, ונזק ניכר לתשתיתו ולהנהגתו הצבאית. גם מעמדו הפוליטי של חמאס ומצבו הכלכלי נשארו רעועים. הארגון ניצב נוכח בידוד אזורי גובר, ונראה שיהיה עליו להסכים לנוכחות של אנשי הביטחון של הרשות הפלסטינית ברצועה כדי להשיג את ההקלות במגבלות הכלכליות על הרצועה, שכה טרח להשיגן.

במבט קדימה, חמאס נמצא במצב מורכב. מצד אחד, כדי למנף את העלייה קצרת-הטווח בפופולריות שלו להישג בבחירות עתידיות ברשות הפלסטינית, עליו להישאר חלק מממשלת אחדות פלסטינית. שימור ממשלת האחדות הוא גם תנאי לתשלום משכורות לאנשיו ברצועה, וכן להעברת מימון בינלאומי לשיקום הרצועה. מצד שני, על מנת לשמר לכידות פנימית ואת הזרוע הצבאית בתוך הארגון, עליו גם לשמר עצמאות וחופש פעולה ברצועה. למותר לציין כי שני אינטרסים אלה הם מתחרים במידת-מה, ולכן צפוי שהמתח ביניהם ימשיך וייצר חיכוכים פנימיים ומשברים בין הארגון לבין סביבתו החיצונית.

ההתמקחות מעמדה זו של פילוג פנימי ולחץ חיצוני מציבה את חמאס בנקודה שבה המחיר הפוליטי של נטישת המשא ומתן בידיים ריקות עלול בהחלט לעלות על הסיכונים של המשך העימות החמוש. בכל זאת, מתוך מודעות מלאה למצב הקשה, סביר להניח שחמאס ינסה לממש אסטרטגיית יציאה שתאפשר לו להציל את כבודו ולטעון לניצחון בכך שירוויח אי-אילו ויתורים מדיניים, אם כי בתמורה לכך – הארגון יתחיל בפועל לוותר על סמכות ושליטה ברצועה.

מבחינה זו, ייתכן שעבור חמאס, המצב שלאחר הפסקת האש עם ישראל כמוהו כחזרה למצב שהיה לפני 2007. אין ספק שבעקבות זאת יצופו שוב המחלוקות הפנימיות סביב טקטיקות ואסטרטגיות, שיובילו לשלב נוסף בהתאמה האסטרטגית של הארגון.

האם חמאס מחשב את קיצו לאחור? מתוך השיח ברשתות החברתיות בזירה הפלסטינית ובעולם הערבי

אורית פרלוב

השיח הער ברשתות החברתיות בזירה הפלסטינית ובעולם הערבי על רקע המערכה בין ישראל לחמאס לימד על כרסום ניכר במעמדו הציבורי של הארגון. הביקורת מבית על חמאס, כפי שהשתקפה ברשת, לצד האדישות היחסית של הרחוב הערבי נוכח הנזקים בנפש וברכוש שנגרמו ברצועת עזה במהלך המערכה, וכן חתירתם הגלויה של משטרים ערביים-סוניים להכנעת האסלאם הפוליטי באזור, ובכלל זאת תנועת 'האחים המוסלמים' ושלוחתו הפלסטינית – כל אלה המחישו יחדיו את עומק המשבר שחמאס נקלע אליו. ניתוח משולב של היחלשות מעמד חמאס בשלושה מעגלי התייחסות אלה יסייע בהבנת השתלשלות האירועים, אשר הובילו את הארגון בתום חמישים ימי לחימה להכריז על הפסקת אש ולקבל את 'הסכם קהיר', שדחה בשלבים קודמים של המערכה.

המעגל הראשון: אפקט מגדלי היוקרה

מיטוט מגדלי הפאר בלב העיר עזה – מגדל זאפר 4, הקומפאונד האיטלקי ומגדל פאשה בתל אל-הווא, בשכונת נאסר ובמערב-רימל – היווה נקודת מפנה במערכה. ב-23 וב-25 באוגוסט הודיע צה"ל לתושבי המגדלים לפנות את בתיהם. תחילה קיבלו תושבי המגדלים מסרוני אזהרה באמצעות מכשירי הטלפון הסלולרי, לאחר מכן הושלכו מן האוויר עלונים שבהם קריאה חוזרת לדיירים לנטוש את דירותיהם, בהמשך בוצע נוהל 'הקש בגג' – חיל האוויר שיגר מספר טילים קטנים שפגעו בסמוך לבית או בגג הבית, ולאחר מכן שוגרו הפצצות שהשמידו את מבני היוקרה. מתוך השיחות ברשתות החברתיות בעזה עלתה תמונה ברורה: מספר הנפגעים בנפש עקב קריסת המגדלים היה נמוך יחסית, אולם דווקא "פגיעה כירורגית" זו בשכבה העשירה של עזה היוותה נקודת מפנה. ממנה והלאה הופעל על חמאס לחץ ציבורי מוגבר לעצור את הלחימה.

לא ניתן לנתק את קריסת המגדלים מהתרחשויות קודמות. צה"ל תקף את המגדלים לאחר ימים רבים שבמהלכם נגרם הרס רב ברחבי הרצועה – במיוחד בשכונות שג'עיייה ורפיה – מספר ההרוגים עלה מדי יום וביניהם ילדים רבים, ומאות אלפים מתושבי האזור איבדו את בתיהם והפכו פליטים. המראות שודרו באמצעי התקשורת המקומיים, האזוריים והבינלאומיים, אך לא היה די בכל אלה כדי לשבור את רוחם של תושבי עזה, בכל אופן, לא במידה שאילצה את הנהגת חמאס לעצור את הירי לעבר ישראל. כפי שהסתבר בדיעבד, הייתה זו הפגיעה הישירה במעמד הבינוני והגבוה, המהווה את השדרה הכלכלית של העיר עזה והרצועה בכלל, אשר נוספה על התרופפות נצרת (ובלתי-נמנעת) של יכולת העמידה בקרב תושבי הרצועה, ושינתה בצורה משמעותית את האווירה הציבורית ברצועה. קטעי היוטיוב והציוצים ברשת חשפו תמונות קשות של משפחות אמידות שלא יכלו להכיל את המראות והנזק הממשי, ויצאו לרחובות בחוסר אונים ובזעקות אימה. על רקע זה נוצר לחץ גלוי על חמאס להסכים להפסקת אש, בתנאים שקודם לכן נדחו על ידי הנהגתו. המערכה לא הייתה נמשכת עד אין סוף ונקודת השבירה הייתה מגיעה בכל מקרה, אך מבחינת דעת הקהל ברצועה – הייתה זו האליטה העזתית שהתבררה כ"עקב אכילס" של חמאס.

המעגל השני: "הרחוב הערבי" לא יצא לרחוב

הרחוב הפלסטיני: תהפוכות 'האביב הערבי' ששטפו מדינות במזרח התיכון לא גלשו לזירה הפלסטינית, ולא התבטאו בגל של מחאה חברתית אלימה נגד ישראל. האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה כאחת, למודת הניסיון המר של עימות ישיר עם ישראל במהלכן של שתי התקוממויות עממיות, ביכרה להימנע מסבב עימות נוסף. גם סבב העימות האחרון בין ישראל לחמאס לא היה תוצאה של מחאה עממית שיצאה מכלל שליטה, אלא של מדיניות "מלמעלה" – הנהגת חמאס. הציבור בעזה אף לא נענה לניסיונותיה הרבים של הנהגת חמאס להוציא המונים לרחוב, במטרה להפעיל לחץ על ישראל לסיים את המבצע באופן שיאפשר לארגון להכריז על ניצחון. מלבד ציוצים ברשתות החברתיות ותיוגים כגון: #GazauUndrAttack, #FreePalestine, #PrayForGaza, #مواقف_عز_بغ_#BDS (עזה מתנגדת), #ICC4Israel, שביטאו תמיכה באוכלוסייה העזתית ומחאה על "הטבח" שביצעה ישראל, לא נרשמה תמיכה מרשימה ומשמעותית בחמאס עצמו. זאת ועוד, הניסיון המשמעותי ביותר של חמאס להוציא המונים לרחובות היה ארגון 'צעדת 48 אלף' (#48kMarch)¹, שלא צלחה. כוונת חמאס הייתה לקיים ב-24 ביולי צעדת המונים בגדה המערבית, ממחנה הפליטים אמרי לכיוון מזרח-ירושלים דרך מחנה הפליטים בקלנדיה, אשר תתפתח לאינתיפאדה שלישית. הצעדה זכתה לתמיכה מטעם הנהגת פתח ברמאללה, שראתה בה אמצעי לפרוק זעם ואולי גם מהלך שיפיג מחאה נגדה בגין עמידה מנגד, בעוד

תושבי הרצועה נתונים תחת מתקפה ישראלית מסיבית. הנהגת פתח קראה לצעירים לקחת חלק בצעדה "הלא-אלימה", במחשבה שתפתח לעימות עם כוחות הביטחון הישראליים. אך בהמשך להסתייגותו של הרחוב הפלסטיני ממחאה גורפת, כפי שנצפה בשנים האחרונות, אנשים לא יצאו בהמוניהם לרחובות בעקבות קריאות להצטרף לצעדה שהועברו בפייסבוק ונשמעו במסגדים. בצעדה השתתפו כעשרת אלפים מפגינים בלבד, אשר התעמתו בקלנדיה עם כוחות הביטחון של ישראל ונהדפו. אין להסיק מכך כי הציבור בגדה המערבית לא הזדהה עם תושבי עזה, אך חמאס נכשל כישלון צורב בגיוס הצעירים למחאה ציבורית רחבה. בפועל, את המאבק בישראל מעדיף הציבור להמשיך לנהל בערוצים שלא יגבו ממנו מחיר ישיר, ביניהם תנועות החרם נגד ישראל והפגנות נגדה ברחבי העולם.

"הרחוב הירדני" ו"הרחוב המצרי": במצרים ובירדן שורר כעס על תנועת 'האחים המוסלמים', ומתוך כך גם על חמאס, ואיבה ציבורית כלפיו. השפעת 'האחים המוסלמים' על הרחוב המצרי נחלשה מאוד עם הפלת הממשלה בראשות התנועה ביולי 2013; בירדן נבלם הגל האסלאמיסטי לאחר שגרם לשיתוק הפרלמנט ולהחלפתם של שישה ראשי ממשלה. כתוצאה מכך, ובניגוד לתמיכה העממית בתושבי עזה והרצועה שנרשמה במצרים ובירדן בסבבי עימות קודמים בין ישראל לחמאס – 'עופרת יצוקה' ב-2009 ו-'עמוד ענן' ב-2012 – הציבור המצרי לא יצא הפעם לרחובות, וההפגנות שנערכו בירדן היו דלות-משתתפים. מלבד הבעות תמיכה בתושבי עזה באמצעות הרשתות החברתיות, לא נראתה סולידריות ערבית אקטיבית. בין היתר, נטען כי "עזה אינה סכנה אסטרטגית [למצרים]", וכן "אם עלינו לבחור בין הביטחון שלנו לעזה, אנחנו בוחרים בביטחון שלנו".

זו הייתה הסיבה לכישלון ניסיונותיו של ח'אלד משעל, ראש הלשכה המדינית של חמאס, לעורר הפגנות תמיכה בחמאס מחוץ לזירה הפלסטינית. משעל פנה בקלטת וידאו לתושבי אירביד, מעוזם של 'האחים המוסלמים' בירדן, והעביר להם קריאה למחאה המונית, אך פנייתו לא נענתה. כמו כן פנה לחסן נסראללה, מנהיג חזבאללה בלבנון, בקריאה לסייע לחמאס. בתגובה השמיע נסראללה נאום תמיכה רפה ופנה לנושאים בוערים אחרים – מלחמת האזרחים בסוריה, הזעזועים הפנימיים בלבנון, והמאבק נגד דאע"ש – 'המדינה האסלאמית' – בסוריה ובעיראק.

המעגל השלישי: הציר הערבי-סוני נגד האסלאם הפוליטי

ב-6 במאי 2014, חודש לפני היבחרו כנשיא מצרים, העניק עבד אל-פתח א-סיסי ראיון לטלוויזיה המצרית, ובו שיתף את הציבור בעמדתו כלפי 'האחים המוסלמים'. המסר בפיו לא השתמע לשתי פנים: "ישבתי עם חיריאת שאטר [מספר שתיים בהנהגת 'האחים המוסלמים' במצרים]... והוא איים עלי שהם ישרפו את מצרים. שג'האדיסטים מסוריה,

לוב ואפגניסטן יפגעו בצבא מצרים. הבהרתי לו שאחסל אותם עד שלא יישאר מהם זכר. אין שיחות פיוס [...] בתקופתי לא יהיה דבר כזה שנקרא 'אחים מוסלמים'". פעולותיו של משטר א-סיסי נגד 'האחים המוסלמים' וחמאס עלו בקנה אחד עם דברים אלה, וגם ברשת החברתית היה להם הד ברור, בין היתר, נאמר (לכותבת מאמר זה): "עליכם [ישראל] להבין, ראשית, כי א-סיסי רואה באסלאם הפוליטי איום קיומי על מצרים... אי לכך אין בכוונתו להכיל את התנועה, לנהל עמה דיאלוג, לאפשר לה לבנות מחדש את הלגיטימציה שלה או להחלישה. א-סיסי מעוניין להכריע את האסלאם הפוליטי: את תנועת 'האחים המוסלמים' ואת שלוחותיה בעזה [חמאס] ובלוב"².

בתשובה לשאלה שהופנתה (על ידי כותבת המאמר) לאחד ממובילי דעת הקהל ברשת החברתית במצרים לגבי האינטרס המצרי בסוגיית עזה ומול חמאס, כפי שבא לידי ביטוי במהלך המערכה בין ישראל לחמאס, נאמר כי "אין לא-סיסי כוונה שישראל תאפשר לחמאס לצאת מהסבב הזה עם תמונת ניצחון", וכי "אם זה תלוי בא-סיסי, הוא יחסל את חמאס עד החייל הישראלי האחרון". ואכן, נראה היה כי מבחינת השלטון במצרים, האיבה לחמאס גברה על רגשות כלשהם, שאולי התעוררו לנוכח תמונות השבר שפקד את תושבי הרצועה. על כן, הימשכות מאבקה של ישראל בחמאס הייתה נוחה לו וקידמה עבורו יעד רצוי, מבלי שהסתכן במאבק ישיר בחמאס, ובמחיר שעלול היה לשלם על כך ברחוב המצרי עצמו.

מצרים אינה לבדה במאבק נגד חמאס, בפני עצמו וכאחד מראשי החץ של האסלאם הפוליטי הרדיקלי במזרח התיכון. על מנת להכניע את האסלאם הפוליטי, "להשפיל ולבסוף להרוס אותו"³ פעל א-סיסי לגיבוש חזית אסטרטגית הכוללת את מצרים, ערב הסעודית, איחוד האמירויות, ירדן והרשות הפלסטינית. שיתוף האינטרסים בין החברות הערביות בחזית זו לבין ישראל הוא ברור, בכל הנוגע למאבק באסלאם הפוליטי בכלל, ולמאבק בחמאס בפרט.

לאור יעד זה ניסחה מצרים עקרונות להסדרה מחודשת ברצועת עזה, שבמסגרתה ידאגו מצרים וישראל למנוע כניסת נשק וכסף לרצועה באופן מתואם, וכן יפעלו יחדיו למניעת התחמשות מחודשת של חמאס ושיקום התשתית הצבאית של הארגון. מצרים אף הביעה נכונות לאמן את משמר הנשיאות של הרשות הפלסטינית, על מנת לאפשר לאנשיו של נשיא הרשות, מחמוד עבאס, לקחת חלק בשמירה במעברי הגבול של הרצועה. נוסף לכך מעדיפה מצרים כי האחריות להעברת כספים לרצועה תימסר לאיחוד האמירויות והרשות הפלסטינית תשתתף בחלוקת הכספים, וכי ערב הסעודית תהיה אחראית על מפעל השיקום. זאת, במטרה לערער את כוחו של הציר קטר-טורקיה-חמאס. הצלחתו של א-סיסי לאכוף על חמאס תנאים להפסקת אש ויכולתו להשפיע על תהליך השיקום ברצועה נתפסה, לכן, כשלב חשוב בקידום היעד.

סיכום

במהלך המערכה שהתחוללה בזירת עזה בין ישראל לחמאס נחשפה והואצה מגמה של אובדן לגיטימציה של חמאס בשלושה מעגלי התייחסות, שהיו מעגלי תמיכה מסורתיים של הארגון – הציבור ברצועה, הציבור הפלסטיני בכלל והציבור בעולם הערבי. בנוסף, נגד הארגון התגבש ציר ערבי-סוני בראשות נשיא מצרים ובשיתוף פעולה עם ישראל, שמטרתו להחליש את חמאס ככל האפשר. מכל אלה עולה השאלה – האם חמאס נמצא במסלול התרסקות, האם עלינו לחשב את קיצו לאחור? קשה לתת לשאלה זו תשובה חד-משמעית מחייבת. חמאס הוכיח בעבר יכולת לשנות טקטיקה ואסטרטגיה, כדי לשרוד ולשמר את מעמדו ואת הרלוונטיות הפוליטית שלו בנסיבות עוינות ורבות-אילוצים. עדיין, אין ספק כי בעת הנוכחית ניצב הארגון בפני אתגר מהותי – אולי החמור ביותר מאז הקמתו.

הערות

- 1 קריאה בפייסבוק ל'צעדת 48 אלף', כביטוי לסולידריות עם תושבי הרצועה ובמחאה על תקיפות צה"ל באזור, ראו:
<https://www.facebook.com/pages/%D9%85%D8%B3%D9%8A%D8%B1%D8%A948%D8%A3%D9%84%D9%81/1532860920275973?sk=timeline>
- 2 חמאס הואשם בפריצה לבית הסוהר בינואר 2011 ובשחרורו של מוחמד מורסי, מנהיג 'האחים המוסלמים' שהודח ביולי 2013 מהנשיאות בהפיכה שהעלתה את א-סיסי לשלטון, וכן באימון ובהדרכת אנשי 'אנסאר בית אל-מקדס' – ארגון סלפי רדיקלי הפועל בחצי-האי סיני הקשור ל'אחים המוסלמים'.
- 3 ביטוי השאול מתיאורו של הנשיא ברק אובמה את מדיניותו כלפי דאע"ש – 'המדינה האסלאמית'.
ראו:
<http://www.whitehouse.gov/blog/2014/09/10/president-obama-we-will-degrade-and-ultimately-destroy-isil>

שער ג

הזירה הישראלית

החזית האזרחית במבצע 'צוק איתן'

מאיר אלרון ואלכס אלטשולר / 107

'צוק איתן': רכבת השדים של דעת הקהל

יהודה בן מאיר / 113

השלכות 'צוק איתן' על יחסי ערבים-יהודים בישראל

נאדיה חילו, איתמר רדאי, מנאל חריב / 119

'צוק איתן': סיכום כלכלי

ערן ישיב / 127

ההתיישבות במבצע 'צוק איתן' – לא מצודות כוח

דוד טל / 135

החזית האזרחית במבצע 'צוק איתן'

מאיר אלרן ואלכס אלטשולר

על אף האתגרים המורכבים שניצבו לפני החזית האזרחית במבצע 'צוק איתן', ניתן לסכם כי המענה שניתן להם היה ככלל מוצלח יותר, בהשוואה למערכות הקודמות – מלחמת לבנון השנייה – 2006, מבצע 'עופרת יצוקה' – 2008/9, ו'עמוד ענן' – 2012. הנזק שגרמו 4,382 הרקטות ופצצות המרגמה¹ ששיגרו הפלגים הפלסטיניים מרצועת עזה לעבר יעדים אזרחיים בישראל ב-50 ימי הלחימה היה מצומצם יחסית, בעיקר מבחינת הפגיעות בנפש (שבעה אזרחים הרוגים).

הממוצע היומי הנמוך יחסית של כ-86 רקטות ופצמ"רים, הרבה פחות מהיקף הירי בסבבים קודמים, יצר הפרעה מתונה יחסית לשגרת החיים, למעט ביישובי הדרום. גם הפגיעה המשקית הייתה סבירה, בהתחשב במשך המערכה.² סך הנזקים היה נמוך מהצפוי על פי תרחישי מערכת הביטחון, והתבטא במיעוט יחסי של אירועי חירום במרבית האזורים בארץ, שספגו פחות מ-10 אחוזים מכלל הרקטות והמרגמות שנורו. לעומת זאת, היישובים שבטווח 20 קילומטרים מהרצועה נחשפו לכ-60 אחוזים משיגורי הרקטות והפצמ"רים, והישובים שבטווח 40 קילומטרים ספגו כ-32 אחוזים מהשיגורים.³ הפגיעה הקשה ביותר הייתה ביישובי 'עוטף עזה', שסבלו מירי מרגמות ומהאיום של מנהרות הטרור. אלה יצרו תמונת איום משולבת, בחלקה חדשה ומאתגרת, שגרמה פגיעה תודעתית גבוהה ועקב כך הביאה גם פינוי עצמי מרצון של מרבית התושבים באזור (אשר רובם שבו לבתיהם עם סיום המערכה).

המבצע היה ממושך בהרבה מהצפוי על פי תרחישי הייחוס והניסיון של סבבים קודמים. גורם זה מחייב התייחסות מיוחדת והפקת לקחים ברמה הלאומית. למרות שהציבור בישראל, ככלל, עמד באתגר זה בצורה טובה, התמשכותו של המבצע, בצד מורכבותו והתהפוכות שאפיינו את הלחימה בחזית הצבאית, יצרו אתגרים נוספים מבחינת הציבור. גם אם בחלק מימי המבצע היו הפסקות אש, לא היה בהן כדי לעמעם את הבעייתיות הכרוכה במערכה מתמשכת. לכאורה, הפסקות האש היו עשויות להקל את העומס מעל החזית האזרחית ולאפשר אגירת כוחות עבור פרטים, קהילות ומערכות ארגוניות, אולם בפועל הן יצרו אצל רבים תחושות של אי-ודאות

ומבוכה. הפסקות האש שחמאס שב והפר אותן ליבו לפחות חלק מתסכול, שהתבטא בין היתר בביקורת נגד ההנהגה המדינית, בגין מה שנתפס כהתנהלות מרוסנת מדי של הלחימה. כמו כן חלה הקצנה בוטה בעמדות של חלק מהציבור כלפי "האחר", ובמיוחד כלפי המיעוט הערבי בישראל. על רקע מורכב זה יוצגו כמה לקחים מערכתיים, בהקשר המיידני של החזית האזרחית.

החוסן החברתי

סדרת הלקחים העיקריים קשורה למאפייני החוסן החברתי של הציבור הישראלי, כפי שהתבטא במהלך הלחימה. בשונה ממה שמקובל בפי פוליטיקאים ובתקשורת, החוסן החברתי אינו מעיד על עוצמה גולמית של הציבור או על לכידות תודעתית מול איום חיצוני. חוסן חברתי (societal resilience) במובנו המזוקק מבטא את יכולתה של חברה – מקומית או כלל-לאומית – להגיב בגמישות על הפרעה קשה, למשל ביטחונית, בהתאם לחומרתה, לאפשר נסיגה תפקודית פרופורציונלית וזמנית ולהביא במהירות, לעתים תוך שינוי והתאמה מקומיים, להתאוששות תפקודית ולרמה המקורית של זהות החברה והתנהלותה.⁴ מבחינת תפקוד הציבור, וגם בהסתמך על סקרי דעת קהל שהתבצעו במהלך המבצע, ניתן לקבוע כי הציבור הישראלי, ככלל, הפגין רמה טובה של יציבות תפקודית מול האתגר המדוד. חשוב מכך: סוכלה לחלוטין התכלית האסטרטגית של חמאס, שהייתה יצירת כאוס ודמורליזציה בציבור הישראלי, על מנת שילחץ על הממשלה להקל את המגבלות הכלכליות והביטחוניות שהוטלו על רצועה עזה – יעד שלא הושג. יציבותו התפקודית של הציבור נמדדה בשני רבדים – הטקטי והאסטרטגי. ברמה הטקטית: הציבור נהג בצורה ראויה בעת אזעקות וצמצם בצורה סבירה את תפקודו השוטף, וככלל חזר מייד לתפקוד שגרת. יוצאת מכלל זה הייתה התנהלותם של תושבי 'עוטף עזה', שהאתגר עבורם היה קשה במיוחד. רוב היישובים באזור פונו מתושביהם, ברוב המקרים עוד לפני שפרשת המנהרות שנחפרו מעזה לשטח ישראל הגיעה לקדמת הבמה התודעתית והמבצעית. יצוין כי לא כל היישובים באזור נהגו בעניין זה באותה צורה. בחלקם לא התקיים פינוי, או שהפינוי היה מצומצם – מה ששיקף הבדלים בחוסן החברתי בין קהילות שונות. יתר על כן, ניתן לומר כי דווקא הפינוי העצמי הנרחב ביטא גמישות תפקודית בעלת ערך, שהיא ממרכיביו הבולטים של החוסן.

ברמה האסטרטגית: הומחש החוסן החברתי על ידי חזרה של הציבור כולו תוך זמן קצר להתנהלות רגילה. ככלל זה תושבי 'עוטף עזה' ויתר תושבי הדרום, ששבו לשגרת חיים – גם אם לאחר התלבטויות מוחצנות וכואבות. שנת הלימודים נפתחה כסדרה בבתי הספר ובגני הילדים ימים ספורים לאחר תום הלחימה. זאת, גם ביישובים

שנפגעו יותר מאחרים, כולל ב'עוטף עזה' וביישובים שבהם מנהיגים מקומיים בולטים התבטאו בפומבי נגד חזרה ללימודים, גם אחרי שהפסקת האש נכנסה לתוקף. גם באותם יישובים שבהם ניכר היסוס לשוב ללימודים, חזרה השגרה תוך ימים מועטים נוספים. כל אלה מעידים על חוסן חברתי גבוה אף יותר ממה שהומחש בתחום מדידה זה לאחר תום מלחמת לבנון השנייה.

בהקשר אסטרטגי זה חשוב להדגיש כי חוסן חברתי אינו נתון קבוע מראש. יש חשיבות לחיזוקו המקדים על ידי סדרת פעולות ותוכניות לאורך זמן, ולפני פרוץ משברים. גם בעקבותיהם, חשוב לייצר מנועי צמיחה של חוסן חברתי וכלכלי באזורים בעלי סיכונים פגיעה קשים, כמו בדרום-הארץ מול האיום מרצועת עזה. פעולות אלו עשויות לייצר יכולת עמידה ציבורית גבוהה כהכנה לקראת הפרעות עתידיות קשות, שתאפשר התאוששות נרחבת ומהירה בעקבותיהן.

יישומה המלא והרציף של החלטת הממשלה לחיזוק משקי באורח דיפרנציאלי של יישובי הדרום חשוב ביותר בהקשר זה. ב-10 וב-31 באוגוסט 2014 החליטה הממשלה על תוכנית רחבת-היקף, שבמסגרתה יוקצה ליישובי 'עוטף עזה' סכום של 1.3 מיליארד ₪ בחמש השנים הקרובות, לקידום מכלול של תחומים חברתיים, כלכליים וביטחוניים. עדיין צפויות החלטות נוספות, שתכליתן לחזק את יישובי הדרום וגם בטווחים הרחוקים יותר מרצועת עזה, כדי שיספקו מנועי צמיחה לדרום. נראה כי בעת הזו במיוחד, התושבים בדרום זקוקים לאוזן קשבת, להבנה למצבם ולכתף תומכת. זאת, לא פחות ממשאבים חומריים, הנחוצים גם הם. ביצוע התוכניות ברגישות ובתבונה, ברציפות ובנחישות יעלה את הסיכוי להעצמה נוספת ניכרת של חוסנם החברתי של תושבי האזור.⁵

לקח נוסף קשור בתפקודה של ההנהגה הלאומית, ויותר מכך – בתפקודם של המנהיגים המקומיים. מנהיגות מכילה ואמון ציבורי גבוה בהם רכיבים מרכזיים של החוסן.⁶ המנהיגות הארצית, ככלל, ניהלה את המערכה בצורה שקולה ומדודה, ויחד עם תפקודו של הצבא בחזית הצבאית יצרה מידה ראויה של אמון – גם אם זו פחתה במידת-מה במחצית השנייה של המבצע.⁷ לקראת סוף המערכה נחשפו הבדלי גישות בין תושבי הדרום לבין מקבלי החלטות ברמה הלאומית, סביב שאלת העדיפות שנכון להעניק לצרכים המיוחדים של האזורים המאוימים יותר, והדרך הנכונה להתמודד עם השלכותיו ארוכות-הטווח של האיום מצד חמאס. התחדשותו האפשרית של העימות בעתיד הקרוב עלולה לשוב ולהעלות על פני השטח את הפערים הללו, ואת חוסר האמון הנלווה להם. מקורות מתח אפשריים אלה מועצמים על ידי חשיפה ציבורית גבוהה של מנהיגים מקומיים, הקוראים תיגר על הממשלה ועל מדיניותה בנושאי ביטחון וחברה בהקשר המקומי. מעבר לכך, ההנהגה המקומית ביישובי הדרום הפגינה רמה

גבוהה במיוחד של מנהיגות ציבורית, ותרמה בכך לחוסן החברתי של תושבי האזור, ואף שימשה השראה לציבור הישראלי הרחב.

ההגנה האקטיבית

להצלחה הרבה מאוד – המבצעית ולא פחות מכך התודעתית – של מערכת 'כיפת ברזל' הייתה, ללא ספק, תרומה מרכזית להצלחת 'צוק איתן'.⁷ 735 יירוטים יצרו מחסום אמין מפני מלאי הרקטות של חמאס, והציבו את המערכת כנדבך עיקרי ביישום תפיסת הביטחון הישראלית.⁸ המערכת לא רק מצילה חיים, מונעת פגיעות קשות בתשתיות ומייצרת תחושה גבוהה של מוגנות אישית בציבור הרחב, אלא גם מאפשרת מרווח תמרון לדרג המדיני – לקבל החלטות קשות ללא לחץ של נפגעים רבים. האמון של הציבור במערכת גבר במהלך המערכה, עד כדי חשש מסוים מזלזול העלול להיווצר בקרב אזרחים באשר לכללי ההתגוננות. להצלחה בתחום זה תרמו גם הפעולות ההתקפיות של חיל האוויר, שנועדו לצמצם את הפוטנציאל ההתקפי הרקטי של חמאס, וכן ההתנהלות האזרחית של הציבור באשר להתגוננות, כפי שהנחה פיקוד העורף.

עם זאת, נכון יהיה להיערך לתרחישים חמורים יותר בעתיד, במיוחד בכל הקשור לדיוק מוגבר, להגדלת הטווח, לכמות ולעוצמת הראש הקרבי של נשק תלול-מסלול. שיפורים צפויים ברכיבים אלה של האיום יהפכו את הרקטות המוגבלות לטילים שיאפשרו תקיפות בסיכויי הצלחה גבוהים בהרבה של יעדים אזרחיים, צבאיים ותשתיתיים מגוונים. האיום המשודרג יחייב היערכות צפופה ויעילה יותר של מערך ההגנה האקטיבית. כגודל ההישג הנוכחי, כך חשוב לזכור כי לכל מערכת יש מגבלות, היא לעולם לא תהיה הרמטית, וכי לצורך מענה ראוי מול תרחישים עתידיים יש להגדיל בצורה ניכרת את כמות הסוללות, וכן להמשיך ולשפר את איכות המערכת.

ההגנה האזרחית

תפקוד הציבור במסגרת "שגרת החירום", גם על רקע משכו של העימות, התגלה כנאות. נוהלי התגוננות תורגלו, הובנו ויושמו, ואפשרו למרבית הישראלים לקיים אורח חיים תקין בעיקרו, בין המטחים. ההסברה המקצועית של פיקוד העורף תרמה רבות בעניין זה, כמו גם ההרחבה הניכרת של מרחבי ההתרעה (כ-200),⁹ שצמצמה מאוד את תדירות ההפרעה לאזרחים ואת הפגיעה המרחיבה במשק הלאומי. יש להניח שכניסה בעתיד של מערכת הפצת ההתרעות הסלולרית ("מסר אישי"¹⁰), שהחלה תוך כדי המבצע, תתרום עוד יותר לשיפור ההתנהלות בעת חירום.

נראה כי רמת המיגון הפיזי הקיימת, בתפיסה כלל-מערכתית ובשילוב התרומה של ההגנה האקטיבית, היא סבירה, גם אם היא מחייבת שיפורים מקומיים. זאת, בעיקר

במרחבים שבהם אין כמעט מענה מיגוני והתרעתי כמו בפזורה הבדואית, באזורי בנייה קלה ובמקומות שבהם ההגנה האקטיבית דלה. פיזור נרחב של מיגוניות נראה פתרון יעיל וזול, בתנאי שיישם בצורה נרחבת. בראייה עתידית ובנתונים צפויים של איום מורחב, מתחייבת תוכנית לאומית סדורה ורב-שנתית, אשר בהתחשב בעלויותיה הגבוהות תבוצע על פי תעדוף של צורכי מיגון ספציפיים. דגש מובהק ומעודכן בהקשר זה יש להעניק למיגון התשתיות הלאומיות החיוניות, ובכללן רשת החשמל וצומתי תחבורה. רגישות הנושא הומחשה בעת עצירתה הזמנית של התעופה הבינלאומית לישראל. זו אמורה להיתפס כקריאת אזהרה מול אפשרות של פגיעה של ממש, רחבת-היקף ורבת-משמעות במתקני תשתית קריטית.

בהקשר הנורמטיבי-יחוקי: ב-8 ביולי הוכרז בעורף מצב מיוחד באזור הדרום, ובהמשך לכך קיבלה הממשלה החלטה על תחילת תקופת ההפעלה של המשק לשעת חירום (מ"ח). החלטות אלה אפשרו לגייס את כלל משאבי האנוש והמשאבים החומריים, על פי צורכי החירום הנדרשים. ברמה ההצהרתית, ההחלטה שידרה לציבור הנמצא תחת הפגזות כי הוא אינו מופקר, וכי מכלול הצרכים העלולים להתעורר כתוצאה מן המצב ייענו במהירות. יודגש כי למרות דרישות מרחיבות מהשטח, לא התקבלה החלטה להרחיב את מצב החירום לכלל המדינה, או אף לכלל האזורים המאוימים. זאת, מתוך הצורך לאזן בין גיוס המשאבים הנדרשים בחירום מחד גיסא, ומאידך גיסא – הצורך למנוע שיתוק משקי והוצאות גבוהות, שעלולות היו להיגרם עקב מעבר למצב חירום מלא.

סיכום

ניתן לומר כי החזית האזרחית בישראל עמדה באתגרים שהציב לפניה מבצע 'צוק איתן' באופן נאות, בהתחשב בהיקף הפרעה שנגרמה במהלך המערכה. ביטויי החוסן החברתי היו ככלל גבוהים, ושיבוש שגרת החיים היה נמוך יחסית, למעט באזור 'עוטף עזה'.

יודגש כי התמודדותה המוצלחת של החזית האזרחית עם האתגרים שיצרה עבורה המערכה בזירת עזה צריכה להימדד מול האיום המוגבל. בתרחישי איום חריפים הרבה יותר, בעיקר מצד חזבאללה בצפון-הארץ, מתחייבת היערכות טובה ומוקפדת הרבה יותר מזו שבאה לידי ביטוי בסבב הלחימה האחרון בעזה. זו מחייבת עליית מדרגה במוכנות הכללת של החזית האזרחית, בכל ההיבטים: ברמה הטקטית והאסטרטגית של החוסן החברתי, וכן בהגנה האקטיבית ובהגנה האזרחית. אין לנוח על זרי הדפנה, ויש להיערך לתרחישים מאיימים יותר. לצורך זה נדרשת היערכות תפיסתית, אופרטיבית, טכנולוגית וארגונית כלל-ארצית.

הערות

- 1 במקורות גלויים פורסמו נתונים שונים, גם אם מקורבים. נכון לאוקטובר 2014 אין נתונים המפרידים בין רקטות לפצמ"רים.
- 2 ראו: <http://www.themarket.com/career/1.2412406>
- 3 הנתונים על פי: **הארץ**, 28 באוגוסט, 2014.
- 4 Norris, F.H., Stevens, S.P., Pfefferbaum, B., Wyche, K.F., Pfefferbaum R.L., (2008) "Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Startegy for Disaster Readiness," *American Journal of Community Psychology*, vol. 41, pp. 127-150.
- 5 מאיר אלרן וערן ישיב, "הניצחון האמיתי הוא החוסן החברתי והלאומי", **דה מרקר**, 17 באוגוסט, 2014.
- 6 בן דור, גבי, **המרכיב החברתי של החוסן הלאומי**, מסמך עבודה, כנס הרצלייה 2003, http://www.herzliyaconference.org/_Uploads/1152socialstrength.pdf
- 7 בן דור, גבי, **המרכיב החברתי של החוסן הלאומי, מדדי חיפה**, הרצאה בכנס הרצלייה 2004, <http://www.herzliyaconference.org/?CategoryID=224&ArticleID=1588>
- 8 תוצאות סקר, שהצביעו על כי ישראל היא המנצחת, ראו: סופיה רון-מוריה, "סקר חדש קובע: נתניהו המנצח הגדול של "צוק איתן", *nrg*, 5 בספטמבר 2014, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/617/977.html>
- 9 יובל אזולאי, "כיפת ברזל: 8 עובדות על המלכה האמתית של "צוק איתן", **גלובס**, 10 ביולי 2014, <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000953639>
- 10 גילי כהן, "כך פועל מערך האזעקות של ישראל", **הארץ**, 24 באוגוסט 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/premium-1.2413887>
- 10 ראו: דף - שאלות ותשובות נפוצות פקער, מערכת מסר אישי, אתר פיקוד העורף, <http://www.oref.org.il/907-he/Pakar.aspx>

'צוק איתן': רכבת השדים של דעת הקהל

יהודה בן מאיר

מן המוסכמות היא שדעת הקהל בסוגיות אקטואליות, במיוחד בתחום הביטחון, נתונה לתנודתיות רבה בעקבות האירועים וההתפתחויות בשטח. הדבר נכון גם בימי שגרה, ועל אחת כמה וכמה בעת לחימה. תופעה זו נצפתה בצורה דרמטית במלחמת לבנון השנייה (2006). בימים הראשונים למלחמה ולאחר נאומו התקיף של ראש הממשלה בכנסת (נאום ה"עד כאן"), שבו הציג את מטרות המלחמה, התמיכה בו בקרב הציבור היהודי הגיעה ל-82 אחוזים. כעבור חודש, בתום המלחמה, התהפכה דעת הקהל וראש הממשלה נאלץ, בלחץ מחאה ציבורית מתרחבת ודעת קהל עוינת, להקים ועדת חקירה בראשות שופט כדי לחקור את המלחמה (ובעצם, את מחדליה). בסקר שנערך במסגרת פרויקט 'ביטחון לאומי ודעת הקהל' של המכון למחקרי ביטחון לאומי במארכ 2007, רק 23 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית אמרו שישראל ניצחה במלחמה, לעומת 26 אחוזים שאמרו כי חזבאללה ניצח, ו-51 אחוזים שסברו כי אף אחד לא ניצח. רק 34 אחוזים מהציבור השיבו שהם יכולים לסמוך על הממשלה, שתקבל החלטות נכונות בשאלות הביטחון הלאומי.¹

מבצע 'צוק איתן' לא חרג מהדפוס המקובל שתואר לעיל. דעת הקהל נבחנה בנקודות זמן שונות לאורך חמישים ימי המבצע, והיא אכן הראתה תנודתיות רבה ושינויים מרחיקי לכת, במקביל להתפתחויות בלחימה ולהחלטות של ישראל. במאמר זה אתאר את השינויים בדעת הקהל לאורך המבצע בשלושה היבטים עיקריים: מידת שביעות הרצון מתפקודו של ראש הממשלה (המהווה מדד עקיף לשביעות רצון של הציבור ממהלך הלחימה ומתוצאותיה), הערכה ישירה של הציבור לגבי תוצאות הלחימה (מי מנצח) ועמדת הציבור באשר לחלופות השונות שעמדו לפני ישראל, ולהחלטות של הקבינט ושל ראש הממשלה בצמתים השונים לאורך הלחימה. יש לזכור שמדובר בסקרים שנעשו על ידי גורמים שונים ובניסוחים לא זהים של השאלות, כך שאין להתפלא כי במקרים לא מעטים התקבלו תוצאות שונות ואפילו שונות מאוד, ועל כן יש להתייחס לתמונה הכוללת במידה רבה של זהירות.

דעת הקהל לגבי הערכת תפקודו של ראש הממשלה נעה בצורה דומה למדי לתמונה שהתקבלה במלחמת לבנון השנייה, והראתה עליות ומורדות לאורך הלחימה. בסקר שנערך על ידי ערוץ 2 בטלוויזיה ב-17 ביולי, כעשרה ימים לאחר תחילת המבצע ויום לפני הכניסה הקרקעית של צה"ל לעזה, 57 אחוזים מהציבור היהודי העריכו את תפקודו של ראש הממשלה כ'טוב', לעומת 35 אחוזים שהעריכו אותו כ'לא טוב'. בסקר שפורסם כעבור שבוע בערוץ 2 (כשבוע לאחר הכניסה הקרקעית של צה"ל לעזה), ב-24 ביולי, חל שיפור דרמטי בהערכת תפקודו של ראש הממשלה, כאשר 82 אחוזים העריכו אותו כ'טוב', לעומת 10 אחוזים בלבד שהעריכו אותו כ'לא טוב'.² בסקר שנערך ב-20 ביולי, כשבועיים לאחר תחילת המבצע ו שלושה ימים לאחר הכניסה הקרקעית של צה"ל לעזה, 73 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית הבוגרת והדוברת עברית אמרו שהם מרוצים מתפקודו של ראש הממשלה, לעומת 16 אחוזים שלא היו מרוצים.³

ערוץ 2 המשיך לבדוק את הערכת הציבור לגבי תפקודו של ראש הממשלה, ומצא ירידה מתמדת וליניארית ככל שהלחימה נמשכה, וככל שהוכרזו הפסקות אש שהופרו על ידי חמאס. בסקר שפורסם ב-31 ביולי, כשצה"ל עודנו בתוך עזה, 74 אחוזים מהציבור היהודי העריכו את תפקודו של ראש הממשלה כ'טוב', לעומת 18 אחוזים שהעריכו אותו כ'לא טוב'.⁴ ב-3 באוגוסט, יומיים לאחר אירוע החטיפה ברפיח ויום לאחר ההחלטה על יציאת הכוחות מעזה, חלה ירידה נוספת בהערכת תפקודו של ראש הממשלה, והיא עמדה על 62 אחוזים שהיו מרוצים, לעומת 29 אחוזים שהיו לא-מרוצים.⁵ תוצאה כמעט זהה (63 אחוזים העריכו את תפקודו של ראש הממשלה כ'טוב') נמצאה כעבור יומיים (5 באוגוסט), בסקר של ערוץ 2.⁶ בסקר שנערך למחרת עבור "ישראל היום" נמצאה תוצאה זהה – 63 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית הבוגרת והדוברת עברית מרוצים מתפקודו של ראש הממשלה נתניהו, במבצע.⁷ בסקר שנערך עבור עיתון "הארץ" ב-5 באוגוסט, יום לאחר שהוכרזה הפסקת אש שהחזיקה מעמד מספר ימים, נמצא ש-33 אחוזים מהציבור העריכו את תפקודו של ראש הממשלה כ'מצויין' ועוד 44 אחוזים כ'טוב' (יחד 77 אחוזים), לעומת 20 אחוזים שהעריכו אותו כ'לא טוב' או 'גרוע'.⁸ במחקר שנערך במסגרת פרויקט 'מדד השלום' ב-11-12 באוגוסט, העריכו 61 אחוזים מהציבור היהודי את התפקוד של הדרג המדיני הלאומי כ'טוב מאוד' או 'די טוב' (הערכה דומה עבור תפקודו של צה"ל ניתנה על ידי 97 אחוזים; מהציבור היהודי).⁹

בסיום המבצע חלה ירידה נוספת בהערכת תפקודו של ראש הממשלה, אם כי היקפה נתון במחלוקת בין סקרים שונים. בסקר שפורסם על ידי ערוץ 2 ב-25 באוגוסט, יום לפני סיום המבצע ועם הגברת הירי מרצועת עזה, חלה ירידה דרמטית בהערכת תפקודו של ראש הממשלה, כאשר רק 38 אחוזים העריכו אותו כ'טוב', לעומת 50 אחוזים שהעריכו אותו כ'לא טוב'.¹⁰ כעבור יומיים – יום לאחר סיום הלחימה וסיום

המבצע – הראה סקר של ערוץ 2 ירידה נוספת בהערכת תפקודו של ראש הממשלה – 32 אחוזים העריכו את התפקוד כ'טוב', לעומת 59 אחוזים שהעריכו אותו כ'לא טוב'.¹¹ הדבר משקף אי-שביעות רצון ברורה של הציבור מתוצאות המבצע. עם זאת, סקר שפורסם למחרת בעיתון "הארץ" הראה תוצאות טובות יותר עבור ראש הממשלה. בסקר זה, שנערך על ידי חברת 'דיאלוג' ביום 27 באוגוסט, יום לאחר סיום המבצע, 50 אחוזים מהציבור היו מרוצים מתפקודו של ראש הממשלה, לעומת 41 אחוזים שהיו לא-מרוצים.¹² ייתכן מאוד שההבדל בתוצאות נובע מכך שהסקר של ערוץ 2 נערך בלילה של ה-26 באוגוסט, כלומר, ביום בו הוכרז לעת ערב על הפסקת האש ואחרי שנהרגו שני חברי קיבוץ נירים, ואילו הסקר של "הארץ" נערך בלילה של ה-27 באוגוסט – יום לאחר הכרזת הפסקת האש ואחרי שהתברר כי המבצע אכן הגיע הפעם לסיומו. ההסבר הזה, וכן עצם הפער של 18 אחוזים בהפרש של יום אחד, מחזקים את הסברה שרכבת השדים באשר להערכת תפקודו של ראש הממשלה במבצע טרם הגיעה לתחנתה הסופית.

בחינת ההערכה הישירה של דעת הקהל לגבי הישגיה של ישראל במבצע מראה תמונה דומה למדי לזו של הערכת תפקודו של ראש הממשלה, והיא משקפת תנודתיות רבה לאורך המבצע. במסגרת פרויקט 'ביטחון לאומי ודעת קהל' של המכון, הוזמן מאת רפי סמית סקר בשתי נקודות זמן שונות על מנת לבדוק סוגיה זו. בסקר שבוצע על מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית הבוגרת נשאלו המשיבים: "לפי התרשמותך, נכון להיום, מי מנצח במבצע 'צוק איתן'?" בסקר הראשון שבוצע ב-27-28 ביולי 2014, בעיצומה של הפעולה הקרקעית, 65 אחוזים אמרו שישראל מנצחת, 6 אחוזים שחמאס מנצח, 21 אחוזים השיבו: "אף אחד מהם/יש תיקו" ו-8 אחוזים לא הביעו דעה. מקרב בעלי הדעה, 71 אחוזים ענו "ישראל", 6 אחוזים "חמאס" ו-23 אחוזים "אף אחד מהם/תיקו". ראוי לציין כי בסקר שפורסם כשבוע לפני כן (ב-22 ביולי) ב"ישראל היום" התקבלו תוצאות דומות מאוד – 73 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית הבוגרת והדוברת עברית אמרו שישראל רשמה הישגים במבצע 'צוק איתן', לעומת 4 אחוזים שאמרו כי חמאס רשם הישגים, ואילו 19 אחוזים אמרו שאף אחד מן הצדדים ו-4 אחוזים לא הביעו דעה.¹³

בסקר השני שבוצע ב-6 באוגוסט, לאחר יציאת כוחות צה"ל מהרצועה, מקרב בעלי הדעה, 51 אחוזים ענו שישראל ניצחה, 4 אחוזים אמרו שחמאס ניצח ו-45 אחוזים השיבו שאף אחד מהם/יש תיקו – ירידה של 20 אחוזים לעומת הסקר הקודם. יש לציין שהתזוזה לא הייתה לכיוון ניצחון של חמאס, אלא להערכה של תיקו. נתונים זהים כמעט התקבלו בסקר שפורסם בערוץ 2 יום לפני כן, עם יציאת כוחות צה"ל מהרצועה. בתשובה לשאלה האם ישראל ניצחה – השיבו 42 אחוזים שכן ו-44 אחוזים שלא – מקרב בעלי הדעה, התוצאות הן: 49 אחוזים שישראל ניצחה, לעומת 51 אחוזים

שהיא לא ניצחה.¹⁴ בסקר שפורסם ב"ישראל היום" באותו זמן (8 באוגוסט) התקבלו תוצאות דומות מאוד – 45 אחוזים היו בדעה שישראל ניצחה, 5 אחוזים חשבו שחמאס ניצח, ואילו 49 אחוזים סברו שאף אחד מן הצדדים לא ניצח.¹⁵ ניתן לסכם ולומר כי בשלב זה של המבצע – סיום הפעולה הקרקעית וקריסת הפסקות האש – הציבור היה חלוק בדעתו בשאלה: האם ישראל ניצחה?

לקראת סוף המבצע, הערכת דעת הקהל לגבי הישגיה של ישראל במבצע נעשתה שלילית יותר. במחקר שנערך במסגרת פרויקט 'מדד השלום' ב-11-12 באוגוסט, 32 אחוזים מהציבור היהודי הביעו שביעות רצון מהמבצע לעומת 27 אחוזים שהביעו אכזבה, בעוד 41 אחוזים בחרו בעמדה אמצעית – לא מרוצים ולא מאוכזבים.¹⁶ בתשובה לשאלה: האם המטרות שהציבה הממשלה למבצע הושגו או לא, השיבו 44 אחוזים שהן הושגו ברובן או כולן, לעומת 48 אחוזים שצינו כי רק חלק קטן מהמטרות הושגו, ועוד 5 אחוזים שהשיבו כי אף מטרה לא הושגה.¹⁷ עם סיום המבצע, אי-שביעות הרצון של הציבור מהתוצאה בלטה עוד יותר. בסקר שפורסם על ידי ערוץ 2 ב-27 באוגוסט, יום לאחר סיום המבצע, 29 אחוזים בלבד השיבו בחיוב לשאלה "האם ישראל ניצחה?", לעומת 59 אחוזים שהשיבו בשלילה.¹⁸ נתונים אלה כמעט נמצאו בסקר שפורסם למחרת היום ב"הארץ". בתשובה לשאלה "איך היית מגדיר את תוצאות הלחימה" השיבו 26 אחוזים בלבד שישראל ניצחה, 16 אחוזים – שחמאס ניצח, ואילו רוב הציבור בישראל (54 אחוזים) השיב שאף אחד מהצדדים לא ניצח.¹⁹ מעטים בציבור הישראלי חושבים שחמאס ניצח, אבל תחושת התיקו, או מה שמכונה בתקשורת "תחושת החמיצות", היא המאפיינת את דעתו של רוב הציבור. יחד עם זאת, גם כאן לא ברור אם זו אכן התחנה האחרונה של רכבת השדים של דעת הקהל – רק ימים יגידו.

באשר להיבט השלישי, כלומר, עמדת הציבור כלפי החלופות השונות שעמדו לפני ישראל והחלטות הקבינט וראש הממשלה לאורך הלחימה, ניתן לומר בקליפת אגוז שהציבור רצה וציפה לכך שתונחת מכה קשה הרבה יותר על חמאס, ומכאן אי-שביעות רצון מהתוצאה הסופית. עם זאת, ניכרת הסתייגות רבה של הציבור מכיבוש כל הרצועה. בסקר הראשון של רפי סמית שנערך עבור המכון בימים 27-28 ביולי, בעוד חיילי צה"ל עסוקים בהשמדת המנהרות בתוך עזה, נשאלו המשיבים כיצד לדעתם על ישראל לפעול בהמשך מבצע 'צוק איתן'. בקרב בעלי הדעה (93 אחוזים מהמדגם), 3 אחוזים השיבו "להפסיק את המבצע מייד עכשיו", 26 אחוזים "לסיים את הטיפול במנהרות ולסיים את המבצע", 43 אחוזים "להרחיב את המבצע ולפגוע קשות בזרוע הצבאית של חמאס, אך לא לכבוש את עזה", ורק 28 אחוזים השיבו "לכבוש את רצועת עזה ולמוטט את שלטון חמאס". סקר שפורסם בערוץ 2 בסמוך למועד זה (31 ביולי), כאשר הטיפול במנהרות עמד לקראת סיום, הראה שהציבור היהודי חלוק

בדעתו אשר להמשך המבצע – 46 אחוזים צידדו בסיום המבצע, לעומת 46 אחוזים אשר אמרו "להמשיך במבצע למיטוט חמאס".²⁰

בסקר השני של רפי סמית שנערך ב-6 באוגוסט, לאחר יציאת כוחות צה"ל מהרצועה, התקבלה תמונה דומה במידת-מה לסקר הראשון. בתשובה לשאלה באשר לעמדתם כלפי החלטת הממשלה להיענות להצעה המצרית להפסקת אש ולהוציא את כוחות צה"ל מעזה, שליש מהמשיבים (34 אחוזים) תמכו בהחלטת הממשלה, לעומת מחצית מהציבור היהודי (50 אחוזים), שחשבו כי היו צריכים "להרחיב את המבצע ולפגוע קשות בזרוע הצבאית של חמאס, אך לא לכבוש את עזה", ואילו רק 16 אחוזים סברו שהיו צריכים "לכבוש את רצועת עזה ולמוטט את שלטון חמאס" (כמחצית בלבד מאלה שתמכו בחלופה זו בסקר הראשון).

אין ספק שניכרת רתיעה ברורה בציבור הישראלי משליחת חיילי צה"ל למשימה של כיבוש הרצועה. אין זאת אלא משום שהציבור הפנים את ההערכה שפעולה כזאת כרוכה באבדות רבות בשני הצדדים, ושתכליתה ויתרוניתה עבור ישראל לוטות בערפל. עם זאת, הציפייה של רוב הציבור הייתה לתוצאות יותר מרשימות וניכרות לעין אשר לפגיעה בחמאס, ובמיוחד בזרוע הצבאית שלו, וקיימת תחושה שהממשלה לא אפשרה לצה"ל למצות את מלוא יכולתו, במיוחד בפעולה הקרקעית. עם זאת, יש להדגיש שגם בסוגיה זו לא ברור אם נאמרה המילה האחרונה. יש להניח שהתחנה האחרונה של רכבת השדים של דעת הקהל תיקבע על פי אורך הזמן שיימשך השקט בדרום.

הערות

- 1 Yehuda Ben Meir and Dafna Shaked, *The People Speak: Israeli Public Opinion on National Security 2005-2007*, Memorandum No. 90 (Tel Aviv: Institute for National Security Studies, 2007).
- 2 ערוץ 2, "מבט לחדשות", 24 ביולי 2014.
- 3 חיים שיין, "73%: ישראל השיגה יותר", **ישראל היום**, 22 ביולי, 2014.
- 4 ערוץ 2, "מבט לחדשות", 31 ביולי 2014.
- 5 ערוץ 2, "מבט לחדשות", 3 באוגוסט 2014.
- 6 ערוץ 2, "מבט לחדשות", 5 באוגוסט 2014.
- 7 אהרון לפידות, "צוק איתן, עורף איתן", **ישראל היום**, 8 באוגוסט 2014.
- 8 יוסי ורטנר, "סקר "הארץ": הציבור מרוצה מנתניהו...", **הארץ**, 6 באוגוסט 2014.
- 9 "מדד השלום", אוניברסיטת תל-אביב והמכון הישראלי לדמוקרטיה, <http://www.peaceindex.org/indexmonth.aspx?num=283,25/08/2014>
- 10 ערוץ 2, "מבט לחדשות", 25 באוגוסט 2014.
- 11 ערוץ 2, "מבט לחדשות", 27 באוגוסט 2014.
- 12 יוסי ורטנר, "נתניהו: "חמאס הוכה"; התמיכה בראש הממשלה צנחה ב-27% בשלושה שבועות לחימה", **הארץ**, 28 באוגוסט 2014.
- 13 חיים שיין, "73%: ישראל השיגה יותר".
- 14 ערוץ 2, "מבט לחדשות", 5 באוגוסט 2014.

- 15 אהרון לפידות, "צוק איתן, עורף איתן".
- 16 "מדד השלום", אוניברסיטת תל-אביב והמכון הישראלי לדמוקרטיה.
- 17 שם.
- 18 ערוץ 2, "מבט לחדשות", 27 באוגוסט 2014.
- 19 יוסי ורטר, "נתניהו: 'חמאס הוכה'".
- 20 ערוץ 2, "מבט לחדשות", 31 ביולי 2014.

השלכות 'צוק איתן' על יחסי ערבים-יהודים בישראל

נאדיה חילו, איתמר רדאי, מנאל חריב

במאמר זה יידונו השלכות המערכה שהתחוללה בין חמאס לישראל על הציבור הערבי בישראל, ועל מערכת היחסים בין הערבים והיהודים במדינה. ההסלמה ביחסי ערבים-יהודים בישראל ובשיח הציבורי הישראלי ביחס לציבור הערבי החלה עם חטיפתם ורציחתם של שלושה נערים יהודים באזור גוש עציון ב-12 ביוני, והחטיפה והרצח של נער ערבי בירושלים ב-2 ביולי. פשע זה הסעיר את הרוחות בקרב הציבור הערבי והניע גל הפגנות סוערות בכל חלקי הארץ. בכמה מקרים התפתחו הפגנות להתנגשויות אלימות עם המשטרה. המתח בין הציבור היהודי לערבי בישראל, שהחריף ככל שהמערכה בזירת עזה התמשכה, העלה על פני השטח רגישויות שמן הראוי להציפן ולהתייחס אליהן, כבסיס להמלצות למדיניות שתסייע למנוע את התרחבות הפער בין הקהילות.

ערב המערכה

על פי תוצאותיהם של סקרים שנערכו בין השנים 2010 ל-2014 על ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה – "מדד השלום" – ושכללו בין היתר שאלות המתייחסות בעקיפין או במישרין ליחסים בין יהודים לערבים, לא ניתן להצביע על מגמה של הקצנה בהתייחסות של יהודים אל המיעוט הערבי במדינה. מנגד, פילוח הסקרים הראה כי ההתייחסות של צעירים יהודים לערבים בישראל מתאפיינת בקיצוניות רבה יותר מאשר זו שנאמדה בקרב מבוגרים יהודים. ייתכן כי ממצא זה מסביר את התנהלות הבוטה של חלק מהצעירים כלפי ערבים. גל ההסתה הפרועה נגד הציבור הערבי במדינה בא לידי ביטוי בעיקר במדיה החברתית – אמצעי התקשורת הפופולריים במיוחד בקרב צעירים. הגל החל עם רציחתם של הנערים באזור גוש עציון, והיה מלווה בגילויי גזענות ולאומנות נגד ערבים. נראה היה שהאווירה דמתה לזו שהיוותה רקע לאירועי אוקטובר 2000, בתחילת האנתיפאדה השנייה. השאלה שריחפה באוויר והחלה להעסיק את אנשי הציבור ואת גורמי אכיפת החוק הייתה – האם אנו ניצבים בפני 'אנתיפאדה שלישית', והפעם בקרב האזרחים הערבים בישראל.

הפגנות ופעולות מחאה התקיימו כמעט בכל חלקי הארץ. ההפגנה הארצית העיקרית נערכה בכפר מנדא בגליל ב־6 ביולי, על פי קריאת ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי. המסרים בהפגנה זו כללו מחאה נגד גילויי הגזענות והשנאה כלפי הציבור הערבי, שהופיעו בעיקר ברשתות החברתיות, וגם מחאה על מדיניות הממשלה, שנראה היה כי היא נוקטת סלחנות כלפי תופעות אלו. מפגינים דרשו להפעיל אמצעי ענישה הקבועים בחוק נגד גילויי השנאה, שהתבטאו בהסתה, בהאשמה בחוסר נאמנות ובקריאות לפגיעה ולענישה קולקטיבית של הציבור הערבי. המפגינים מחו גם נגד קריאות להחרמת עסקים ערביים – שזכו, אמנם, להיענות חלקית בלבד על ידי הציבור היהודי. הפגנות נוספות התקיימו באזורים שונים בארץ. בסך הכול נעצרו (לפי דיווח משטרת) 108 מפגינים, מתוכם 37 קטינים. אמצעי התקשורת הערביים עסקו בהרחבה באירועים אלה, כשבמוקד הסיקור והדיון ביקורת על חוסר ההתמודדות של גורמי החוק והסדר, וכן של הציבור היהודי בכללו עם תופעות השנאה, הגזענות, האלימות וההסתה שהוביל הימין הקיצוני, ובכלל זה פעולות 'תג מחיר' שבוצעו בשנה החולפת. בהפגנות ניכרו שתי מגמות עיקריות: האחת – ראשי הרשויות הערביות נקטו לרוב עמדות מרוסנות. חלקם הביע התנגדות להפגנות. אולם, גם אלה שתמכו במחאה ואישרו את ההפגנות ניסו לנקוט קו מתון. חלקם אף יצרו דיאלוג עם המשטרה וקראו למחאה מרוסנת, מחשש לפגיעה באינטרסים יהודיים־ערביים משותפים, בעיקר במישור הכלכלי.

המגמה השנייה – חברי הכנסת הערבים והמפלגות הפוליטיות ניסו להוביל קו נוקשה יותר. רובם השתתפו באופן פעיל בהפגנות, אולם את ההובלה והארגון נטלו לרוב קבוצות הצעירים המכונות "אלח'אכ אלשבאבי" (תנועת הנוער) והסטודנטים. גם התנועות האסלאמיות חברו למחאה וקיימו הפגנות נפרדות – בין היתר ביפו ובלוד.

עם פרוץ העימות הצבאי

מבצע 'צוק איתן' מצא את הציבור הערבי בעיצומו של גל מחאה, הפגנות ומעצרים. המבצע הסיט את תשומת הלב הציבורית מהאירועים הקודמים, אולם נתן את האות לגל נוסף של הפגנות. אלו שהחלו במחאה על רצח הנער הערבי בירושלים הפכו להפגנות מחאה נגד המלחמה בזירת עזה, והתקיימו באזורים שונים ברחבי הארץ. חלק מההפגנות המקומיות הונהגו על ידי כוחות מקומיים, חלקן על ידי תנועות לא־מאורגנות של צעירים, ואחרות הונהגו על ידי התנועות האסלאמיות המאורגנות. אופיין של ההפגנות השתנה ממקום למקום, כשלעתים הייתה זו הפגנה משותפת לכל הכוחות והתנועות הפוליטיות והאזרחיות, ובמקרים אחרים התקיימו הפגנות נפרדות באותו אזור.

ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי ניסתה לאחד כוחות ולהוביל קו מחאה שיכלול את כל המפלגות והתנועות הפוליטיות, את ראשי הרשויות וגם את ארגוני החברה האזרחית. אלה היו שותפים בולטים במהלך המחאה הנמשכת, ולעתים היו שחקנים ראשיים בה.

ככל שהמלחמה נמשכה ועלה מספר ההרוגים בקרב האזרחים בעזה, כך לובתה המחאה בקרב הציבור הערבי הישראלי. ועדת המעקב העליונה הכריזה על שביתה כללית ב-22 ביולי ועל קיום הפגנה ארצית בנצרת. בהפגנה זו, שהשתתפו בה חברי כנסת ערבים, נאמד מספר המשתתפים בכמה מאות אנשים בלבד – אף שאמצעי התקשורת הערביים דיווחו על מספר גדול בהרבה. הייתה זו הפגנה סוערת, שבעקבותיה נעצרו כ-18 משתתפים. בהשוואה להפגנות שנערכו בעבר ולפי תגובת המשטרה, ניתן לומר כי זו הייתה הפגנה מרוסנת יחסית, והשביתה שנלוותה לה באזורים שונים הייתה חלקית. ניתן היה להבחין במספר קולות בקרב הציבור הערבי: בצד תמיכה רחבה בקריאה לשביתה והשתתפות פעילה בהפגנות ופעולות המחאה, ניכרה גם התנגדות שקטה, בעיקר של בעלי עסקים, שחששו מפגיעה בפרנסתם. זאת, גם עקב המשך הקריאות של גורמים בציבור היהודי, כולל זו של שר החוץ, אביגדור ליברמן, לחרם על עסקים ערביים. כמו כן, הסתמן ניסיון של גורמים שונים למצוא את האיזון בין מחאה להמשך התנהלות של חיים משותפים, בעיקר בערים מעורבות ובאזורי עסקים הפונים לקהל מעורב. במהלך החודש האחרון למבצע שככה המחאה הציבורית בקרב הציבור הערבי, גם אם ברשתות החברתיות הוסיף להתנהל דיון ער בנושא יחסי ערבים-יהודים, ובכלל זה התבטאויות של מחאה על המבצע.

השיח בתקשורת הערבית בישראל

על אף ההבדלים בקולות בקרב האזרחים הערבים בישראל, ניכר במידה רבה קונסנזוס בתקשורת הערבית בישראל לגבי התקפות שביצעו תאי 'תג מחיר' ומעשי השטנה נגד היישובים והתושבים הערבים בארץ. מעשים אלה זכו לכיסוי תקשורתי נרחב, והיו הגורם העיקרי לתחושות קשות ולמחאה שהחלה עוד לפני תחילת מבצע 'צוק איתן'. חוקים ותוכניות הנוגעים לציבור הערבי במדינה, שהממשלה ניסתה לקדם, הוצגו בתקשורת כמפלים ולא-צודקים. בין מוקדי המחאה היו התוכנית ליישוב הבדואים בנגב ('תוכנית פראוור') ומדיניות השיכון וההנחה במע"מ, אשר לה זכאים יוצאי כוחות הביטחון. נושאים נוספים שהיוו רקע למחאה היו ניסיון הממשלה לעודד את גיוסם של הערבים הנוצרים לצה"ל – מהלך שנתפס כניסיון לפלג את האוכלוסייה הערבית, וכן הצעת החוק להזנה בכוח של עצירים מנהליים ביטחוניים השובתים רעב בבתי כלא בישראל.

המשטרה הואשמה בשימוש בכוח מיותר בהפגנות המאורגנות על ידי ערבים בארץ, ובשימוש באמות מידה שונות כלפי מפגינים יהודים. ההתנגשויות החזיתיות במהלך הפגנות בין פעילי הימין הקיצוני לבין המפגינים הערבים התפרשו כעדות להעמקת השסע ביחסי יהודים-ערבים במדינה בכלל. כך גם גילויי אלימות והתבטאויות גזעניות קשות מצד גורמי הימין הקיצוני. פיטורים של אזרחים ערבים על רקע התבטאויות ביקורתיות מצידם ברשת החברתית, ובפרט גילויי הזדהות עם סבלם של הפלסטינים בעזה, כמו גם הבעת שמחה של אחדים מהם על מות חיילי צה"ל במערכה – כל אלה נתפסו כמיועדים להדיר את האוכלוסייה הערבית מהמערכת האזרחית-כלכלית במדינה.

ניתן לומר כי כלי התקשורת הערביים, בדומה לכלי תקשורת אחרים בארץ ובעולם, שיקפו את דעת הקהל ועיצבו אותה כאחד. בהיבט זה של התופעה, ניכר שוני בין הציבור היהודי והערבי במדינה בעניין החשיפה לתקשורת והביטוי דרכה. המתח הגובר זכה לכיסוי חסר בערוצי התקשורת העיקריים; תשומת הלב העיקרית הופנתה למלחמה, ואם היה דיווח על המתרחש בקרב הציבור הערבי – הוא היה על פי רוב חלקי והתמקד בקולות הרדיקליים.

התנהלותם של ארגוני החברה האזרחית

בנוסף למפלגות הפוליטיות ולחברי הכנסת, גם הגופים הציבוריים ותנועות הנוער, ארגוני החברה האזרחית והעמותות למיניהן היו מעורבים באופן אינטנסיבי בשיח ובפעולות המחאה בקרב הציבור הערבי. ניתן אף לומר שהם היו שחקנים מרכזיים בתקופה זו.

בהקשר זה ניתן לציין באופן מיוחד את הארגונים 'עדאלה' ו'מוסאוא', שמילאו תפקיד מרכזי בייצוג העצורים ובהגנה המשפטית עליהם. יחד עם עמותת 'אנג'אז' והארגון היהודי-ערבי 'יוזמות קרן אברהם', היו ארגונים אלה פעילים במחאה עצמה. פעילותם כוונה בעיקרה לזירה הפנים-ישראלית. היא כללה קריאות להפסיק את המעצרים ולפעול נגד ההסתה כלפי האזרחים הערבים. כמו כן הושמעו קריאות לספק הגנה ומיגונויות ניידות לאזורי הבדואים בדרום, והופצה פנייה לשר הביטחון להפסיק את הרג האזרחים בעזה ולפתוח בחקירה בחשד לפשעי מלחמה.

באשר לזירה הבינלאומית, נרשמה פנייה למועצת זכויות האדם של האו"ם, והוגשה בקשה לדיון בנוגע ל"הפרות זכויות אדם חמורות וחשדות לפשעי מלחמה, אשר בוצעו במהלך מבצע צוק איתן". על פנייה זו חתמו 14 ארגונים של החברה האזרחית. ניסיון של קבוצת אקדמאים ערבים לפרסם גילוי דעת משותף של אנשי אקדמיה, רוח, תרבות וציבור שיקרא לעצירת המבצע – הצליח באופן חלקי בלבד. על העצומה חתמו 70 איש, ביניהם רבים מהמרצים הערבים באקדמיה הישראלית.

הרקע הכלכלי למחאה הערבית

מצבם הכלכלי-חברתי של האזרחים הערבים בישראל נמצא בנחיתות ניכרת בהשוואה לציבור היהודי. מצב זה אינו חדש והוא מאפיין את המשק הישראלי זה שנים רבות.¹ ברור שהרקע הכלכלי הקשה מזין רגשות קיפוח וניכור כלפי הממשלה והחברה בכלל. להלן כמה נתונים עדכניים המשקפים זאת:

א. בממוצע, גברים ערבים משתכרים בשעה כ-60 אחוזים משכרם של גברים יהודים. כמו כן קיימת אצלם פרישה מוקדמת משוק העבודה. בקרב הנשים, שיעורי השתתפות בשוק העבודה נמוכים במיוחד – כ-22 אחוזים (לפי סקר כוח אדם טרום השינוי בסקר ב-2012).

ב. שיעור התעסוקה של בני 18-22 נמוך במיוחד, ועומד על כ-26 אחוזים.

ג. תחולת העוני גבוהה ומגיעה לכ-48 אחוזים מסך הנפשות (בהשוואה לכ-15 אחוזים במגזר היהודי הלא-חרדי).

בעוד במגזר היהודי 16 אחוזים הם בעלי השכלה נמוכה (סיימו בית ספר יסודי בלבד), 37 אחוזים מהמגזר הערבי הם בעלי השכלה נמוכה, כלומר יותר מכפליים. מגמה דומה מסתמנת מהנתונים לגבי השכלה על-תיכונית: 40 אחוזים במגזר היהודי, לעומת 17 אחוזים בלבד במגזר הערבי.

מחקר של מיעארי, זוסמן וזוסמן משנת 2012 מצא שאירועי אוקטובר 2000 הביאו לעלייה בפיטורי עובדים ערבים.² כמו כן, דו"ח ועדת העוני שפורסם ביוני 2014 התייחס לבעיות האוכלוסייה הערבית והמליץ על דרכים לפתרון. בפרט, צוינה התוכנית של ניצה קסיר מבנק ישראל וערן ישיב מאוניברסיטת תל-אביב כבסיס לתוכנית מדיניות.³ הממשלה החליטה על הקמת ועדת שרים בראשות השר יעקב פרי לטיפול בנושא, ותוכנית זו הייתה אמורה להיות מוצגת בישיבתה הראשונה של הוועדה במחצית יולי 2014, אך הדיון נדחה עקב המערכה בין ישראל לחמאס. שאלה שמטרידה עד מאוד את הציבור הערבי היא, האם לקריאות ההחרמה שנשמעו בתקופת המלחמה ולחרם בפועל, יהיו השפעות כלכליות בהמשך הדרך.

יש לזכור ששורשי המחאה בקרב הציבור הערבי, שהחלה לפני המערכה בזירת עזה, נעוצים בתחושות הקיפוח רבות השנים שהוחרפו בחודשים שקדמו לפרוץ המערכה, על רקע מהלכים והתבטאויות שנתפסו בציבור הערבי כמשקפים הדרה ואפליה מודעת, אם לא מכוונת, גם ברמה הממשלתית הבכירה וגם בציבור היהודי הרחב. ההסלמה בזירה הישראלית-פלסטינית, שנגעה לרגישויות לאומיות-אנושיות של הציבור הערבי בישראל, הניעה את פרץ המחאה שהתבסס על תסכול וזעם כתוצאה מקיפוח מתמשך.

סיכום והמלצות

ניתן לסכם את התנהלותו של הציבור הערבי במהלכו במספר מאפיינים עיקריים: בסך הכול, המחאה הייתה מרוסנת ומדודה. הגורמים המתונים השמיעו את קולם והיו משמעותיים בשיח. ההכרה הכללית בציבור בכך שהמרקם של החיים המשותפים חשוב יותר מהמחאה – זכתה להבנה ולבכורה. הקולות הקיצוניים נשארו ברקע, והציבור הרחב לא הלך בעקבותיהם. זאת ועוד, הפוליטיקאים הערבים וחברי הכנסת הערבים לא זכו למקום בולט במיוחד בשיח, כאשר את מקומם תפסו גורמים אזרחיים, כולל הנוער, שאמר את דברו גם באמצעות המדיום החברתי. מול הפוליטיקאים ברמה הארצית התייצבו מנהיגים מקומיים, שרווחת הציבור שלהם נתפסת בעיניהם כגורם מכריע. אלה הטיפו לריסון ולמתנות, וקולם נשמע.

לא ברור אם ניתן בכלל להסיק מתמונה כללית זו על העתיד. בציבור הערבי המגוון קיימים כוחות שונים ובעלי סדר יום מנוגד. עם זאת, שותפה לכולם המודעות למצוקה ולקיפוח, שעשויה לשמש בסיס למחאה עתידית. יצוין שהדיון הציבורי במשמעויות השונות של המבצע, כולל בהשלכות החברתיות והפוליטיות הפנימיות בישראל, נמצא עדיין בעיצומו, הגם שבעיקר בקרב אזרחיה הערבים של המדינה.

השלכות העימות בזירת על יחסי ערבים-יהודים בארץ ועל המשך החיים המשותפים בה לא קיבלו התייחסות ניכרת בשיח הציבורי היהודי, ובמהלך הלחימה הן נדחקו לשוליים. מנגד, שאלות רבות ממשיות להטריד את הציבור הערבי, ומן הראוי שהחברה הישראלית בכללה תהיה מודעת להן ותתייחס אליהן. יש לזכור כי התופעות השליליות שהתגלו במלוא חריפותן במהלך המבצע הן דו-סטרויות: בחברה הישראלית קיימים גילויי חוסר סובלנות, שנאה ואף גזענות כלפי ערבים. תופעות אלה מהוות איום על מרקם החיים המשותפים. המצוקה החברתית-כלכלית ואף זו הפוליטית, שאותה חווים רבים מהאזרחים הערבים, היא שמזינה את המחאה.

קיימים בציבור הערבי קולות וזרמים חשובים מאוד, המדגישים את הצורך בשותפות ובשיח גם מצידו של הציבור הערבי עצמו, כדי לקיים בקרבו רמת חיים סבירה ואפשרות לצמוח ולהגיע להישגים ראויים. אלה מבינים היטב את הסכנה שבהחרפה, ויודעים כי הראשונים שעלולים להיפגע ממנה הם האזרחים הערבים עצמם. חשוב לעודד עמדה מתונה ופרגמטית זו. מכל מקום, חומרת המצב מחייבת הבנה ופעולה של המנהיגות, יהודית וערבית כאחת. לאור זאת, מומלצים הצעדים הבאים:

א. קביעה רשמית ומחייבת, כי מטרת-העל של המדינה היא השגת שוויון זכויות ושילוב של האזרחים הערבים במרקם החיים הישראלי.

ב. קידום המדיניות המכוונת לשוויון ולזכויות באמצעות תוכנית רב-שנתית מתוקצבת ובין-משרדית, שתציע סדר עדיפויות ברור ותיתן מענה, בקדימות ראשונה, לתחומי התעסוקה, החינוך ופיתוח התשתיות במגזר הערבי. נדרשת גם התייחסות מיידית

למיוגון העורף הערבי, כחלק מלקחי המערכה בעזה. מדיניות כזו תתרום בהכרח גם לחיזוק הגורמים המתונים בציבור הערבי, ובעיקר במישור המוניציפלי.

ג. העברת מסר ברור של מלחמה בתופעת הגזענות האנטי-ערבית בקרב הציבור היהודי. רצוי מאוד שמסר זה יגיע מהדרגים הגבוהים ביותר (נשיא המדינה וראש הממשלה).

ד. בהקשר זה נדרשת תוכנית ממלכתית מקפת בבתי הספר היהודיים והערביים, למיגור הגזענות ולהכרה באחר כשווה-זכויות. מיקוד תשומת הלב בנוער הוא חיוני ומחייב חשיבה ועשייה מערכתית בעדיפות גבוהה. יש לציין גם את עידוד הוראת השפה הערבית במערכת החינוך ומניעת פגיעה במעמדה של השפה הערבית בישראל, כפי שהיה מאז קום המדינה.

ברוב המלצות אלה אין חדש. לרוב הן חוזרות ומדגישות את מה שהוצג בדו"ח ועדת אור בעקבות המהומות ב-2000. רוב המלצות הללו – שאומצו באופן רשמי על ידי הממשלה – לא יושמו. נכון עתה לחזור למסמך חשוב זה ולהתחיל ליישם את המלצותיו לאלתר, בהתאם לתנאים שהשתנו בעשור שחלף מאז גיבושן.

הערות

- 1 לתיאור מקיף ראו:
ערן ישיב וניצה (קלינר) קסיר, "דפוסי ההשתתפות של ערביי ישראל בשוק העבודה" **סקר בנק ישראל** 84, 2010, עמ' 39-86; ערן ישיב וניצה (קלינר) קסיר, "נשים ערביות בשוק העבודה בישראל: מאפיינים וצעדי מדיניות", **הרבעון לכלכלה**, 1-2, מרץ-יוני, 2011, עמ' 120-160.
- 2 Míaari Sami, Asaf Zussman and Noam Zussman, "Ethnic Conflict and Job Separations," *Journal of Population Economics*, vol. 25, no. 2, 2009, pp.419-437.
- 3 ניצה (קלינר) קסיר וערן ישיב, **שוק העבודה של ערביי ישראל: סקירת מאפיינים וחלופות למדיניות**, תל אביב: אוניברסיטת תל-אביב, יוני 2013.
http://www.tau.ac.il/~yashiv/IsraeliArabs_policy_paper.pdf

'צוק איתן': סיכום כלכלי

ערן ישיב

מאמר זה מציג שלוש סוגיות הקשורות זו בזו: כימות המשמעויות הכלכליות של מבצע 'צוק איתן'; ההשלכות ביחס לתקציב המדינה וביחס לסיוע לתושבי הדרום; בחינה של המצב הכלכלי בעזה והאפשרות שבניית תוכנית כלכלית מסיבית תסייע בפתרון הסכסוך. שתי הסוגיות הראשונות נדונות כתיאור ההתפתחויות; הסוגיה השלישית משלבת ניתוח כלכלי והמלצות למדיניות.

המשמעויות הכלכליות של מבצע 'צוק איתן'

הנזקים הכלכליים באים לידי ביטוי בשלושה תחומים עיקריים: ירידת הפעילות הכלכלית ואובדן תוצר; ההוצאות הצבאיות הכרוכות בלחימה; פגיעה במלאים וברכוש. אציין מראש כי מותם של חיילים ואזרחים, פציעות והשפעה פסיכולוגית או חברתית אינם בתחום הדיון הנוכחי.

א. אובדן תוצר

המבצע הביא לאובדן תפוקה עקב היעדרות מעבודה (למשל, המשרתים במילואים, אימהות המחויבות להישאר עם הילדים), ירידת ביקושים (בפרט, תיירות פנים, תיירות חוץ, שירותי אוכל ובילוי), פגיעה בפעילות השוטפת (למשל, הפסקת עבודה עקב אזעקות, שיבוש פעולות ספקים), פגיעה בפריון העבודה וכדומה. פגיעה גדולה במיוחד הייתה בעסקים בינוניים וקטנים בדרום-הארץ. הפסקת טיסות חלקית לנמל התעופה בן-גוריון פגעה אף היא בפעילות הכלכלית.

התמ"ג של ישראל הוא 1.05 טריליון ₪ לשנה. בכל יום עבודה/עסקים (יש 248 בשנה) התמ"ג הוא כ-4.2 מיליארד ₪. סביר להניח ששיעור האובדן הוא 10 עד 20 אחוזים מתוצר יומי זה. אם נחשב לפי 43 ימי עבודה, נקבל אובדן תוצר של בין 1.7 ל-3.4 אחוזים מהתוצר השנתי. קשה כמובן להעריך כעת באופן מדויק יותר, ומושג ברור יותר – אם כי גם הוא רק אומדן – יתקבל סמוך לסוף שנת 2014, עם פרסום נתוני הרבעון השלישי של החשבונות הלאומיים על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

(למ"ס). לפי פרסום של הלמ"ס ב-20 באוקטובר 2014, התוצר יגדל ב-2014 בנקודת אחוז פחות מאשר ב-2013. מכיוון שעוד לפני המלחמה לא גדל התוצר באותו קצב כמו ב-2013, אין בכך אמדן לירידת התוצר עקב המלחמה, אך סדרי הגודל הללו עקביים עם המספרים דלעיל.

לשם השוואה, שיעור הצמיחה הנוכחי (של התמ"ג) הוא כשלושה אחוזים לשנה; אם כך, ישראל איבדה לפחות שני שלישים מתוספת התוצר השנתית. עם זאת, יש להדגיש כי מדובר באובדן חד-פעמי, לא באובדן קבוע, כלומר, לא ירידה קבועה בקצב הצמיחה. בשוק ההון נרשמה תגובה מסוימת הן למבצע והן לנתוני האטה של המשק עוד טרם המבצע. כך, למשל, שער השקל מול הדולר נשאר במשך חודש יולי בסביבות 3.42 ₪ לדולר, אך עם הפרסום בתחילת אוגוסט של נתוני ההאטה שחלה במחצית הראשונה של 2014, נחלש שער הדולר ל-3.58 ₪ בתחילת ספטמבר.

יחד עם זאת, יש לציין כי האמון בשוקי ההון לא נפגע בעת המבצע. התרשים הבא מציג את מרווח ה-CDS¹ המייצג את האמון של משקיעים זרים במשק הישראלי בשנה האחרונה; ככל שהמרווח נמוך יותר, האמון גבוה יותר:

תרשים 1: מרווח ה-CDS – אמון משקיעים זרים במשק הישראלי (ספטמבר 2013 – אוגוסט 2014)

מקור: בלומברג; הנתונים נלקחו ממחלקת המחקר של ה'דויטשה בנק'.

בתקופת המבצע הייתה אמנם עלייה קטנה במרווח, כלומר ירידה באמון, אך המרווח שב וירד בתום המבצע. בפרספקטיבה של שנה מדובר בעלייה זניחה ביחס למגמה

של ירידה גדולה במרווח, כלומר, עלייה גדולה באמון. שוק המניות בתל אביב עלה בתחילה ולאחר מכן ירד ביחס לרמתו טרם המבצע; בתחילת ספטמבר הוא היה גבוה ב-2.4 אחוזים מרמתו ערב המבצע.

ב. הוצאות צבאיות

הערכות לגבי ההוצאות שהופיעו באמצעי התקשורת, כולל מפי קצינים בצה"ל, נעות בין 100 מיליון ₪ ליום לפני הכניסה הקרקעית, ל-200 מיליון ₪ עם תחילת המבצע הקרקעי. קיימים דיווחים על ירי מסיבי ואף בזבזני במקרים מסוימים. לפיכך, באומדן זהיר של 50 ימי המבצע, העלויות הצבאיות הן 7 מיליארד ₪ לפחות, ללא תשלום ימי מילואים וחימוש חיל האוויר. בתקשורת הופיעו אומדנים של מערכת הביטחון בסדר גודל של 9 מיליארד ₪, ודרישה להגדלת תקציב הביטחון לשנת 2015 ב-11 מיליארד ₪. באותם דיווחים צוטטו גורמים במשרד האוצר, שהעריכו את העלויות ב-4-5 מיליארד ₪.

בהשוואה לכך, מלחמת לבנון השנייה נמשכה 34 ימים, ובסיומה קיבל צה"ל 8.2 מיליארד ₪ כפיצוי ישיר (ועוד סכומים בצורות אחרות); מבצע 'עופרת יצוקה' נמשך 22 יום, עלותו הייתה 3.8 מיליארד ₪ והאוצר שילם 2.45 מיליארד ₪; מבצע 'עמוד ענן' נמשך 8 ימים, העלות הייתה כנראה 2 מיליארד ₪.

ג. נזקים למלאים - בתים, אמצעי ייצור

פגיעה של רקטות ומרגמות בבתי פרטיים, במבני ציבור, בחברות ומפעלים ובשטחים חקלאיים פירושה אובדן מלאי הון למשק. כאן האומדן קשה לביצוע, כי הוא חייב להתבסס על דיווחי נזק ועל דרישות לפיצויים, שיש בהם הטיות שונות. לפי הודעת משרד האוצר מ-7 באוגוסט 2014, הוגשו תביעות על נזק ישיר בסך 50 מיליון ₪. המשרד העריך, עם זאת, וללא פירוט, שהנזק העקיף יעמוד על 750 מיליון עד מיליארד ₪, ולא ברור אם אינו כולל גם נזקי תוצר מהסוג שפורט לעיל.

משמעויות ביחס לתקציב המדינה ולסיוע לתושבי הדרום

האפקט המידי של ההתפתחויות האמורות הוא הגדלה של גירעון הממשלה בכאחוז מהתוצר: ההוצאות גדלות, תקבולי המיסים יורדים עם הירידה בפעילות הכלכלית והתוצר עצמו נפגע. עוד לפני המבצע הייתה בעיית גירעון, והיא החמירה עם ההתפתחויות הללו.

דיוני התקציב לשנת 2015 נדחו עקב המבצע. דיון חשוב ראשון במליאת הממשלה התקיים ב-31 אוגוסט 2014, ובו הוחלט לקצץ 2 מיליארד ₪ בבסיס התקציב של כל משרדי הממשלה (למעט הביטחון) לשנת 2014, להגדיל את תקציב הביטחון ב-1.5

מיליארד ₪ ואת הסיוע לתושבי עוטף עזה בחצי מיליארד ₪. באותו מעמד ניתנו הבטחות לסיוע נוסף לתושבי הדרום בחמש השנים הקרובות.

בהמשך צפויות מחלוקות בין משרד הביטחון לבין משרד האוצר בנוגע לתוספות הנדרשות למערכת הביטחון, הן ב-2015 והן על בסיס רב-שנתי. לבעיה זו היבטים שונים: החלוקה בין תקציב הביטחון לתקציבים אזרחיים; המשמעויות הרב-שנתיות מבחינת התקציב; ההשלכות על גירעון הממשלה ועל החוב הממשלתי. כך, למשל, ועדת לוקר, הדנה במתווה רב-שנתי לתקציב הביטחון, תידרש לשקלל את השלכות מבצע 'צוק איתן' בהמלצותיה.

יש להדגיש שתהליך אישור התקציב צפוי לכלול הן מחלוקות מקצועיות, כפי שנתגלעו בין האוצר לבנק ישראל, למשל, והן מחלוקות פוליטיות. בשעת כתיבת דברים אלה מוקדם לדעת מה תהיה ההשלכה של המבצע על תקציב 2015, לא כל שכן על השנים שלאחר מכן. הסיוע לתושבי הדרום יושפע מאוד מההחלטות שיתקבלו בתחום תקציב הביטחון.

יש לציין כי חלה ירידה משמעותית ביותר בהוצאה לביטחון באחוזי תוצר: מלמעלה מ-30 אחוזים בתחילת שנות השבעים, לסביבות 20-25 אחוזים עד למחצית שנות השמונים, ולכ-6 אחוזים בשנים האחרונות. אך לפי דירוג הבנק העולמי לשנים 2009-2013, ישראל היא המדינה בעלת שיעור הוצאות הביטחון הרביעי בגודלו בעולם (אחרי עומאן, ערב הסעודית ואפגניסטן), עם 5.6 אחוזים תוצר. לשם השוואה, לפי נתונים אלה, ההוצאה לביטחון בארצות הברית היא 3.8 אחוזים, בבריטניה ובצרפת כ-2.3 אחוזים. כלומר, בהשוואה בינלאומית, ההוצאות בישראל עדיין גדולות. כדי להישאר ברמות אלו יש להגדיל התקציב בלא יותר מ-3 אחוזים בשנה – קצב הצמיחה הצפוי למשך בשנים הקרובות. פירושו של דבר תוספות שנתיות של לא יותר מ-2 מיליארד ₪ במונחי שנת 2014.

תוכנית כלכלית לעזה

א. תנאי הרקע

עוד לפני 'צוק איתן' הייתה עזה "בתחתית החבית" העולמית: 1.76 מיליון תושבים גרים בצפיפות שהיא השלישית בגודלה בעולם – כ-4,800 נפש לקמ"ר. התשתיות בעזה במצב רעוע, ולפיכך, גם בזמנים של שגרה יש הפסקות ושיבושים רבים במערכות כמו חשמל, מים, ביוב, וכדומה. כך, למשל, הפסקות חשמל של שבע-שמונה שעות הן דבר שבשגרה. בשוק העבודה קיימת אבטלה בשיעור גבוה: שיעור האבטלה בעזה היה כ-45 אחוזים ברבעון השני של 2014, לעומת 26 אחוזים בגדה. בקרב צעירים בני 15 עד 29 יש 58 אחוזים מובטלים. בתנאים אלה אין אפשרות לייצור בהיקף משמעותי.

התוצר לנפש בעזה הוא בסביבות 1,500-1,600 דולר לשנה, לעומת כ-3,100-3,200 דולר לשנה בגדה. במדרג העולמי המחושב על ידי הבנק העולמי נמצאת עזה במקום ה-174 מתוך 223 מדינות. בהשוואה לכך, בישראל, הנמצאת במקום ה-32 במדרג זה, התוצר הוא כ-36,000 דולר לנפש בשנה. נתוני העוני הם בהתאם: תחולת העוני היא 39 אחוזים (בהשוואה ל-18 אחוזים בגדה), כשקו העוני הוא הכנסה של 2,293 ₪ בחודש למשק בית בן חמש נפשות. תחולת העוני העמוק היא 21 אחוזים (בהשוואה ל-8 אחוזים בגדה), כשקו העוני העמוק הוא 1,832 ₪ בחודש. כל אחד יכול לשרוט מהי רמת החיים האפשרית, כשלכל נפש הכנסה של כ-400 ₪ בחודש (כ-4 דולר ליום). כדאי לזכור שלעיתים קרובות, מצוקה כלכלית דוחפת אומות לעימות צבאי או לתוקפנות אחרת. מעבר לכך, המצב הכלכלי החמור ממילא החרף באחרונה, עם חילופי השלטון במצרים ופעולותיו של המשטר החדש נגד המנהרות והמעברים, ועם ההחמרה בהגבלות שמטילה ישראל. למעשה, מזה זמן נתונה עזה לסגר מצד מצרים וישראל. בנוסף להגבלות על כלל המשק, חלה ירידה בתמיכה הכספית בחמאס מצד איראן וסוריה, ונוצר קושי בתשלום משכורות במגזר הציבורי בעזה. לא בכדי, דרישות חמאס במשא ומתן על הפסקת אש ובמשא ומתן עם פתח על הקמת ממשלת פיוס התייחסו לנושא "המצור" על עזה ולפתיחת המשק. המנהרות לסיני הן התגובה ה"טבעית" למצב הבידוד הכלכלי.

ג. תוכנית כלכלית

פתרון אחד הוא שיפור משמעותי במצב הכלכלי. אם לתושבי עזה יהיה "מה להפסיד", תפחת מאוד נכונותם לעימות. שגשוג כלכלי עשוי להביא לירידה בכוחן של תנועת חמאס ותנועות אסלאם אחרות. זאת, בתנאי שהשינוי הכלכלי יהיה בסדר גודל משמעותי ויתבצע על ידי גופים מתאימים. שינויים מינוריים מהסוג שכבר נוסה בעבר לא יחוללו את המפנה המבוקש.

לעזה אפשרויות כלכליות:² פיתוח התיירות לאורך חוף הים, פיתוח השירותים (כולל כניסה לתחומי היי-טק, כפי שנעשה בקרב ערביי ישראל בצפון-הארץ) והפקת גז (בעקבות גילוי שדה גז ימי משמעותי ב-1999). בטווח הקצר והבינוני, ניתן להפנות השקעות רבות ותעסוקת עובדים לתחום פיתוח התשתיות הפיזיות והשירותים הציבוריים. חשוב להדגיש: בשינוי יסודי הכוונה היא לעליית מדרגה אמיתית, לא רק "הקלת המצור" ופתיחה מסוימת של מעברים. צעדים קטנים לא ישיגו את המטרה האמיתית, ואף ירעו את המצב בטווח הארוך. נדרשת הקמתם של מנגנונים חדשים בינלאומיים ליישום השינוי; לא מדובר בטיפול של חמאס או של ישראל. מנגנונים אלה מחייבים הסכמה של מספר מדינות וגופים בינלאומיים להירתם ברצינות למשימה.

הכוונה היא להקמת גופים ייעודיים עם כוח אדם מתאים וידע מקצועי. אם הדברים לא יפורטו באופן ספציפי ומוחשי, הם יתמוססו ולא יתחולל המפנה המבוקש.

כיצד משיגים זאת?

שיקום ובניית תשתיות: במקביל לשיקום ההריסות מיולי-אוגוסט 2014, יש להתחיל בשיקום התשתיות ובהקמת תשתיות חסרות. גוף בינלאומי כמו הבנק העולמי יכול להקים כוח משימה שייסקור את המצב, ויקבע סדר עדיפויות ולוחות זמנים. אפשר לצפות לכך שתוך שלוש שנים (מתחילת העבודות) תגיע עזה למקום סביר מבחינת תשתיות משקיות, ותוך שש עד שמונה שנים היא תהיה במצב טוב. זאת, בין היתר, באמצעות העסקה של העובדים המקומיים המובטלים. חשוב מאוד שמנגנון זה יהיה בשליטה בינלאומית, הוא יעשה שימוש במומחים חיצוניים ויפרסם באופן ברור ושקוף את עבודתו. הפרסום יקדם את השינוי התודעתי הנחוץ לקידום הכלכלי ברצועה. מעבר לעלות שיקום הבתים והמבנים שנהרסו, נדרשת השקעה בתשתיות של כ-800 מיליון עד מיליארד דולר בשנה, בכל אחת משלוש השנים הקרובות, והשקעה של כחצי מיליארד דולר בשנה, בשלוש עד חמש השנים שלאחר מכן. צעד חיובי יהיה בנייה של הבתים והמבנים שנהרסו ברמה גבוהה בהרבה מהמצב שבו היו מבנים אלה לפני שנהרסו; פעולה כזו יכולה לשנות לטובה במידה רבה את תמיכת האוכלוסייה בפיתוח הכלכלי.

מימון: המימון לקידום כלכלת עזה יבוא ממדינות ערב וממדינות המערב העשירות. חשוב שיהיה מגוון של מדינות תורמות כדי לפזר את הסיכונים במימון, ולא לאפשר למדינה אחת להשתלט על התהליך. בתחילה ניתן לעשות זאת באמצעות קרן חירום בניהולו של הבנק העולמי. בטווח הבינוני והארוך אפשר להקים בנק ייעודי לפיתוח עזה, במתכונת של מוסדות מסוג זה בעולם, כמו המוסדות שהוקמו במזרח-אירופה בשנות התשעים, לאחר נפילת הגוש הסובייטי.

פיקוח על תשומות: סוגיה מרכזית במדיניות ישראל ביחס לעזה היא החשש שתשומות לייצור ינוצלו לצרכים צבאיים. חשש זה התממש באופן בולט בשימוש בחומרי בנייה ליצירת עשרות מנהרות טרור. יש לציין כי הדבר קרה בתנאי הסגר הישראלי. לסוגיה זו נמצא פתרון במקרים אחרים: הבנק העולמי וגופים מוסדיים אחרים גילו לא פעם שהסיוע מגיע לשליטים מושחתים או לקבוצות של בעלי אינטרסים, במקום ליעדי הסיוע. פותחו אפוא מנגנונים להעברת הסיוע הכלכלי, בדרך כלל בצורת העברה ישירה ליעדים, תוך התניית קבלתו בשלבים על פי התקדמות הפרויקטים. גם במקרה הנוכחי ניתן להפעיל שיטות כאלו, דרך גורמים ערביים מתונים ודרך גורמים בינלאומיים. המנגנונים הללו חייבים לכלול פיקוח גם על קביעת יעדי הסיוע עצמם, שעלולים להתגלות כיעדים בשליטת חמאס או נתונים להשפעתו.

הסביבה המדינית: לא ניתן יהיה לממש את הצעדים הללו אם יהיו סבבי אלימות. מתחייבת כניסה לעזה של כוח או"ם, למשל מהסוג שהוצב במדינות יוגוסלביה לשעבר בשנים 1992-1995, במטרה לשמש נוכחות בינלאומית וכוח מאפשר לפעילות הכלכלית. המעורבות של האו"ם, של הבנק העולמי ושל הבנק לפיתוח תהיה פעילה ותכלול מאות זרים – הן חיילים והן מומחים – "על הקרקע" בעזה. השילוב בין הפונקציות השונות הללו הוא חיוני, כמו גם השקיפות והפרסום של פעולותיהם.

לסיום, יש לציין כי הפעילות של ראש הממשלה הפלסטיני, סלאם פיאד, בגדה המערבית בשנים 2007-2013 היא הוכחה לכך שניתן להביא להתקדמות כלכלית משמעותית, כאשר גורמים מקצועיים מובילים את התהליכים. הרעיון שקידום כלכלי מונע מלחמה מושרש באירופה, ויושם בהצלחה במחצית השנייה של המאה העשרים. זאת, לאחר שבמחצית הראשונה של המאה היו שתי מלחמות עולם. גם ההיפך נכון: מצוקה כלכלית מובילה לסכסוך ולשפיכות דמים.

עם זאת, יש להדגיש שהשימות של רעיונות אלה מוטלת עתה בספק רב, עקב חוסר הנכונות של המדינות הרלוונטיות, ומעצם העובדה שהן אינן יוזמות תהליכים מסוג זה. לפיכך, הערכה ריאלית היא שיימשכו הבעיות הכלכליות, על משמעויותיהן הפוליטיות.

הערות

- 1 מדובר במכשיר פיננסי המעניק ביטוח כנגד חדלות פירעון, במקרה זה של חוב של ממשלת ישראל. המרווח הוא למעשה פרמיית הביטוח, וככל שהוא גבוה יותר, הוא מייצג סיכון גבוה יותר. [https://www.dbresearch.com/servlet/reweb2.ReWEB?rwnode=DBR_INTERNET_EN-PROD\\$EM&rwobj=CDS.calias&rwsite=DBR_INTERNET_en-PROD](https://www.dbresearch.com/servlet/reweb2.ReWEB?rwnode=DBR_INTERNET_EN-PROD$EM&rwobj=CDS.calias&rwsite=DBR_INTERNET_en-PROD)
- 2 מובן שרצוי כי באופן בלתי-תלוי יתקיים תהליך של פיתוח תחומים מסורתיים כגון טקסטיל וחקלאות, והסרת חסמי הייצוא (הקשים) לישראל.

ההתיישבות במבצע 'צוק איתן' - לא מצודות כוח

דוד טל

לבד מהיתרון הברור של מערכת 'כיפת ברזל', שמנעה פגיעות בנפש בקרב תושבי ישראל, היא אפשרה לממשלה חופש פעולה שכמותו לא היה מתאפשר אילו גרמו הרקטות מעזה פגיעות משמעותיות בקרב אזרחים ישראלים. כך, למשל, הודה ראש הממשלה כי החלטתו שלא לשגר את כוחות צה"ל לתוככי רצועת עזה התאפשרה בזכות ההגנה שהעניקה 'כיפת ברזל' לתושבי ישראל. בין אם בצדק ובין אם לאו, ראש הממשלה יכול היה להימנע מהחלטה על מהלך קרקעי נרחב ברצועת עזה גם בחסות 'כיפת ברזל'. על רקע יתרון אסטרטגי חשוב זה, בולטת החולשה שהפגינה הממשלה ביחסה ליישובי הנגב המערבי, באזור המכונה 'עוטף עזה'. יישובים אלה ספגו אש רבה, בעיקר אש מרגמות, ותושביהם נאלצו להתחבט בין המשך הישיבה במקום בתנאים קשים ביותר, לבין נטישת היישובים ומעבר לאזורים בטוחים יותר למשך תקופת הלחימה. ככל שנמשכה הלחימה, כך גברה מצוקתם של תושבי הנגב המערבי, ומחאתם נעשתה קולנית ומקיפה יותר. בין השאר התלוננו התושבים על כך שהממשלה לא נטלה על עצמה את המשימה לפנות אותם באופן מסודר מבתיהם המופגזים. סביר להניח שהימנעות הממשלה מביצוע פינוי מסודר של התושבים נבעה משיקולים כלכליים, אם כי משקל משמעותי לא פחות נודע לאתוס הציוני ביחס לחשיבותה הביטחונית של ההתיישבות. אתוס זה, המלווה את המפעל הציוני כמעט מראשיתו, נטול כל יסוד. האתוס הציוני גרס שגבולות המדינה היהודית ייקבעו על פי מפת ההתיישבות, וכי ההתיישבות מהווה מצודת כוח בעלת משקל צבאי בהתנגשות צפויה עם ערביי ארץ-ישראל בתקופה שלפני קום המדינה, ועם כוחות צבאיים ערביים במהלך מלחמת העצמאות ובתקופה שלאחר קום המדינה. כל אלה היו הנחות חסרות בסיס. ראשית, ההתיישבות לא קבעה את גבולות המדינה. היישובים שהוקמו ברחבי ארץ-ישראל/פלשתינה הוקמו - ברובם המכריע של המקרים - במקומות שבהם הייתה אוכלוסייה ערבית מועטה יחסית: בגליל המערבי והמזרחי, בעמק יזרעאל, במישור החוף ובשפלה וגם בנגב, בעיקר בחלקו הצפוני. במקומות שבהם היו ריכוזים ערביים משמעותיים

כמו ביהודה, בשומרון ובגליל המרכזי, כמעט לא קמו יישובים יהודיים. כלומר, קו המתאר של היישוב היהודי נקבע במידה רבה על ידי הגיאוגרפיה והדמוגרפיה, ולא על ידי כוונת מכוון של היישוב היהודי. יתרה מזו, יישובים יהודיים שהוקמו באזורים שבהם היה לערבים רוב נועדו להיכלל, על פי החלטת החלוקה (1947), בתחומי המדינה הערבית-פלסטינית. בין אלה נמצאו, למשל, כפר דרום וחניתה. כלומר, קווי הגבול של מדינת ישראל על פי החלטת החלוקה נקבעו לא על פי מפת ההתיישבות, כי אם על פי גושי ההתיישבות היהודית והערבית. במהלך מלחמת תש"ח נכבשו שטחים שנועדו להיכלל בתחומי המדינה הערבית, ואשר כללו בתוכם גם יישובים יהודיים (וחניתה ביניהם), אך כיבושים אלה לא עקבו אחר קו ההתיישבות היהודית, כי אם אחר מערך הכוחות הערבי שהתקיים בשטחים אלה. וכך כבשו כוחות צה"ל את הגליל המרכזי, שהוחזק על ידי צבא ההצלה הערבי החלש יחסית, במרוצת אוקטובר – דצמבר 1948. באזור זה לא היו כלל יישובים יהודיים. אזור שבו היו יישובים יהודיים כמו כפר-דרום ברצועת עזה לא נכבש בשל הצלחתם של הכוחות המצריים, שאחזו בשטח זה, להדוף את כוחות צה"ל. כך גם לא פעלו כוחות צה"ל לכיבוש היישובים היהודיים שננטשו באזור צפון-ירושלים, או את בית-הערבה.

גם לטיעון שעל פיו להתיישבות היה תפקיד ביטחוני אין בסיס. הקשר ביטחון-התיישבות-אדמה הביא לכך שההנהגה הציונית החליטה שגם אם יפרצו קרבות בעקבות ההכרזה על הקמת מדינה יהודית במאי 1948, לא יפנו יישובים יהודיים באזורי ספר או במקומות מבודדים. ההחלטה שלא לפנות יישובים התקבלה בשל שתי סיבות מרכזיות: האחת – הטיעון ש"כל הארץ חזית", ואין פינה בארץ-ישראל שאינה חשופה לפגיעה, בין אם בלב הארץ או בספר; השנייה – הפינוי יפגע ברקמת החיים של היישוב ויחליש את כוח העמידה של המתישבים. שני הטיעונים הללו קרסו ברגע שהחלה הפלישה הערבית לתחומי ארץ-ישראל/פלשתינה. אז נוצר קו ברור בין החזית והעורף, והתברר שהפינוי מיישובי הספר לא פגע ברקמת החיים של היישוב, ולא החליש את כוח העמידה של המתישבים ושל היישוב היהודי בארץ-ישראל. אולם, הנהגת היישוב העברי לא נערכה כלל לאפשרות של פינוי. וכך, ב-15 במאי 1948 נמצאה אוכלוסייה אזרחית לא-לוחמת, כולל ילדים, ברובם המכריע של יישובי הספר, ביניהם יישובים כמו יד-מרדכי, דגניה א' ודגניה ב' ושאר יישובי עמק הירדן. ברגע שכוחות אויב החלו לחצות את הגבול לעבר ארץ-ישראל, החל פינוי של האוכלוסייה הלא-לוחמת מהיישובים. בשל העובדה שהנהגת היישוב בארץ לא נערכה לאפשרות זו, היה תהליך הפינוי כרוך באלתורים ובקשיים. דבר אחד ברור: פינוי המתישבים לא פגע במאמץ המלחמתי של כוחות ה'הגנה'/צה"ל, ורק אפשר לפנות כוחות לוחמים מהגנה על היישובים לעבר המאמץ העיקרי של בלימת הפלישה ותקיפת הכוחות הפולשים. למרות שהיה ברור כי להתיישבות לא היה תפקיד במערכה הצבאית במלחמת

1948 – לא נלמד הלקח, והתפיסה שלהתיישבות נועד תפקיד ביטחוני המשיכה להתקיים גם לאחר סיום המלחמה. אז הוקם מערך 'ההגנה המרחבית'. מערך זה נועד לפתור בעיה אסטרטגית קשה שבה התחבטה מדינת ישראל, והיא העדר עומק אסטרטגי ומרחב התרעה מפני התקפה ערבית אפשרית. יישובי הספר אורגנו לפעול כמכשול לכוחות אויב פולשים ולהעניק למדינה עומק אסטרטגי מלאכותי, עד הגעתם של כוחות צה"ל לאזור הפלישה. ההיגיון של מערך ההגנה המרחבית התבטל למעשה כבר מראשית קיומו עם הצהרתו של דוד בן-גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון, בספטמבר 1949, כי מערך ההגנה וההתקפה של צה"ל יתבסס להבא על כוחות התקפיים, ולא על "הגנה סטטית", כלשונו. למרות דבריו אלה של בן-גוריון, לא חל שינוי בגישתו העקרונית של פיקוד צה"ל כלפי ההגנה המרחבית כגורם בלימה במתקפת פתע, אך בפועל הוזנח הטיפול בהיבט זה שלה.

נראה שהיגיון קיומו של מערך ההגנה המרחבית היה פוליטי יותר מאשר צבאי. המערך נועד לשדר לתושבי הספר שהם מוגנים מבחינה צבאית, ולהמשיך להזין את האתוס הכורך בין התיישבות לביטחון. בפועל, כאמור, לא היה ליישובי הספר שום תפקיד במערך ההגנה הצה"לי אל מול פלישה אפשרית של צבא ערבי, וכאשר אירעה פלישה כזו, במלחמת יום הכיפורים ברמת הגולן, פונתה מייד האוכלוסייה האזרחית מרמת הגולן. ההתיישבות כטריטוריה והמתיישבים לא מילאו שום תפקיד צבאי במלחמה. כמו כן, אין זה נכון להניח שפינוי יישובים יכול להתפרש כויתור על ריבונות. אמנם, בשנים הראשונות לקיום המדינה, לכל המאוחר עד מבצע סיני, נשמעו השגות ביחס לאחיזה הישראלית בקווי שביתת הנשק שסוכמו עם מדינות ערב בשנת 1949, אולם אחרי מבצע סיני, וביתר שאת אחרי מלחמת ששת הימים, שוב לא נשמעו קולות מערערים על הריבונות הישראלית בתוך הטריטוריה התחומה בקווי שהוגדרו כקווי שלום (עם מצרים וירדן), או כקווי שביתת נשק (עם סוריה ולבנון). למעשה, השטחים לאורך גבולות ישראל עם רצועת עזה, עם מצרים ועם ירדן לאורך הערבה הרבה יותר לא-מיושבים מאשר מיושבים, ולמרות זאת אין מי שסבור כי הריבונות הישראלית בשטחים אלה אינה ברורה וחד-משמעית.

על אף הניסיון רב-השנים, לא נעלמה המשוואה הכורכת יחדיו ביטחון והתיישבות. האתוס חזק מהמציאות, מה גם שמפעל ההתנחלות בשטחים הנתונים במחלוקת ותומכיו המשיכו להזין את האתוס הזה. תושבי הנגב המערבי הם קורבן נוסף של האתוס הזה. יש מקום וטעם לנתק את הקשר הגורדי בין התיישבות וביטחון, ולראות בהתיישבות מה שהיא – ריכוז של אוכלוסייה אזרחית לא-לוחמת, הכוללת נשים, ילדים וקשישים. כלומר, יש טעם והיגיון למנוע את חשיפתם לפגיעה מבלי לחשוש, למשל, מהשלכות חברתיות ופוליטיות שליליות בעקבות פינוים.

ניתן לטעון שפינוי יישובי ספר עלול ליצור אצל האויב תחושה של ניצחון והישג,

ואכן, דוברי חמאס הציגו לא פעם את עזיבתם של תושבי הנגב המערבי כהישג. אולם, התועלת שתופק מפינוי היישובים רבה יותר מהנזק התדמייתי שייגרם לכאורה לישראל. ראשית, כפי שנטען לעיל, נזקי הפגיעה באוכלוסייה האזרחית שלא תפונה גדולים הרבה יותר מהפינוי לא רק מבחינה חומרית, אלא גם מבחינה אסטרטגית, שכן פגיעה באזרחים תחייב את הממשלה לקבל החלטות שאולי אין היא מעוניינת לקבל. שנית, במישור התדמייתי, סביר להניח שמראה פינוי מאורגן ומסודר על ידי הממשלה למקומות מקלט מאורגנים ומסודרים ישדר גם הוא מסר תדמייתי לצד השני, ובעיקר לאוכלוסייה האזרחית שמעבר לגבול, שאינה נהנית מסיוע מצד גורמי הממשל שלה. בחשבון זה, פינוי האוכלוסייה האזרחית מאזור הלחימה יניב לישראל תועלת רבה יותר מכל נזק תדמייתי שאולי ייגרם לה. יתר על כן, פינוי כזה יאפשר למקבלי ההחלטות בישראל לקבל החלטות מבצעיות הקשורות להפעלת צה"ל, מבלי שיצטרכו לחשוש לגורלה של אוכלוסייה החשופה לפגיעה רקטית. 'כיפת ברזל' עשתה זאת ביחס לאוכלוסייה הנמצאת בטווחים שבהם היא מסוגלת לספק הגנה, והגנה זו אפשרה לקברניטים לנהל את הלחימה ברצועת עזה מבלי להתמודד עם מספר רב של נפגעים ישראלים כתוצאה מירי הרקטות.

את ההיגיון הזה מומלץ להחיל גם על אוכלוסייה שאיננה נהנית מהגנת 'כיפת ברזל'. כל עוד לא קיימת מערכת יירוט המסוגלת לצמצם באופן דרמטי את פגיעתן של פצצות המרגמה והרקטות לטווח קצר, שאותן מערכת 'כיפת ברזל' אינה מסוגלת ליירט, יש טעם והיגיון לפנות בצורה מאורגנת ומסודרת את האוכלוסייה האזרחית הנמצאת בטווח פגיעתן של פצצות המרגמה והרקטות קצרות-הטווח. על מנת לעשות זאת, יש לפעול כפי שפעלה ממשלת בריטניה במלחמת העולם השנייה. שם, בעקבות הניסיון ממלחמת העולם הראשונה, נערכה הממשלה לאפשרות של מתקפה אווירית על בריטניה, שתפגע גם באוכלוסייה אזרחית. הממשלה הכינה תוכניות סדורות לפינוי לא־לוחמים, בעיקר ילדים. התוכנית יצאה לפועל כאשר החלו ההפצצות האוויריות הגרמניות על ערי בריטניה, ואלפי ילדים פונו מערים מופצצות. יש להחיל את המודל הקונספטואלי הזה גם על האוכלוסייה האזרחית הישראלית.

ממשלת ישראל צריכה להיות ערוכה למצב שבו אוכלוסייה אזרחית חשופה להפצצות, ולהכין תוכניות מבצעיות לפינוי אותה אוכלוסייה לאזורים בטוחים יותר ומוגנים. יש להדגיש כי זוהי בעיה מושגית יותר מאשר ארגונית. מערכות ההגנה האזרחית בישראל, על תצורותיהן השונות, מסוגלות להתארגן לפעילות מסוג זה בהיערכות מתאימה ומתוכננת מראש. הבעיה היא מושגית: הממשלה צריכה לזנוח את קו המחשבה הכורך התיישבות עם ביטחון, ולראות באוכלוסיית הספר האזרחית נטל ביטחוני ופוליטי. הבטחת ביטחונם ושלומם של המתיישבים מחוץ לקו האש תספק לממשלה את אותו חופש פעולה ש'כיפת ברזל' העניקה לממשלה במבצע 'צוק איתן'.

שער ד

הזירה האזורית והבינלאומית

סימנים להתעוררותה של תפיסה אזורית בעקבות 'צוק איתן'

גלעד שר ולירן אופק / 141

המערכה בעזה כזירת התמודדות בין-ערבית

יואל גוז'נסקי / 147

מ'צוק איתן' לתהום עמוקה ביחסי ישראל-טורקיה

גליה לינדנשטראוס / 153

מצרים, חמאס וישראל: המתווך הלא-ניטרלי

אפרים קם / 157

ארצות הברית וישראל נקלעו לאש צולבת

עודד ערן / 161

הזדמנות למפנה בהתמודדות עם מסע

הדה-לגיטימציה של ישראל

גלעד שר ועינב יוגב / 165

התעוררותה של תפיסה אזורית

גלעד שר ולירן אופק

חרף התייחסות הגיאוגרפי של גזרת המערכה הצבאית ברצועת עזה, לא ניתן להתעלם מהקשר הרחב, שחרג בהרבה משטחה הגיאוגרפי של הרצועה ומטווחי הרקטות שנורו ממנה. המבצע המחיש את שותפות האינטרסים בין ישראל למדינות ערביות, ובראשן מצרים בהנהגת עבד אל-פתאח א-סיסי, ששבה ותפסה מקום מרכזי ומשפיע במסגרת המאמצים לקדם הפסקת אש. לאחר המבצע התבטאו שרים בקבינט בדבר הצורך לקדם יוזמה אזורית להשגת פתרון ארוך-טווח מול חמאס,¹ או כחלופה למשא ומתן דו-צדדי בין ישראל לפלסטינים.²

האם נוצרה תשתית לשינוי פרדיגמטי – ממסגרת של משא ומתן דו-צדדי בין ישראל לפלסטינים למתכונת של הידברות רב-צדדית אזורית? היחס מצד ישראל הרשמית ליוזמת השלום הערבית, שהיא מסגרת מוצעת להידברות אזורית רב-צדדית, נותר ספקני למדי, ורבים עדיין רואים בה תכתיב לכניעה יותר מאשר הזמנה למשא ומתן.³ מנגד, התומכים במתווה אזורית סבורים שהיוזמה הערבית אמורה למנף את האינטרסים המשותפים לישראל ולחלק ממדינות ערב המובילות (מצרים, ערב הסעודית, ירדן ואיחוד האמירויות), ולשם כך כדאי לשוב ולבחון אותה כמסגרת למשא ומתן.

יוזמת השלום הערבית הושקה במארכ 2002 – ערב מבצע 'חומת מגן', ואושררה מאז כמה וכמה פעמים בכינוסים השנתיים של הליגה הערבית. היוזמה הציעה לסיים את הסכסוך הישראלי-ערבי בתמורה להקמת מדינה פלסטינית בשטחי הגדה והרצועה, שבירתה מזרח-ירושלים, ופתרון מוסכם לבעיית הפליטים. יוזמה זו אינה בהכרח המתווה היחיד להידברות אזורית. עם זאת, ראוי שישראל תודיע כי היא מאמצת את עקרונותיה – תוך הסתייגויות קונקרטיות – כחלק ממסגרת למשא ומתן לסיום הסכסוך הישראלי-ערבי בכלל, והישראלי-פלסטיני בפרט.

חמאס כאתגר אזורי משותף

חמאס, לדברי ראש הממשלה, בנימין נתניהו, הוא אויב לכל תנועה שוחרת שלום. חמאס הדגים זאת היטב: מעבר לירי הרקטות ופצצות המרגמה לעבר ישראל, שירות הביטחון

הכללי הישראלי חשף תשתית צבאית של חמאס בגדה, שנועדה לבצע פיגועים בישראל ואף לחולל הפיכה נגד הרשות הפלסטינית.⁴ יושב ראש הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס, האשים את חמאס כי הוא פועל נגד הקונצנזוס הפלסטיני, עומד מאחורי חטיפת שלושת הנערים ורציחתם ביוני 2014 – האירוע הטראגי שהחל את רצף ההסלמה שהוביל למערכה בזירת עזה, ומהדק את קשריו עם מוחמד דחלאן – יריבו הפוליטי של עבאס.⁵ לצד כל זאת, יושב־ראש הרשות הציג את תוכניתו העצמאית להקמת מדינה פלסטינית דווקא לחאלד משעל בדוחא, ואף נמסר כי קיבל את חתימתו עליה.⁶ המשטר המצרי הנוכחי בראשות עבד אל־פתאח א־סיסי רואה בחמאס – תנועה־

בת של 'האחים המוסלמים' – ארגון טרור קיצוני ששואף לערער את היציבות מבית. המשטר מאשים את חמאס, בין היתר, בתקיפת מעבר רפיח ובחטיפת חיילים מצרים בסיני. בעת מבצע 'צוק איתן', קראו עיתונאים מצרים להמשך המבצע ולהחרפת פעילות צה"ל ברצועה. השם 'חמאס' כלל אינו מוזכר בהסכם הפסקת האש שמצרים תיווכה והובילה, ומעל הכול, קהיר מכירה ברשות כגורם היחידי המוסמך לסייע – בתיאום עם ישראל והקהילה הבינלאומית – במאמצי השיקום העתידיים ברצועה.⁷

ערב הסעודית תומכת בקו התקיף של קהיר נגד חמאס ותנועת 'האחים המוסלמים'. במארס 2014 הכריזה ריאד על חמאס כעל ארגון טרור⁸ – החלטה בעלת השלכות פוליטיות ישירות על חמאס. ארגון חמאס הוא אורח לא־רצוי בירדן מאז דצמבר 2013,⁹ ולא הועילו הלחצים שהפעילה קטר על מנת לאפשר לחמאס לפתוח מחדש את משרדו בעמאן.¹⁰ אולם ירדן – שלא כמו מצרים – הביעה חשש מכך שהלחימה בעזה תערער את היציבות בממלכה, ולכן התירה הפגנות בתחומה כדי "לשחרר קיטור". נראה ששחקנים אזוריים מרכזיים מגדירים את חמאס בהתאם לאינטרס מקומי־לאומי, אם כי לא בראייה אזורית. כך, למשל, ישראל הפעילה כוח נגד חמאס כדי להסיר איום בלתי־נסבל שיצר הארגון על גבולותיה ועל אזרחיה, ומצרים נוקטת כלפיו קו תקיף שנועד לשמירת היציבות מבית והביטחון בגבולותיה שלה. ירדן והרשות הפלסטינית בגדה המערבית נוהגות באופן דומה. חמאס כאיום עכשווי עשוי לייצר תיאום ביטחוני בין ישראל למדינות האזור, אבל התיאום בסוגיה הוא לרוב נקודתי באופיו, ואינו מניע מהלכים אזוריים גלויים.

בסופו של דבר, התמיכה שהעניקו מנהיגי הגוש המצרי־ירדני־סעודי לישראל במהלך המערכה בזירת עזה הייתה מוגבלת בזמן, בהיקף ובהקשר. במהלך שלושת השבועות הראשונים לקרבות לא נשמעה ביקורת מצד מנהיגי ערב נגד הלחימה בחמאס, אך לנוכח ממדי ההרס וההרג ברצועה ככל שהתקדמה הלחימה, התעוררה ביקורת חריפה. כך, למשל, המלך הסעודי טען בתחילת אוגוסט שהמבצע בעזה הוא בגדר פשע מלחמה, ועמיתו הירדני אמר שהפגיעה הנרחבת באוכלוסייה אזרחית סותרת את הטענה של ישראל שמדובר במלחמה מוצדקת. לכך הצטרפו אמירותיו של שר החוץ המצרי נגד

המשך המצור ה"לא־אנושי", לדבריו, על הרצועה.¹¹ ביקורת זאת – ברובה מן השפה אל החוץ וכך גם ישראל מתייחסת אליה – נובעת מהצורך של המשטרים הערביים לפייס את דעת הקהל בארצותיהם. גישה זו מונעת שיתוף פעולה אזוּרי גלוי עם ישראל.

בכל זאת – התקדמות למהלך אזוּרי

עוד לפני 'צוק איתן', סבב השיחות האחרון בין ישראל לאש"ף שהתנהל בניצוחו של שר החוץ האמריקאי, ג'ון קרי, העמיק את חוסר האמון בין ההנהגות הישראלית והפלסטינית ובין החברות מזה ומזה. הממשלה בראשות נתניהו שידרה חוסר אמון בתהליך מדיני עם הרשות הפלסטינית, ובפעולותיה והצהרותיה כרסמה באמון הפלסטיני בכוונותיה של ישראל באשר להתקדמות מדינית לקראת הסדר. מנגד, פעולותיו של מחמוד עבאס ומחדליו, לצד פעולתו הדיפלומטית החד־צדדית בזירה הבינלאומית, כרסמו בתמיכה הציבורית בישראל בתהליך המדיני, וקיבעו אצל רבים את דימויה של הרשות הפלסטינית כסרבנית שלום. בנאומו לפני עצרת האו"ם התייחס ראש הממשלה נתניהו לאיומים נוספים המשותפים לישראל ולגוש המצרי־ירדני־סעודי, ובראשם טרור אסלאמי קיצוני – סוני ושיעי – והחשש מאיראן גרעינית. איום הטרור, לדברי נתניהו, מופנה נגד כל הדתות והקבוצות האתניות, כולל מוסלמים.¹² איום זה מהווה סכנה מוחשית דיה בעיני ירדן וערב הסעודית, ובגינה הצטרפו לקואליציה האמריקאית נגד ארגון 'המדינה האסלאמית' – דאע"ש. טייסים ממדינות אלו, מאיחוד האמירויות ומבחריין משתתפים בתקיפות בסיסי הארגון ומעוזיו בסוריה ובעיראק. גם א־סיסי הודיע שמצרים, על אף שאינה חברה בקואליציה, "תעשה כל מה שנדרש" כדי לסייע לכוחות הלוחמים נגד דאע"ש.¹³ ישראל, כאמור, אינה משתתפת בלחימה, אך מספקת מודיעין כחלק משיתוף הפעולה המודיעיני בין ירושלים לושינגטון.¹⁴ המעורבות הערבית בקואליציה בולטת גם על רקע הסירוב האמריקאי לשתף את איראן במאמץ זה – סירוב הקשור, בין היתר, בתמיכה האיראנית במשטר אסד ובכוונותיה לפתח תוכנית גרעין צבאית. מצב זה מהווה, לדעת ראש הממשלה, הזדמנות לבניית ציר לשיתוף פעולה אזוּר רחב משהיה עד כה.¹⁵

מעורבות פעילה של מדינות ערב עשויה, לדברי נתניהו, להוביל להסדר עם הפלסטינים. אולם מתווים אזוּריים כדוגמת יוזמת השלום הערבית אינם יכולים לשמש חלופה בלבדית למשא ומתן דו־צדדי, אלא להוות תמריץ להשלמתו.¹⁶ הנסיך טורקי אל־פייסל, ראש המודיעין הסעודי לשעבר, התייחס לכך באומרו כי ערב הסעודית ומדינות ערביות אחרות יתמכו בהסכם שלום ישראל־פלסטיני, אבל ההסכם שיתקבל יושג אך ורק במשא ומתן בין ירושלים לרמאללה. עוד הוסיף כי ישראל יכולה לבקש לדון על סעיפי היוזמה הערבית, אבל לשם כך היא צריכה להכיר בה, ולהראות נכונות של ממש להתקדמות בסוגיה הפלסטינית.¹⁷

מהלך אזורי, כך נראה, לא יתאפשר ללא התקדמות ממשית במשא ומתן הישראלי-פלסטיני. על כן, ישראל יכולה להודיע כי היא מכירה באופן עקרוני ביוזמה הערבית כבסיס להידברות, וכחלק מהמסגרת למשא ומתן לסיום הסכסוך הישראלי-ערבי. בנוסף, עליה לשקול ליזום הסדרים אזוריים – ביטחוניים וכלכליים – לגיבוש ציר המבוסס על אינטרסים משותפים בינה לבין מצרים, ירדן, ערב הסעודית ונסיכויות המפרץ, ובתמיכת ארצות הברית והקוורטט. כך תוכל ישראל לדון עם מדינות באזור על מרכיבי היוזמה שלגביהם יש לה הסתייגויות, וכך גם תיפתח הזדמנות לעבד הסכמות על פתרונות מדורגים לסוגיות הליבה בסכסוך הישראלי-פלסטיני. במסגרת זאת, אפשר להציע כי יוקם מנגנון הידברות, ובו:

ערוץ אזורי – לקידום משא ומתן בין ישראל, הרשות הפלסטינית וחברות נוספות בליגה הערבית על בסיס היוזמה הערבית או יוזמות אזוריות אחרות, ולתמיכה במשא ומתן על הסדרים ארוכי-טווח;

ערוץ ישראלי-פלסטיני – לקידום משא ומתן עם הרשות הפלסטינית, שיוביל באופן הדרגתי להסדרי קבע – דרך הסדרי ביניים, צעדים עצמאיים קונסטרוקטיביים והסדרים חלקיים;

מנגנון יישום – להבטחת הצלחתו של המתווה לשיקום עזה, למימוש ההבנות שהושגו במהלך המשא ומתן בערוצים אחרים, לפירוז המדינה הפלסטינית העתידית, ועל מנת ליצור שינוי של ממש בשטח, תוך חיזוק המנהיגות הפלסטינית המתונה, המשך בניית מוסדותיה של מדינה פלסטינית ושיקום הכלכלה.

סיכום

מבצע 'צוק איתן' הציף שותפות אינטרסים מעניינת בין ישראל למצרים, לירדן, לערב הסעודית, לאיחוד האמירויות ולרשות הפלסטינית – כולן יחד וכל אחת מהן לחוד. המדינות הניצבות על ציר זה פועלות – כל אחת בדרכה – נגד חמאס, נגד הטרור האסלאמי הקיצוני וגם בהיבטים מסוימים בסוגיה האיראנית, שמשפיעים גם על ישראל. חרף זאת, הלימה בין האינטרסים הביטחוניים-פוליטיים, והם בלבד, עדיין לא מצביעה על גיבושה של תפיסה אזורית משותפת המעגנת ציר הידברות לטווח הארוך. בעת כתיבת שורות אלו עדיין מוקדם לומר אם ממשלת ישראל תחליט לאמץ תפיסה אזורית, שבמסגרתה ועל בסיסה תיתכן התקדמות משמעותית במסלול הישראלי-פלסטיני.

השינויים התכופים במזרח התיכון אומנם מייצרים הזדמנויות חדשות, אבל ניצולן תלוי ביכולת של הנהגות מוקדי הכוח באזור להניע מהלכים מדיניים אזוריים, ולרתום את הציבור לכך. זהו תהליך קשה לנוכח תנאי הפתיחה: 80 אחוזים מהפלסטינים תומכים בהמשך ירי הרקטות להסרת המצור מעל הרצועה, ו-60 אחוזים טוענים כי

פתרון שתי המדינות אינו ישים עוד.¹⁸ מנגד, נמשכת הבנייה הישראלית ביהודה ושומרון, לצד הצעות חוק לסיפוח שטחים או להחלת החוק הישראלי על ההתיישבות בגדה. אולם כדי להבטיח רוב יהודי בתחומה הריבוני של מדינת ישראל ולבלום אפשרות של מדינה דו-לאומית, תוך לחימה בטרור ובאיומים אחרים על ישראל – על הממשלה לאמץ תפיסה אזורית משוכללת ויצירתית.

הערות

- 1 "לפיד: לפתרון ארוך טווח דרושה וועדה אזורית", **מעריב**, 31 באוגוסט, 2014, <http://www.maariv.co.il/news/new.aspx?pn6Vq=E&0r9VQ=GEHMK>
- 2 Herb Keinon, "Lieberman to 'Post': Hamas removal, PA vote and regional pact needed for peace," *The Jerusalem Post*, August 12, 2014, <http://www.jpost.com/Israel-News/Politics-And-Diplomacy/Lieberman-to-Post-First-get-rid-of-Hamas-then-hold-PA-elections-then-pursue-comprehensive-region-370851>
- 3 אלעאי אלון וגלעד שר "יוזמת השלום הערבית: עת לאסטרטגיה אזורית מצד ישראל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 16, גיליון 1, אפריל 2014, <http://www.inss.org.il/uploadImages/systemFiles/%D7%90%D7%9C%D7%95%D7%9F%20%D7%95%D7%A9%D7%A8.pdf>
- 4 גילי כהן, "93 פעילי חמאס חשודים בהקמת תשתית טרור בגדה; שב"כ: תכננו הפיכה ברשות", **הארץ**, 18 באוגוסט, 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2409170>
- 5 ג'קי חורי, "עבאס תקף את משעל: הסכמנו על ממשלת פיוס אך ניסינו לבצע הפיכה נגד", **הארץ**, 1 בספטמבר, 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2421838>
- 6 תרגום מערבית: זבון, כ. אבו-חסיין, ס. "מקורות [א-שרק אל-אוסאט]: אבו-מאון יניח תוכנית בעלת שלוש אפשרויות להגעה למדינה פלסטינית", **א-שרק אל-אוסט**, 30 באוגוסט, 2014, <http://www.aawsat.com/home/article/170551>
- 7 "Text of Egypt's 11-point ceasefire proposal," *The Times of Israel*, August 15, 2014, <http://www.timesofisrael.com/text-of-egypts-11-point-ceasefire-proposal/>
- 8 Kirkpatrick, David M., "Saudis Put Terrorist Label on Muslim Brotherhood," *The New York Times*, March 7, 2014, http://www.nytimes.com/2014/03/08/world/middleeast/saudis-put-terrorist-label-on-muslim-brotherhood.html?_r=0
- 9 Miller, E. "Jordan shuts its gates on Hamas," *The Times of Israel*, December 17, 2013, <http://www.timesofisrael.com/jordan-shuts-its-gates-on-hamas/>
- 10 "Qatar pressures Jordan to open Hamas' office in Amman," *Middle East Monitor*, April 1, 2014, <https://www.middleeastmonitor.com/news/middle-east/10637-qatar-pressure-jordan-to-open-hamas-office-in-amman>
- 11 Ben-Solomon, A. "Israel not taking Jordan, Egypt and the Saudi's belated criticism too seriously," *The Jerusalem Post*, August 13, 2014, <http://www.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Israel-not-taking-Jordan-Egypt-and-the-Saudis-belated-criticism-too-seriously-370963>
- 12 "נאום ראש הממשלה נתניהו בעצרת האו"ם", משרד ראש הממשלה, 29 בספטמבר, 2014,

- <http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechUN290914.aspx>
- Hendawi, H. Phillips, I, Keath, L. "El-Sissi: Egypt Will Give Any Support Required in 13
Fighting Against ISIS," *The Huffington Post*, September 20, 2014,
http://www.huffingtonpost.com/2014/09/20/sissi-isis_n_5854498.html
- "Key partners in the U.S.-led coalition against ISIS," *Chicago Sun-Times*, September 28, 14
2014,
[http://politics.suntimes.com/article/washington/key-partners-us-led-coalition-against-isis/
sun-09282014-941pm](http://politics.suntimes.com/article/washington/key-partners-us-led-coalition-against-isis/sun-09282014-941pm)
- 15 "דברי ראש הממשלה נתניהו בכנס המכון למחקרי ביטחון לאומי", משרד ראש הממשלה, 29 ביוני,
2014
- <http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechinss290614.aspx>
- 16 סאלם, ו. **הכל אודות יוזמת השלום הערבית (API) בשאלות ותשובות**, עמוד 9. ירושלים: המרכז
לדמוקרטיה ולפיתוח אזורי, מאי 2012.
- 17 עקיבא אלדר, "כשהנסיך הסעודי פגש את הגנרל הישראלי", *Al-Monitor*, 29 במאי, 2014,
[http://www.al-monitor.com/pulse/iw/originals/2014/05/prince-al-faisal-amos-yadlin-meeting-
israel-arab-peace-initiativ.html#](http://www.al-monitor.com/pulse/iw/originals/2014/05/prince-al-faisal-amos-yadlin-meeting-israel-arab-peace-initiativ.html#)
- 18 Shikaki, K. *Palestinian Public Opinion Poll No. 53*, Palestinian Center for Policy and Survey
Research, Ramallah: September 29, 2014,
<http://www.pcpsr.org/en/node/496>.

המערכה בעזה כזירת התמודדות בין־ערבית

יואל גוז'נסקי

העולם הערבי מעולם לא היה מופת לשיתוף פעולה ולאחדות שורות. הפערים בתפיסותיהן של מדינות האזור כלפי האסלאם הפוליטי, שהתחדדו בעקבות תהפוכות 'האביב הערבי', שחקו עוד את יכולתן להתאחד – גם לגבי הסוגיה הישראלית – פלסטינית, שבעבר היה נוח יחסית לגבש לגביה קונצנזוס. הפירוד על רקע תפיסות פוליטיות ואידאולוגיות שונות נתן את אותותיו גם במהלך מבצע 'צוק איתן'. נוסף להתמקדותן של רבות ממדינות ערב בבעיות פנים, ניכר קושי לנסח תנאים להפסקת אש ולהסדרה מחודשת בזירת עזה, גם בגלל מאבקי יוקרה וניגודי אינטרסים בין המעורבות במגעים.

המרחב האזורי והאסלאם הפוליטי

שני המחנות הבולטים המרכיבים כיום את הפסיפס האזורי הם, מצד אחד, המדינות המזוהות עם האסלאם הפוליטי במרחב – קטר וטורקיה, ומצד שני קואליציה בהובלת מצרים וערב הסעודית, הרואות בתנועת 'האחים המוסלמים' ובפרט בחמאס איום על יציבותן וביטחונן. בראייתן, מעבר להיותו של חמאס שלוחה מיליטנטית של 'האחים המוסלמים' שמסבכת את המשטר המצרי עם ישראל, מערערת את שלטון הרשות הפלסטינית ומשמשת דוגמה ליכולת של תנועות אסלאמיות לתפוס את השלטון – מדובר בארגון ששיתף פעולה, ועדיין משתף פעולה במידת־מה עם איראן.¹ על רקע זה, ניכר בעמדתן של מדינות אלה מתח בין עוינות בסיסית כלפי חמאס והאידאולוגיה שהוא מייצג, לבין נטייה מסורתית ורצון לגלות סולידריות עם הפלסטינים. התייחסותן אל חמאס ואל חלקו בעימות עם ישראל דמתה לתגובות שנרשמו באזור למהלכי חיבאללה, שהובילו לפרוץ מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006. אז רבו ההתבטאויות נגד "ההרפתקה" של חיבאללה, שהביאה לפגיעה באזרחים לבנונים. חמאס הואשם בחוסר אחריות, בפגיעה באינטרס הפלסטיני ובאחריות לפגיעה באזרחים פלסטינים. ואכן, בזמן העימות האחרון עם ישראל זכה חמאס בתמיכה מועטת ביחס לסבבי עימות קודמים. מתחילתו של המשבר היה הארגון יעד לביקורת חריפה על התנהלותו

ובפרט על סירובו לקבל את תנאי הרגיעה, כפי שניסחה אותם מצרים, עם הצגתם.² פרשנים מצרים וסעודים הצרו על כי חמאס דחה את היוזמה המצרית, וטענו שכך נגרם הרג רב בקרב הפלסטינים תושבי הרצועה. לדבריהם, בדחיית יוזמה זו פעל חמאס למעשה בשירות האינטרסים של איראן, 'האחים המוסלמים' ובעלות-בריתם – קטר וטורקיה. שר החוץ המצרי, סאמח שוכרי, אף האשים את קטר (וטורקיה) בניסיון להכשיל את יוזמת התיווך המצרית, וליטול ממצרים את מעמדה המוביל.

ואכן, הפגיעה במעמדו האזורי של חמאס ניכרה עוד לפני פרוץ העימות, ושיקפה התפתחויות אזוריות – מלחמת האזרחים בסוריה וחילופי ההנהגה במצרים. על רקע המלחמה בסוריה איבד חמאס את מעוזו שבדמשק, ונפילת שלטון 'האחים המוסלמים' במצרים שללה מחמאס את תמיכתה של מצרים. משטרו של עבד אל-פתח א-סיסי חתר להרחיב את בידודו המדיני והכלכלי של חמאס, גם במחיר התמשכות העימות: התנאים להפסקת אש שנוסחו בקהיר היו כאלה, שברי היה כי חמאס יתקשה לקבלם. מצרים אמנם גינתה את ההסלמה בפעולותיה של ישראל ודרשה ממנה לחתור למידה מרבית של ריסון, אולם חריפים לא-פחות היו הגינויים המצריים לחמאס. שר החוץ, שוכרי, קבע כי הארגון יכול היה להציל את חייהם של פלסטינים רבים אילו קיבל את היוזמה המצרית.³ גישתה של מצרים כלפי חמאס התבטאה בביורר בתנאים להפסקת אש ולהסדרה מחודשת ברצועה, שהניחה על סדר היום האזורי. מצרים תבעה כי הסיוע הכלכלי לשיקום הרצועה יגיע ממדינות בעלת השקפה זהה לזו שלה לגבי 'האחים המוסלמים', יעבור דרך מצרים והרשות הפלסטינית ויתועל לשיקום אזרחי ולא צבאי של הרצועה. עם זאת, ככל שהעימות נמשך, ובעיקר בזמן הפעולה הקרקעית שביצעה ישראל ברצועה, החלו להישמע במצרים קריאות להקלת סבלם של תושבי הרצועה ולפתיחתו של מעבר רפיח, שהשפיעו על ההנהגה המצרית לגלות גמישות רבה יותר במגעיה עם חמאס. עדיין, מנהיגי חמאס ובראשם ראש הלשכה המדינית של הארגון, חאלד משעל, לא הורשו להיכנס למצרים כדי להשתתף במשא ומתן, והארגון נאלץ לקחת חלק במשלחת בהנהגת איש הרשות הפלסטינית.

קטר, החותרת להרחיב את השפעתה האזורית ובתוך כך קוממה נגדה משטרים שונים במזרח התיכון, מילאה תפקיד מפתח שלילי מעיקרו במגעים אלה, שתכליתם הייתה לקדם הפסקת אש בין חמאס לישראל. כתומכת העיקרית של חמאס, קטר חתרה לשמר את שלטון הארגון ברצועה וכך גם לפגוע באינטרסים האזוריים של מצרים ושל ערב הסעודית – מה שהסביר את התנגדותן של ישראל, מצרים וערב הסעודית ליוזמה הקטרית (והטורקית) להפסקת אש שקיבלה את מרבית תנאי חמאס, אם לא את כולם. היריבות בין דוחה למשטר א-סיסי בקהיר ולריאד קשורה בראש ובראשונה בתמיכת דוחה בתנועת 'האחים המוסלמים' ושלוחותיה במרחב. היריבות בין קהיר לדוחה הציבה דילמה בפני הנהגת חמאס – האם לאמץ את יוזמת התיווך המצרית ובכך

להסתכן באובדן הסיוע של קטר, או להעדיף את תמיכת האמירות העשירה ולהסתכן בניתוק בין עזה לצינור החיים המצרי. ואכן, העמדה הקשוחה שהציגה הנהגת חמאס כלפי יוזמת התיווך המצרית במהלך המערכה יוחסה להשפעה הקטרית על הארגון. אולם, היא נאלצה לקבל לבסוף את ההצעה המצרית, כשנראה היה שבהיקף ההרס וההרג ברצועה טמון איום על עצם שלטונה ברצועה, ותחת לחץ מצרי כבד.

הממשל האמריקאי, אשר לא לקח חלק ישיר במשא ומתן להפסקת אש, סמך בתחילה את ידיו על יוזמת התיווך של קטר. ברקע הדברים היו האינטרסים הכלכליים והביטחוניים של ארצות הברית באמירות, וכן היחסים הקרירים בין וושינגטון לקהיר בעקבות הפלת שלטון 'האחים המוסלמים' במצרים, בתהליך שהוגדר על ידי הממשל כהפיכה צבאית. למותר לציין, קטר לא רוותה נחת כשלא עלה בידה להשפיע, כפי שקיוותה, על המשא ומתן לקראת הפסקת אש, ומשהבכורה המדינית ניתנה למאמץ המדיני המצרי. נוסף למגבלות השפעתה האזורית של קטר, נאלצה הנהגת חמאס להתמודד גם עם מה שנראה היה כעניין אזורי מועט במתרחש בזירת עזה ובזירה הפלסטינית בכלל: בראש סדר היום המדיני־ביטחוני של רבות ממדינות האזור נמצאים חוסר היציבות בעיראק ובסוריה, והשתלטות 'המדינה האסלאמית' על חלקים נרחבים במדינות אלו. המדינות הסוניות־מלוכניות במפרץ מבקשות לבלום את התקדמותם של כוחות אסלאמיים־רדיקליים בעיראק ובסוריה, וכן בלבנון ובמגרב. במסגרת זו תקפו כוחות של מצרים ואיחוד האמירויות בכמה הזדמנויות כוחות אסלאמיים בלוב, הנהנים מתמיכת קטר.

הצורך להתרכז במתרחש מעבר לגבולותיה היה הסבר לעניין המרוחק יחסית שגילתה ערב הסעודית למתרחש בזירת עזה. הממלכה מתמקדת באתגר ליציבות בשכנות לה, שיוצרים כוחות אסלאמיים רדיקליים בתימן ובעיראק, ובמאמץ להדוף את סכנת הגלישה של מאבקי פנים ממדינות אלו לשטחה. ריאה הסתפקה במתן גיבוי מאחורי הקלעים לקו המדיני שהובילה מצרים – ניתן היה לפרש זאת כהסכמה בשתיקה עם פעולותיה של ישראל נגד חמאס. ריאה רואה בחמאס ארגון עוין, אך ביקשה להימנע מלהיראות כמי שאינה תומכת בעניין הפלסטיני. לפיכך – וכפי שקרה לא פעם בעבר – באיחור, התייצב המלך הסעודי לנאום תקיף שבו ביקר במרומז את התנהלות חמאס, ולצד זאת תקף את מי שביצע ברצועת עזה פשעי מלחמה לדבריו, הגם שלא הזכיר את ישראל במפורש.⁴ עוד טרם ההודעה על הפסקת האש, הצטרפו בכירים ופרשנים סעודים לקריאה להסדר מדיני אזורי כולל – על בסיס היוזמה הערבית.

לקראת הסדרה אזורית?

האם הקיטוב הבין־ערבי מועיל לישראל? "הרחוב הערבי" ברובו, כמו גם השליטים במדינות ערב, נותרו במידת רבה אדישים לעימות בעזה. מקורה של אדישות יחסית זו

באיבה כלפי חמאס והרצון כי יוכה, וכן בהתמקדות בסדר יום מדיני-ביטחוני שאינו קשור במתרחש בזירה הישראלית-פלסטינית. ההתנהלות הדיפלומטית סביב הניסיונות לגבש הפסקת אש בין ישראל לחמאס, ובפרט הקושי לנסח עקרונות משותפים להפסקת הלחימה, שיקפו את מרכזיותם של מאבקי כוחות בעולם הערבי. מסקנה מתבקשת היא שמאבקי כוחות אלה עלולים גם בעתיד לגרום להתמשכות של מערכות – גם אם תוך מתן מרחב פעולה מדיני וצבאי משופר לישראל. מנגד, היריבויות בעולם הערבי, ובפרט בין מצרים לקטר ולטורקיה, עלולים להקשות על יצירת מנופי לחץ אפקטיביים על הארגון. סכנה זו משתלבת במגמה האזורית שעיקרה התפקיד המרכזי שארגונים לא-מדינתיים תופסים, על רקע השחיקה בעוצמתן של מדינות במרחב הערבי, במערכת היחסים בנייהן ובמסכת האיומים באזור.

אולם, יכולתה של ישראל לפגוע בבניין הכוח הצבאי של חמאס תשתפר אם מאמץ בכיוון זה יתבצע במסגרת מעטפת מדינית אזורית – רחבה ככל האפשר. שיקום הרצועה בגיבוי המדינות הערביות המתונות הוא אינטרס ישראלי: פעולה משותפת נמרצת לשיקום תצמצם את ההשפעה המתסיסה של קטר (ושל טורקיה) על הארגון. כדי לקדם אינטרס זה, על ישראל לפנות לאותן מדינות בעולם הערבי המעוניינות לפעול לרווחת תושבי הרצועה, תוך הצרת צעדיה של קטר והחלשת חמאס. "החדשות הטובות הן", כתב מאמון פנדי ביומון **א-שרק אל-אוסט**, "שאם ישראל רוצה להשיג עסקה גדולה עם הערבים, עכשיו הזמן לעשות זאת... מדינות ערב נמצאות עתה במצב הפוליטי הגרוע ביותר מזה זמן רב, ובשל התהפוכות הפוליטיות הפנימיות שבהן, הן מוכנות עתה לחתום על עסקה מקיפה עם ישראל"⁵.

אמנם, יש שיאמרו כי דווקא הפירוד בין מדינות ערב והיחלשותן מהווים טיעון בזכות הימנעות ישראלית מהסדרים, שכן שותפותיה להסדר יתקשו ליישמו ולממש את חלקן בו. אולם, בין הסדר מדיני אזורי כולל לבין היעדר שיתוף פעולה יש מרחב פעולה, שאותו תוכל ישראל לנצל. על רקע המערכה בעזה התחווירו אפשרויות מדיניות לא-מעטות להעמקת הקשרים בין ישראל לגוש הסוני-מלוכני-חילוני באזור, שיש לו, פרט לעניין משותף בבלימת איום הגרעין האיראני, גם עניין משותף בהחלשת הכוחות האזוריים, מדינתיים ולא-מדינתיים, המזוהים עם האסלאם הפוליטי הרדיקלי.

הערות

- 1 צבי בראל, "המנצח במבצע 'צוק איתן': א-סיסי", **הארץ**, 7 באוגוסט 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/.premium-1.2400618>
- 2 יואל גודינסקי וגליה לינדנשטראוס, "מבצע 'צוק איתן' בזירה אזורית מתפוררת", **מבט על**, גיליון 578, 23 ביולי 2014, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=7306>
- 3 רועי קייס ואליאור לוי, "חמאס עוקף במופגן את מצרים", **ידיעות אחרונות**, YNET, 19 ביולי 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4546333,00.html>

- “Saudi King Abdullah labels Israeli offensive against Gaza ‘war crime,’” *Asharq al-Awsat*, 4
August 1, 2014, <http://www.aawsat.net/2014/08/article55334964>
- Mamoun Fandy, “No Longer an Arab–Israeli Conflict,” *Asharq al-Awsat*, August 11, 2014, 5
<http://www.aawsat.net/2014/08/article55335312>

מ'צוק איתן' לתהום עמוקה ביחסי ישראל-טורקיה

גליה לינדנשטראוס

מבצע 'צוק איתן' הביא למשבר עמוק ביחסי ישראל-טורקיה, אשר בא לידי ביטוי במספר אופנים. נשמעו התבטאויות חריפות מאוד ביחס לישראל מצד ראש ממשלת טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, וביניהן: ישראל מבצעת רצח-עם שיטתי בפלסטינים מאז 1948¹, מעשיה של ישראל ברביים מאלה של היטלר², ישראל הורגת נשים פלסטיניות על מנת שלא יוכלו ללדת ילדים³. באחד המקרים אף אמר ארדואן שיחסי ישראל-טורקיה לא ישתפרו כל עוד הוא מכהן בשלטון⁴. מעבר לכך הכריזה טורקיה על שלושה ימי אבל לנוכח המתרחש בעזה⁵, בלט גם הזעם שהופנה אל אנשי הקהילה היהודית בטורקיה ונשמעה דרישה שיתנצלו על מעשיה של ישראל⁶. גורמי האופוזיציה בטורקיה לא השמיעו דעות שונות מאלו של ארדואן, ובכירים במפלגתו אף האשימו את השלטון בכך שאין ביטוי מעשי לרטוריקה הלוחמנית שנשמעת מפי דובריו. בפרט העלו מחדש גורמי האופוזיציה את הטענה המוטעית, שלפיה הרדאר שהציבה ברית נאט"ו במלאטיה שבמזרח-טורקיה נועד, בין היתר, לספק מידע לישראל, ובמיוחד על הנעשה בעזה⁷. הפגנות אלימות התקיימו בקרבת השגרירות הישראלית באנקרה והקונסוליה באיסטנבול, ומשרד החוץ הישראלי הורה להשאיר בטורקיה רק את הנציגות ההכרחית, וכן הדגיש שעדיף לישראלים להימנע מנסיעה לטורקיה. בקרב הציבור בשתי המדינות נשמעו קריאות להחרים מוצרים של המדינה השנייה.

ישראל, למרות היסוס ראשוני⁸, אפשרה לטורקיה להעביר סיוע הומניטרי נרחב לעזה, ואף להעביר פצועים מעזה לטורקיה. זאת, למרות שמרבית הסיוע מתואם על ידי ארגון הסיוע הטורקי TIKA ו'הסהר האדום' הטורקי. בין הגופים שלקחו חלק במאמץ הסיוע בלט ארגון IHH – שהיה ממארגני משט המאווי מרמרה (מאי 2010) – אשר המחיש את המתח בין טורקיה לישראל⁹. ה-IHH אף הצהיר במהלך המבצע על כך שהוא שוקל לשלוח משט לעזה, ובמסיבת עיתונאים לאחר הבחירות לנשיאות בטורקיה (כנראה מטעמים של אי-רצון להעלות סוגיות רגישות לפני הבחירות), הודיע הארגון כי המשט לעזה ייצא עוד במהלך 2014¹⁰.

ההתדרדרות ביחסי טורקיה-ישראל אינה תופעה חדשה. בסוף אפריל 2014, בראיון לערוץ תקשורת אמריקאי, עוד אמר ארדואן שהסכם בין המדינות לגבי נורמליזציה ביחסים צפוי להיחתם בשבועות הקרובים.¹¹ כמו כן, צעדי התגובה של טורקיה לא היו חריגים בצורה מהותית בהשוואה למצבים שונים של מתח מוגבר בין המדינות. אולם, היקפם של ביטויי הביקורת וחריפותם ביססו רושם כי הפעם מדובר במשבר עמוק במיוחד. ניתן למנות מספר גורמים שהביאו לשבר כה עמוק ביחסים:

ראשית, קיים מתאם בין המצב בזירת הסכסוך הישראלי-פלסטיני בכלל והמתרחש ברצועת עזה בפרט, לבין היחסים בין טורקיה וישראל. בכל עת של משבר בין ישראל לפלסטינים, ובמיוחד אם הוא בדרגת חריפות כמו המשבר הנוכחי בעקבות 'צוק איתן', גוברת המתיחות בין המדינות. היה זה עוד ראש ממשלת טורקיה, בולנט אג'וויט, שכונה 'רצח-עם' את מה שהתרחש בג'נין ב-2002 במהלך מבצע 'חומת מגן'. בשנים האחרונות הפך נושא עזה למוקד של דיונים בטורקיה לגבי הבעיה הפלסטינית. הקשרים הקרובים בין מפלגת הצדק והפיתוח (AKP) השלטת בטורקיה לבין חמאס מחזקים היבט זה של הדגש הטורקי על הנעשה ברצועת עזה.¹²

שנית, המתיחות בין טורקיה ומצרים על רקע הפלת שלטון 'האחים המוסלמים' במצרים הביאה לכך שיוזמות התיווך שהציעו מצרים מזה וקטר וטורקיה מזה – במטרה להביא לסיום הלחימה בין ישראל לחמאס – נתפסו כמתחרות זו בזו. שר החוץ המצרי, סאמח שוכרי, ושר החוץ הישראלי, אביגדור ליברמן, האשימו את קטר וטורקיה בטרפוד האפשרות לסכם הפסקת אש כבר במחצית יולי.¹³ הביקורת שהשמיע ארדואן כלפי נשיא מצרים, עבד אל-פתאח א-סיסי, שאותו כינה "רודן", ונגד מדיניותה של מצרים כלפי הרצועה בעימות הנוכחי, גררה שיחת ניזיפה לנציג הדיפלומטי הטורקי במצרים (זאת לאחר שהשגריר הטורקי במצרים גורש כבר בנובמבר 2013).¹⁴ חמאס קיבל בסופו של דבר את מצרים כמתווכת הראשית, בבחינת עדות לכך שבמאבק זה, ידה של טורקיה הייתה על התחתונה.¹⁵ יתר על כן, גם ביחס לקטר, נראה היה שטורקיה ממלאת תפקיד של כינור שני. דוגמה נוספת להשפעתה המוגבלת של טורקיה על הנעשה בתחום הדיפלומטי במזרח התיכון הייתה העובדה שמזכ"ל האו"ם, באן קי-מון, דילג על אנקרה בעת מסע הדילוגים שערך באזור במטרה לקדם הפסקת אש.¹⁶ לעומת זאת, נראה שדווקא מזכיר המדינה האמריקאי, ג'ון קרי, ייחס חשיבות רבה יותר למאמצי התיווך של קטר וטורקיה, והכליל את שרי החוץ של מדינות אלו במפגש שנערך בפריז בסוף יולי, בניסיון לסיים את סבב העימות.¹⁷

לבסוף, קרבת המועד שבו נועדו להתקיים הבחירות לנשיאות בטורקיה – 10 באוגוסט – הייתה רקע להתבטאויותיו החריפות של ארדואן בנושא עזה בנאומו בחירות שנשא ברחבי המדינה. ארדואן, אשר היה זקוק ליותר מחמישים אחוזים מקולות הבוחרים על מנת להיבחר בסבב הראשון של הבחירות, בחר להדגיש נושא

זה שיש לגביו קונצנזוס נרחב בטורקיה, והוא מזוהה עם כהונתו כראש ממשלה (ציוני דרך בהתדרדרות היחסים בין ישראל לטורקיה על רקע מדיניות ישראל ביחס לרצועת עזה היו התקרית בין ארדואן לנשיא ישראל דאז, שמעון פרס, שהתרחשה בעת הוועידה הכלכלית בדאבוס בינואר 2009, וכן פרשת המאווי מרמה).

ואכן, ההשפעה של המדיניות הטורקית במהלך 'צוק איתן' על שיקוליה של ישראל הייתה מועטה, ואם בכלל – שלילית מעיקרה, אם אכן נכונה הטענה שקטר וטורקיה טרפדו את ההגעה להסכם הפסקת אש בתחילת המערכה. מעבר לכך, ניתן לטעון שגם אם רבים במערב פסלו את ההתבטאויות הטורקיות כמוזגמות, הן תרמו בכל זאת לקו הכללי של גינוי ישראל. לעומת זאת, השפעת המדיניות הטורקית ביחס לעזה על ישראל בשנים האחרונות הייתה משמעותית הרבה יותר. רבות מההקלות הישראלית על מעבר סחורות אל הרצועה נקבעו לאחר משבר המרמה וכחלק מהמגעים בין טורקיה לישראל, שנועדו לקדם את פתרון המשבר ביניהן. בנוסף, בעקבות ועדת טירקל לחקר אירועי המשט, שונו הנהלים לגבי תיעוד וחקירת פעולות של צה"ל, אשר קיימת סבירות גבוהה כי יעוררו ביקורת בינלאומית.¹⁸ יש להניח שהיו לשינויים אלה גם ביטויים מעשיים מבחינת אופי הפעולות שנקטו במבצע הנוכחי. מעבר לכך, מקבלי החלטות בישראל אינם יכולים להתעלם מאיום שהשמיע ארדואן ב-2011 (גם אם סבירותו אינו גבוהה), כי בפעם הבאה ילווה משט הומניטרי לעזה בספינות צי טורקיות.

יש לציין גם שההתדרדרות ביחסי ישראל-טורקיה על רקע המבצע מציבה סימני שאלה מסוימים ביחס להערכה הגורסת שתלות הדדית, במיוחד בהיבטים הכלכליים, תרסן התדרדרות ביחסים בין מדינות. בשנה שקדמה למערכה בעזה הגיע היקף הסחר בין טורקיה לישראל לכחמישה מיליארד דולר (בהשוואה לכ-3.5 מיליארד דולר ב-2012), ואלמלא המבצע היה מגיע, כנראה, לשיא חדש. חברת התעופה 'טורקיש איירליינס', אשר הפעילה בין שבע לשמונה טיסות יומיות לנמל התעופה בן-גוריון, צמצמה שתיים מהן בעקבות המערכה (גם עקב ירידה במספר הנוסעים הישראלים, שהגיבו להרעה ביחס לישראל מצד טורקיה).¹⁹ במהלך המבצע הודיע שר האנרגיה הטורקי שהמגעים בין המדינות לגבי אופציית יצוא הגז הטבעי מחופי ישראל אל טורקיה וממנה יוקפאו, נכון לעכשיו.²⁰ לאור היקף הפעילות הכלכלית בין שתי המדינות, אפשר היה לצפות שיישמעו בשיח הציבורי בשתי המדינות גם קולות מתונים יותר, אך למעשה לא היו קולות בולטים שסותרו את שיח האיבה הדומיננטי.

לסיכום, למרות המאמצים הרבים שנעשו בשנים האחרונות לשקם את יחסי ישראל-טורקיה, נראה כי המשבר שהעמיק על רקע המערכה בעזה הכה ביחסים מכה קשה, ולא ברור כיצד יתגברו עליה. ייתכן שהמשבר האחרון חמור במיוחד בגלל הזעזועים הקשים שפקדו את יחסי שתי המדינות בשנים האחרונות, ואשר שללו מהן בסיס איתן שניתן היה להישען עליו על מנת להפחית מתיחות. בניגוד למקרים דומים

בעבר, ישראל אף הייתה חד־משמעית יותר בסירובה לקבל מאמצי תיווך טורקיים. נראה, אם כן, שאם לא יתרחש שינוי חיובי יסודי בזירת עזה, ימשיך הנושא להוות מוקד למתיחות ניכרת בין ישראל לטורקיה, והיחסים בין המדינות לא יוכלו לשוב למסלול הנורמליזציה.

הערות

- 1 Ariel Ben Solomon, "Erdogan Accuses Israel of Attempting a 'Systematic Genocide'," *Jerusalem Post*, July 18, 2014.
- 2 Gulsen Solaker and Jonny Hogg, "Turkish PM Erdogan Says Israel 'Surpasses Hitler in Barbarism,'" *Reuters*, July 19, 2014.
- 3 Tulin Daloglu, "Erdogan Uses Gaza as a Campaign Tool," *al-Monitor*, August 4, 2014.
- 4 Serakan Demirtas, "Turkey-Israel Ties can be Worsened Further," *Hurriyet Daily News*, July 19, 2014.
- 5 "In Rare Move, Turkey Declares Three Days of Mourning for Gaza," *Hurriyet Daily News*, July 21, 2014.
- 6 Roy Yerushalmi, "Turkish Jews Urged to Apologize for 'Israeli Killing of Muslims,'" *Ynet*, July 17, 2014.
- 7 "Despite Foreign Ministry Denial, CHP Insists Turkey's Kurecik Serving Israel," July 21, 2014.
- 8 "משרד החוץ התנגד לבקשת הסהר האדום הטורקי להכניס סיוע לעזה," *YNET*, 25 ביולי, 2014.
- 9 כך למשל, במופע התרמה גייס ה-IHH כחמישה מיליון וחצי דולר לטובת תושבי עזה.
- 10 Fatih Envoy to Qatar: Two Countries in Solidarity with the Gazan People," *Daily Sabah*, August 12, 2014.
- 11 "Turkey's IHH to Send New Flotilla to Break Gaza Blockade," *Daily Sabah*, August 11, 2014.
- 12 "ארדואן: הסכם פיוס עם ישראל צפוי להיחתם בשבועות הקרובים," **הארץ**, 29 באפריל, 2014.
- 13 להרחבה על היבט זה ראו, גליה לינדנשטראוס וסופיאן קאדיר קיוום, "יחסי טורקיה-חמאס: בין שיקולים אסטרטגיים לקרבה אידיאולוגית," **עדכן אסטרטגי**, כרך 17, גיליון 2, יולי 2014.
- 14 "Turkey Spars with Egypt over Failed Gaza Cease Fire Bid," *Today's Zaman*, July 18, 2014.
- 15 "Egypt Summons Turkish Envoy over Erdogan Slur," *al-Jazeera*, July 26, 2014.
- 16 Gokhan Bacik, "The Turco-Egyptian Feud and the Palestinian Crisis," *Today's Zaman*, July 20, 2014.
- 17 Lale Kemal, "Turkey's Foreign Policy in Serious Disarray," *Today's Zaman*, July 23, 2014.
- 18 Barak Ravid, "Kerry's Latest Cease-Fire Plan: What Was He Thinking?" *HaaretzBlog*, July 27, 2014.
- 19 "גולדסטון? אין ממה להיבהל; צה"ל פעל בצורה ראויה," *NRG*, 13 באוגוסט, 2014.
- 20 Itay Blumenthal and Danny Sadeh, "Turkish Airlines Reducing Activity in Israel," *Ynet*, August 8, 2014.
- 21 "Turkey Rules out Energy Alliance with Israel until Gaza Peace: Minister," *Hurriyet Daily News*, August 4, 2014.

מצרים, חמאס וישראל: המתווך הלא-ניטרלי

אפרים קם

בסופו של דבר, מצרים הייתה זו שהובילה את המשא ומתן להסכם הפסקת האש בין ישראל לחמאס, ואולי תוביל בעתיד גם את הדיונים לקראת הסדרה ברצועת עזה. למרות שמצרים כבר תיווכה בעבר בין ישראל לחמאס, הפעם לא הייתה מעורבותה מובנת מאליה: היו מועמדות אחרות לתפקיד הובלת המשא ומתן: ארצות הברית, טורקיה וקטר, אולי אף הרשות הפלסטינית. ערב המערכה היה מעמדה של מצרים בזירה הערבית בשפל עקב עיסוקה בקשייה הפנימיים, וחשוב מכול – חמאס לא רצה במצרים כמתווכת, משום שלדעתו – ובצדק – מצרים הייתה עוינת לארגון, עמדתה הייתה מוטת לטובת ישראל והיא הייתה צד בעניין ולא מתווך ניטרלי. מסיבות אלה הודיע חמאס בשלב המוקדם של המשא ומתן כי אינו מכיר ביוזמה המצרית להפסקת האש, ואינו מקבל את ההצעות המצריות.

למרות מגבלות אלה ועל אף הקשיים שליוו את המשא ומתן, מצרים הובילה אותו לסיומו בחלקו הראשון. תרמו לכך שלוש סיבות. ראשית, המועמדות האחרות לניהול השיחות יצאו מהתמונה: מלבד חמאס, אף גורם הנוגע לעניין לא רצה בתיווכן של טורקיה וקטר, והממשל האמריקאי העדיף לתמוך במצרים ולסייע לה מאחורי הקלעים – מה גם שגורמים אחרים תמכו בה: הליגה הערבית, ערב הסעודית, הרשות הפלסטינית וישראל. שנית, חמאס נזקק להפסקת האש בדחיפות, ובהיעדר חלופות לא הייתה לו ברירה אלא לקבל את התיווך המצרי, למרות הקשיים והחסרונות הכרוכים בו, מבחינתו. שלישית, מאחר שרצועת עזה גובלת במצרים ולסוגיית הקשר ביניהן יש חשיבות מרכזית בשיחות, לא ניתן היה להגיע להסכם ללא השתתפות מצרית. למצרים היה עניין משלה בהובלת השיחות ובהשגת ההסדר, מכמה סיבות: התיווך היה חשוב לה לשם שיפור מעמדה הבין-ערבי וחזרה לעמדת השפעה באזור, ולשם חיזוק מעמדו הפנימי של הנשיא, עבד אל פתח א-סיסי, כמי שמטפל בבעיה הפלסטינית ובייצוב האזור. למצרים היה חשוב עוד יותר להשפיע על עיצוב ההסדר ברצועת עזה

בהתאם לאינטרסים שלה עצמה, לאור הזיקה בין המצב ברצועה לבעיות הביטחון בחצי-האי סיני.

בעיני מצרים קיים שיקול כפול לגבי הסדר ברצועה. מצד אחד, מצרים מבקשת להצר את צעדיו של חמאס ככל האפשר. המשטר המצרי רואה בחמאס ארגון טרור הקשור ב'אחים המוסלמים' אשר מסכן את ביטחונה של מצרים בעיקר בסיני, ופוגע במאמציה לשקם את כלכלתה. מסיבה זו אסרה מצרים על קיום פעילות של חמאס בשטחה, כולל פעילות של אגודות ומוסדות הקשורים בארגון, או לקבל כספים ממנו. מסיבה זו מצרים גם סגרה את מעבר רפיח מהרצועה לסיני בעקבות תפיסת השלטון ברצועה על ידי חמאס ב-2007, והתנתה את פתיחתו בחזרת הרשות הפלסטינית לשלטון ברצועה. בעיניה, פתיחת המעבר פירושה הכרה בשלטון חמאס ברצועה, הפיכת סיני לעומק האסטרטגי של חמאס וחיזוק ל'אחים המוסלמים'. במהלך מבצע 'צוק איתן' אפשרה מצרים פתיחה מוגבלת בלבד של המעבר לצרכים הומניטריים – בעיקר להעברת פצועים, תרופות ומזון. חשוב מכך, המשטר המצרי הנוכחי פועל יותר מקודמיו להריסת מנהרות ההברחה בגבול הרצועה. אמנם, קיימת במצרים הזדהות עם סבלו של העם הפלסטיני ברצועה, וממשלת מצרים מחויבת לסייע לו, אך היא מפרידה בינו לבין הנהגת חמאס, הנתפסת בעיניה כאויב. כן התברר תוך כדי המבצע כי יש גורמים במצרים שראו בחיוב את מאמציה של ישראל לפגוע בחמאס, והאשימו את הארגון בגרימת ההתדרדרות.

במהלך המשא ומתן להפסקת האש ניצלה מצרים את חולשתו ומצוקתו של חמאס כדי להכתיב לו תנאים שלא היו מקובלים עליו. כך, מצרים לא אפשרה לכמה ממנהיגי חמאס, ובראשם חאלד משעל ואסמאעיל הנייה, להגיע לקהיר לצורך השיחות, והעדיפה לנהלן עם מוסא אבו מרזוק, היושב בקהיר ומקיים קשרים עם המצרים. ככלל, ההצעות המצריות לגבי תוכני ההסדר היו קרובות לעמדת ישראל – שבאופן עקרוני גם הייתה מוכנה לקבלן – יותר מאשר לעמדת חמאס.

השיקול השני נוגע למעמדה של הרשות הפלסטינית ברצועת עזה. מצרים דרשה מלכתחילה שהרשות הפלסטינית תעמוד בראש המשלחת הפלסטינית לשיחות להפסקת האש, וכי ההידברות עם המשלחת תיעשה דרכה. חשוב מכך, מצרים עמדה על כך שפתיחת מעבר רפיח, במסגרת ההקלות שיינתנו לחמאס, תיעשה בתנאי שמנגנון הביטחון של הרשות ישלוט במעבר, כדי למנוע הברחות נשק וחומרים שיוכלו לשמש לתעשיית הרקטות ולחפירת מנהרות – וחמאס נאלץ לקבל את התנאי. עניינו של המשטר המצרי לחזק את מעמדה של הרשות הפלסטינית ברצועה, ובסופו של דבר להחזירה לשלטון בה, נובע מתפיסת חמאס כאיום על מצרים, מראיית הרשות כנציגה המוסמכת של העם הפלסטיני ומההנחה כי איחוד השלטון בגדה המערבית וברצועה תחת הרשות, בצד החלשת חמאס, חיוניים לקידום פתרון לבעיה הפלסטינית.

ההסדר הרצוי בעיני מצרים הוא, כנראה, פירוז הרצועה תמורת שיקומה. גם אם לא יוסכם על הסדר כזה – וכנראה לא יוסכם – מצרים תעשה כמיטב יכולתה כדי לחסום את צירי הברחות הנשק דרך סיני והים, ומסודאן ולוב לתוך שטחה, תוך ניצול ההרס שנגרם לתשתית הצבאית של חמאס במהלך המבצע, והקושי לשקמה. במקביל, מצרים עשויה לסייע באורח פעיל לשיקום התשתית האזרחית שנהרסה ברצועה, תוך גיוס כספים מבחוץ למטרה זו.

יש לציין כי למרות העוינות בין מצרים לחמאס, בעיני שני הצדדים יש חשיבות בסיסית לשיפור היחסים ביניהם. לחמאס חשוב לשקם את יחסיו עם מצרים גם משום שהיא שולטת במעבר רפיח ופתיחתו תלויה בה, וגם משום שהקשר למצרים הוא האפיק הכלכלי החיוני לתנועת אנשים וסחורות לעזה וממנה, במיוחד לאחר שהרצועה איבדה את ישראל כמקור תעסוקה עיקרי. מהצד השני, גם למצרים יש עניין לקשור אליה מחדש את חמאס, כדי למתן את גישתו כלפי הרשות הפלסטינית וכלפי ישראל, למנוע עימות צבאי נוסף בינו לבין ישראל ולנתקו מ'האחים המוסלמים' וממדינות כאיראן, סוריה, טורקיה וקטר. מצרים מעוניינת גם להיות גורם שיוביל את שיקומה של הרצועה. ייתכן, אפוא, שעקב המצוקה של חמאס, בידודו המדיני בזירה הערבית והפגיעה בקשריו עם בעלות-בריתו המסורתיות – איראן וסוריה – והזדקקותו לסיוע כספי חיצוני משמעותי לשיקום הרצועה, יחפש הארגון דרכים לבנות מערכת קשרים קרובה ותקינה יותר עם מצרים.

עמדתה של מצרים כלפי מבצע 'צוק איתן' משתקפת גם ביחסיה עם ישראל בתקופת שלטונו של המשטר הנוכחי. הקשרים הביטחוניים בין שתי המדינות הדוקים מבעבר, וודאי טובים יותר מאשר בשנת שלטונו של 'האחים המוסלמים'. תרמו לכך כמה גורמים. ראשית, מצרים מודאגת מגל פיגועי הטרור העובר עליה, ובמיוחד בחצי-האי סיני, והיא רואה בחמאס שותף ל'אחים המוסלמים' בפיגועים אלה. ראית חמאס כאויב, או לפחות כאיום, יצרה אינטרס משותף למצרים ולישראל, שהשתקף בעמדה המצרית בתיווך להפסקת אש: להחליש את חמאס, לצמצם את יכולותיו, ואם ניתן יהיה בעתיד – להביא לשליטת הרשות הפלסטינית ברצועת עזה במקום חמאס. שנית, ישראל מסייעת למצרים לחזק את שליטתה בסיני, ובכלל זה באמצעות נכונות לאפשר למצרים להכניס לחצי-האי כוחות צבא גדולים מאלה שעליהם הוסכם בנספח הצבאי להסכם השלום. שלישית, ישראל ניסתה לסייע למצרים בווינגטון להפשיר את העיכוב במשלוח הנשק ואמצעי הלחימה, שהממשל האמריקאי הפעיל כתגובה על סילוק משטר 'האחים המוסלמים' במצרים.

יחד עם זאת, המשטר המצרי רואה חובה לעצמו להתחשב גם בהלכי הרוח במצרים כלפי הפלסטינים, שאינם מגלים אהדה יתרה לחמאס, אבל טמונים בהם רגישות רבה לסבלה של האוכלוסייה הפלסטינית ברצועה וכעס על ישראל. מסיבה זו, המשטר

אמנם נותן ביטוי פומבי ליחסו לחמאס, אך מצניע את התיאום הביטחוני עם ישראל. והיבט נוסף: בעיני מצרים נותרה חשיבות רבה מאוד להתקדמות בפתרון הבעיה הפלסטינית, שבה רואה המשטר מפתח לשיפור מהותי וגלוי ביחסיו עם ישראל. מותר, אפוא, להניח שכל עוד לא תחול התקדמות כזו, ולמרות השיפור בתיאום הביטחוני ויחסו החיובי יותר של הנשיא סיסני לישראל, תמשיך הבעיה הפלסטינית להעיק על יחסי ישראל ומצרים.

ארצות הברית וישראל נקלעו לאש צולבת

עודד ערן

הדילמות הניצבות בפני ארצות הברית במזרח התיכון מאז כניסתו של ברק אובמה לבית הלבן, ובוודאי מאז תחילתן של תהפוכות 'האביב הערבי' באזור, נחשפו שוב במלוא חומרתן במהלך המערכה שהתחוללה בין ישראל לחמאס – מבצע 'צוק איתן'. הראשונה נוגעת ליחסי ישראל-ארצות הברית. מאז שתנועת חמאס השתלטה על רצועת עזה ב-2006, ניהלה ישראל שלוש מערכות צבאיות נגד פעולות הטרור וירי הרקטות מתחום הרצועה לעבר ישראל. הראשונה – 'עופרת יצוקה' – הסתיימה מספר שעות לפני טקס ההשבעה של הנשיא החדש בינואר 2009, כאשר בין שאר השיקולים שהובילו לסיום המבצע היה גם עיתויו של אירוע זה. מבצע 'עמוד ענן' נערך בסוף התקופה הראשונה לכהונתו של אובמה, בנובמבר 2012, ואילו המערכה השלישית – 'צוק איתן' – באמצע תקופת הכהונה השנייה.

במהלך המערכה שמר הממשל האמריקאי בראשות אובמה על עקביות מבחינת עמידה על זכותה של ישראל להגן על עצמה, מחד גיסא, ומאידך גיסא – על הדרישה כי ישראל תימנע מפגיעה בתושבי עזה החפים מפשע. אולם, בה־בעת ניכרה החמרה מסוימת בגישה האמריקאית לגבי נפגעים בקרב אזרחים. ניתן לייחס תמורה זו במדיניות הממשל למספר הנפגעים. מבצע 'עמוד ענן' נמשך שבוע ימים ונהרגו בו כ-180 איש ברצועת עזה, בעוד 'צוק איתן' נמשך 50 ימים, שבמהלכם נהרגו ברצועה יותר מ-2,200 איש. כן נפגעו בתי ספר ומתקנים אזרחיים אחרים ששימשו בסיס לשיגור ירי לעבר ישראל, על אף ששימשו מחסה לאזרחים.

זאת ועוד, במהלך המערכה האחרונה נקטה ארצות הברית צעדים שלא נקטה זה שנים רבות. וושינגטון השהתה משלוח של ציוד צבאי לישראל – אף שלימים ספורים בלבד ולא כחלק מדיון מהותי בנושא היחסים הדו-צדדיים. במשך שש שנות כהונתו של אובמה, על אף שיחסיו עם ממשלת ישראל ובנימין נתניהו העומד בראשה נקלעו למתיחות ולסערה יותר מפעם אחת, הוא חזר והדגיש את מחויבותה של ארצות הברית לביטחון ישראל. והנה, על רקע מבצע צבאי ישראלי שארצות הברית לא חלקה על ההצדקה לעריכתו, נקט אותו נשיא צעד שנעלם ממערכת היחסים בין המדינות

לפני יותר משלושים שנה. היו שביקשו להצביע גם על החלטתה של רשות התעופה האמריקאית לאסור טיסות של חברות אמריקאיות לישראל למשך זמן קצר, בעת שמספר חברות בינלאומיות הפסיקו את טיסותיהן לישראל מסיבות ביטחוניות, כאיתנות למורת הרוח של הממשל בושינגטון מעוצמת פעילותה של ישראל בעזה. אולם, כותב מאמר זה נוטה להאמין שהיה זה שיקול מקצועי-ביטחוני גרידא, שהנחה את הרשות האמריקאית הרלוונטית להורות על כך.

גם היחסים בין ארצות הברית למצרים זכו לתשומת לב מחודשת על רקע המערכה בעזה. אין מדובר ביחסים הדו־צדדיים בלבד, אלא במשולש היחסים ישראל-מצרים-ארצות הברית. המדינות שנחשבו לשותפותיה של ארצות הברית במזרח התיכון, ובראשן ישראל ומצרים, התייחסו במידת־מה של אכזבה למה שראו כזניחתו של נשיא מצרים, חוסני מובארכ, במהלך העימות הפנימי שהתחולל במצרים והביא להפלתו. הן צפו בדאגה במה שנתפס בעיניהן כאדישות אמריקאית לעליית 'האחים המוסלמים' לשלטון במצרים, ובביקורת הבלתי־מוסתרת מצד הממשל בושינגטון על ממשלו של הנשיא, עבד אל־פתח א־סיסי, שנבחר לאחר שהופל שלטון 'האחים המוסלמים', ועל הדרך שבה הוא מנסה לדכא את האופוזיציה במצרים.

ישראל מצידה לא הסתירה את שביעות רצונה מן המהפך שהחזיר את הצבא לשלטון בקהיר, ואת נחישותו של הצבא להילחם בתאי הטרור בחצי־האי סיני ולהגביל את הפעילות במנהרות בין סיני לרצועת עזה. שתדלנותה של ישראל בושינגטון למען המשטר החדש־ישן במצרים גלויה וידועה. ישראל ומצרים מוצאות את עצמן באותו צד של המתרס מול חמאס. ישראל מעדיפה תיווך מול חמאס שבו ממלאת מצרים תפקיד מפתח על פני כל תיווך אחר – בכלל זאת תיווך שבו מעורבת ארצות הברית. על אף שמעורבותה של ארצות הברית במתווה הפסקת האש שהציעו קטר וטורקיה הייתה מינורית, היה על הממשל האמריקאי לגלות יתר הבנה לרגישות בישראל – ובוודאי בכל הקשור לטורקיה, שמנהיגה ארדואן התבטא נגד ישראל בסגנון בוטה במיוחד במהלך המבצע. התגובות הישראליות והאמריקאיות אשר להצעה של טורקיה וקטר – חלקן הושמעו בפומבי – חרגו בחריפותן והצביעו על עצבים חשופים ורגישים של שני הצדדים לגבי מערכת היחסים.

הסיבות לקולות הצורמים שליוו את ההתנהלות בין שתי המדינות אינן קשורות ישירות לוויכוח על מדיניות ישראל כלפי עזה וחמאס. לא היה כמעט מהלך צבאי ישראלי שבו לא נקלעה ארצות הברית לקונפליקט בין תמיכה עקרונית בזכותה של ישראל להגן על עצמה, לבין ביקורת על ישראל בגין נפגעים מקרב האזרחים או פגיעות ביעדים אזרחיים. אבל, ייתכן שהביקורת האמריקאית על היבטים כאלה או אחרים של מבצע 'צוק איתן' קשורה לתסכול שהצטבר בממשל במהלך שנות כהונתו של הנשיא אובמה, ובמיוחד בתשעת החדשים עד סוף אפריל 2014 – שבהם עשה מזכיר

המדינה, ג'ון קרי, מאמץ להתניע משא ומתן תכליתי להסכם בין ישראל והפלסטינים. האמריקאים לא הסתירו את דעתם שהאשם העיקרי לכישלון, גם אם לא הבלעדי, הוא ראש ממשלת ישראל. יתר על כן, בווינגטון מבקשים גם היום למנף את סיום המלחמה כדי להחזיר את שלטון הרשות הפלסטינית לרצועת עזה. יש להניח שהממשל האמריקאי מצפה מישראל להעניק לנשיא הרשות, מחמוד עבאס, גשר מדיני בדמות נכונות לפשרה ביהודה ושומרון, שעליו יוכל עבאס לצעוד לתוך הרצועה. אולם, ממשלת ישראל הזדרזה להבהיר לממשל שלא כך היא רואה את פני הדברים.

גם ללא קשר לאירועים בעזה, הממשל האמריקאי נמצא בדילמה – כיצד לנהוג ביוזמות מדיניות פלסטינית שנועדו, בין היתר, למלא את החלל המדיני שנוצר בסיומו של סבב המשא ומתן האחרון. אם ישימותן של יוזמות מדיניות פלסטיניות או אחרות תהיה תלויה בהחלטה שתקבל במועצת הביטחון של האו"ם, תעמוד ארצות הברית בפני החלטה – להטיל וטו, או להניח להצעות להתקבל ולהיעשות אבני דרך ו/או אבני נגף בתהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים. על הפרק יכולות לעמוד גם שאלות אחרות, שאינן קשורות ישירות להצבעה אמריקאית במועצת הביטחון, אלא לניסיונות אמריקאיים להניא את הפלסטינים מיוזמות שונות במסגרת ארגונים בינלאומיים. גם לעמדות ישראל וארצות הברית בסוגיות הקשורות לשיקום עזה – כגון מעורבות ישראל בתהליך הקמת המנגנונים הבינלאומיים, הפיקוח על פעולותיהם של מנגנונים אלה והשימוש בציד ובחומרי גלם ששימשו את חמאס לבניית המנהרות – עלולות להיות השלכות על היחסים בין המדינות.

ארצות הברית לא יכלה למנוע את הקמתה של ועדת החקירה מטעם המועצה לזכויות האדם של האו"ם, אבל היא תוכל, אם תבחר לעשות כן, להטיל את כובד משקלה כדי להשפיע בפורומים אחרים של הארגון על מנת לצמצם את הנזק שדו"ח הוועדה צפוי לגרום לישראל. בעבר הפעיל הקונגרס האמריקאי לחץ על הממשל לפעול בכיוון זה תוך שימוש בסמכויותיו לאשר את התקציבים שמהם ממונת ארצות הברית את השתתפותה בארגונים בינלאומיים שונים. הצטרפות של פעילות עוינת לישראל בגופים בינלאומיים עלולה להחזיר את הנושא לדיון, ואף להוות רקע לעימות בין הממשל הנוכחי לבין הקונגרס.

אין הוכחה לכך שתגובותיהן ההדדיות של ארצות הברית וישראל מושפעות משיקולים הקשורים למשא ומתן בנושא הגרעין האיראני. המשא ומתן נמשך, ולא נראה שארצות הברית מפעילה לחץ על ישראל לחדול מכתישת התשתיות הצבאיות של חמאס – בעל-בריתה של איראן. לא ניתן היה להצביע על פעילות ישראלית ו/או איראנית כלשהי במהלך המערכה בעזה שמיועדת להעביר מסר ספציפי מזו לזו. מהתנהלות ישראל במהלך המערכה לא ניתן ללמד הרבה על הדרך שבה תפעל ישראל אם המשא ומתן הנוכחי לא יביא להשעיית הפעילות הגרעינית האיראנית. מנגד, לא

נרשם איום איראני או כל פעולה אחרת מצד המשטר בטהראן מול ישראל ו/או ארצות הברית, שממנו ניתן היה להבין שטהראן קושרת בין התנהלות המשא ומתן בנושא הגרעין לבין המתרחש בזירת עזה.

ההתרחשויות בזירה הבינלאומית שלא היו קשורות לעימות בין ישראל לחמאס סייעו להקהות במידה רבה את ההחמרה ביחסי ישראל-ארצות הברית. פלישת כוחות רוסיים לאוקראינה והרחבת שטח השליטה של ארגון 'המדינה האסלאמית בעיראק וסוריה - דאע"ש - ימשיכו להעסיק את הממשל האמריקאי בחודשים הקרובים. המעורבות האמריקאית המוגברת במאבק נגד דאע"ש עמעמה גם היא את המתיחות בין וושינגטון לירושלים בקיץ שחלף. עם זאת, לא נעלמו המחלוקות שהגבירו את המתיחות עוד בטרם החלה המערכה בעזה. סיום המשא ומתן עם איראן בנושא הגרעין עלול להציף מחדש את המחלוקת העקרונית בין ישראל לארצות הברית בסוגיה זו. יוזמות מדיניות בשאלת הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אף אם לא יהיו אמריקאיות במקורן, ישיבו את המחלוקת הישראלית-אמריקאית לכותרות.

יש לזכור כי המבצעים הצבאיים שניהלה ישראל בעזה מאז תפס שם חמאס את השלטון לא פתרו את השאלות המרכזיות - המדיניות, הצבאיות והכלכליות - של חבל ארץ זה. בהיעדר הסדרה ארוכת-טווח בזירת עזה, קיים סיכוי רב להתפרצות מחודשת של עימות באזור. בשלב זה מוצאת ישראל הקלה בדיאלוג שהיא מקיימת עם מצרים בנושאי ביטחון המשותפים לשתי המדינות. ישראל יכולה להרחיבו ולכלול בו את ירדן, שגם לה עניין בהחלשת 'האחים המוסלמים' בשטחה היא. אסור להמעיט בערכן של שותפויות אלו, אך יש להיזהר בהערכת יתר של אורך חייהן, ובמיוחד ביחס לעצם היתכנותן ללא מעטפת מדינית בדמות מהלך מדיני כלשהו מול הרשות הפלסטינית. הערכה זו תקפה במיוחד בכל הקשור בירדן.

שותפות כזו באשר היא תלויה גם בראיית הצד הערבי בשותפות את מערכת היחסים בין ישראל לארצות הברית. צופים מבחוץ אינם יכולים להתעלם מהשחיקה שחלה ביחסי ישראל-ארצות הברית - יחסים המהווים נדבך מרכזי בכל גרסה של תפיסת הביטחון הישראלית. ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה התדרדרות נמשכת ביחסים אלה. הנשיא אובמה יישאר בבית הלבן עוד יותר משנתיים ימים. זוהי תקופה ארוכה בכל קנה-מידה, ובמיוחד באזור דינמי העובר טלטלות בקצב מוגבר. על כן נדרש מאמץ יתר לחידוש ההידברות בין המדינות בדרגים הבכירים ביותר, אף כי ברור שזו משימה מורכבת.

'צוק איתן' - הזדמנות למפנה בהתמודדות עם מסע הדה-לגיטימציה של ישראל

גלעד שר ועינב יוגב

בעיצומה של המערכה הצבאית 'צוק איתן' בעזה, התעוררה באחד הבקרים הקהילה היהודית ברומא לאחר שרוססו על קירות העיר כתובות נאצה אנטישמיות. ברחובות חולקו כרוזים שבהם נטען כי "החרמת כל סוג של מוצר או עסק יהודי היא הכרח לשם עצירת הטבח בפלסטין... כל חנות, מפעל ועסק בבעלות יהודית תומך בישראל ולמעשה הורג את בעלי הזכות לחיות במולדתם". בכרוזים הופיעה רשימה של כ-40 בתי עסק: חנויות בגדים, חנויות קצבים, מסעדות וברים ובתי מלון, אשר לטענת המפרסמים בעליהם יהודים, ויש להחריםם.¹

זהו מקרה אחד מיני רבים על רקע הלחימה בעזה. דו"ח שפרסמה הליגה נגד השמצה מצא כי ב-51 אחוזים מהאירועים האנטישמיים בחודש יולי, נראה יחס ישיר בין האירועים לבין המבצע הצבאי בעזה. מחברי הדו"ח, אשר ערכו השוואה בין התגובות ברחבי העולם בקיץ האחרון לבין התגובות בעת 'עופרת יצוקה' ב-2009, טוענים להחמרה של ממש ביחס לישראל. פרשנים טוענים כי הפעם התרחבו מעגלי החרם והמחאה נגד ישראל, והם באו לידי ביטוי בשורה ארוכה של תקריות אלימות, נאומי שנאה והתקפות נגד יהודים,² ולהצטרפותם של מאות אלפים לחרם הצרכני על מוצרים מישראל בכלל, ומן ההתנחלויות בפרט.³

מנגד, במהלך שבעת השבועות של הלחימה בעזה אפשרה הקהילה הבינלאומית לישראל חופש פעולה יחסי, למעט מספר מועט יחסית של גינויים וקריאות להפסקת אש. הסכסוך בין רוסיה ואוקראינה מחד גיסא, ומסע הכיבוש הרצחני של דאע"ש מאידך גיסא משכו את תשומת הלב העולמית. שקט יחסי זה בזירה הדיפלומטית במהלך הלחימה עצמה עלול להטעות את מי שאינם מרימים מבטם אל מעבר למערכה הצבאית נגד חמאס. האיחוד האירופי, שותף הסחר הגדול ביותר של ישראל, הודיע כי הוא שוקל להטיל חרם כללי על מוצרים מישראל, אם לא יסומן מראש מקור המוצרים;⁴ בעלות-ברית בולטות כבריטניה וספרד הודיעו במהלך הלחימה כי הן בוחנות את המשך ייצוא הנשק לישראל;⁵ תיירים ישראלים מסולקים בבושת פנים ממסעדות ומאתרי

תיירות, ובכמה מקרים אף מוברים אל מחוץ לאתרים אלה כדי להגן עליהם מפני גורמים עוינים;⁶ הצגות ישראליות מבוטלות בפסטיבלים בינלאומיים⁷ והחרם הצרכני מתרחב, בעיקר באירופה.⁸

לכל אלה הצטרפה לאחר 'צוק איתן' תוכניתו החדשה-ישנה של מחמוד עבאס, שהשלב השני והשלישי שלה מתייחסים למקרה של כישלון במשא ומתן, או של היעדר הידברות בכלל. בשלב השני, הרשות הפלסטינית ומדינות נוספות מהליגה הערבית יפנו יחדיו למועצת הביטחון של האו"ם בדרישה להורות על פינוי ישראל מאדמות פלסטין תוך שלוש עד חמש שנים. בשלב השלישי והאחרון, על פי התוכנית הפלסטינית, תצטרף הרשות לכל המוסדות הבינלאומיים, תחתום על אמנת רומא שמכוחה פועל בית המשפט הפלילי הבינלאומי בהאג, ושם תגיש תביעה נגד ישראל ומנהיגיה. גישה חד-צדדית זו של הפלסטינים כבר שחקה את מעמדה הבינלאומי של ישראל. באוקטובר 2014 הכיר בית הנבחרים הבריטי במדינה פלסטינית, וממשלת שוודיה הודיעה כי קבלה החלטה להעניק למדינה הפלסטינית הכרה רשמית.

הסבב האחרון מול חמאס החרף את האתגר לישראל בזירות המדינית-דיפלומטית, התקשורתית, הכלכלית והמשפטית. הלחץ הגובר מצביע על כך שהקהילה הבינלאומית עוברת אט-אט מהשמעת ביקורת לגיטימית על מדיניות ממשלת ישראל, לנקיטת אמצעים ומהלכים לשם השפעה על התנהלותה ועל החלטותיה כמדינה ריבונית ודמוקרטית. מעצבי מסע הדה-לגיטימציה נגד ישראל רואים בסיפוק את מעמדה הבינלאומי ההולך ונשחק בהדרגה במהלך 'צוק איתן' ולאחריו, שכן התרחבותה של התופעה והתפשטותה בדעת הקהל במערב מצמצמת כבר כיום, ועשויה לצמצם אף יותר בעתיד, את מרחב התמרון המדיני והצבאי של ישראל.

אחד ההסברים לתנופה חסרת התקדים במסע הדה-לגיטימציה בעת המבצע ולאחריו נעוץ בתחושה בדעת הקהל בעולם כי ישראל, אשר אזרחיה חסו תחת ההגנה היעילה של מערכת 'כיפת ברזל', מגיבה באופן לא-מידתי, תוך פגיעה חסרת הבחנה באזרחים חפים מפשע וזריעת הרס רב ברצועת עזה. התחושה הזו מעידה על אי-הבנת אופי הלחימה של מדינה דמוקרטית אל מול ארגונים לא-מדינתיים. זה למעלה מעשור מתמודדות מדינות המערב ובראשן ארצות הברית, ישראל ובריטניה עם ארגוני טרור הנוהגים להתמגן ולהיטמע באוכלוסייה האזרחית, לזרות טרור ולהילחם מתוך מוסדות אזרחיים מובהקים. חרף זאת, ממשלת ישראל נקטה בדרך כלל במהלך 'צוק איתן' מדיניות מוגבלת, מידתית ומרוסנת בלחימה נגד חמאס.

מחוללי גל האנטישמיות וההוקעה של ישראל פועלים להביא לניצול מרבי את מרכיב האנטישמיה ובעוצמות, תוך ליבוי תחושות החתרנות והדה-לגיטימציה בקרב צרכני התקשורת והציבור בכלל. יתר על כן, מחקרים מצביעים על הלימה מסוכנת בין יעדיהן של תנועות ההתנגדות של הטרור האסלאמי הפונדמנטליסטי

ורשת הדה-לגיטימציה למדינת ישראל. אלה מבקשות להביא לכדי ערעור על עצם קיומה של מדינת ישראל כמדינת הלאום היהודי – האחת באמצעות מלחמת התשה מיליטנטית וא-סימטרית, והשנייה באמצעות חרמות ובניית נרטיב "משחיר" ודה-הומני של מושג הציונות.⁹

ככלל, בחינת התנהלותה של ישראל בשנים האחרונות מעידה כי בין סבבי הלחימה בעזה בתקופה זו פיתחה ישראל מענה אופרטיבי-ביטחוני חלקי לאיום הדה-לגיטימציה. כך, למשל, הקפידה ישראל להישמע לקהילה הבינלאומית ולכבד את הפסקות האש, נקטה זהירות צבאית רבה שבאה לידי ביטוי באזהרה לפני ירי בהודעות בכרוזים, בהנחיות לפנות אזורים דוגמת שג'ע'ייה ובית חנון, במתן פקודות מפורשות שלא לירות לאזורים שבהם יש סבירות גבוהה שייפגעו אזרחים, ועוד.

בזירה המשפטית, כלקח מ'עופרת יצוקה' ומ'משט המרמה', מקפידה ישראל על היצמדות לכללי המשפט הבינלאומי. משפטנים משולבים בתהליך קבלת ההחלטות בדרגי הצבא הבינוניים והגבוהים, ובמפקדותיהם של הכוחות המתמרנים. זאת ועוד, כבר במהלך הלחימה הודיע מבקר המדינה כי בתיאום עם ראש הממשלה, יבדוק משרדו תהליכי קבלת ההחלטות בדרג הצבאי והמדיני, וכן יבקר את מנגנוני הבדיקה והחקירה של צה"ל והממשלה.¹⁰

צה"ל למד אף הוא מטעויות העבר, ועוד טרם הקמתה של ועדת החקירה הייעודית מטעמו של מזכ"ל האו"ם, הודיע על בחינה משפטית של 90 מקרים מ'צוק איתן'. בין היתר, הוחלט לפתוח בחקירה פלילית של מקרי ההרג של ארבעת הילדים בחוף, הפצצת בית ספר שבה נהרגו 14 אנשים, ומקרה של ביזה של בשג'ע'ייה.¹¹ התנהלות זו משקפת כמובן את הקוד האתי של צה"ל, וגם מצביעה על הקפדתה של ישראל על הנוכחות הבינלאומית.

מכאן להתמודדות עם הוועדה הבינלאומית בראשות ויליאם שאבאס, שהקימה המועצה לזכויות האדם של האו"ם. במועצה הזו רוב מוחץ למדינות אסיה, אפריקה ודרום-אמריקה – 34 מבין 47 – ובהן מדינות כמו אלג'יריה, ערב הסעודית, פקיסטן, קובה וונצואלה – כל אחת מהן בעלת שיא מרשים מרעותה בתחום השוויון וזכויות האדם – ולכן אין קל מלהוקיע שם באופן אוטומטי את ישראל במסגרת המוסר הכפול והמכופל הרווח כיום בזירה הבינלאומית.

אולם, ניסיון העבר מלמד שאי-שיתוף פעולה של ישראל עם ועדות מעין אלה אינו משרת דבר. הביקורת הישראלית על המנדט והאיוש של ועדות אלה, לרבות זו האחרונה שקמה לאחר 'צוק איתן', היא ביקורת עניינית וראויה, ועל ישראל למחות בצורה רשמית ולהשמיעה באוזני הקהילה הבינלאומית. במקביל, עליה לדרוש להגיש – תחת מחאה כאמור – את טיעוניה העובדתיים והמשפטיים, כדי שאלה יעמדו לפני הוועדה אף אם זו תבחר להתעלם מהם.

עם כל אלה – הכרסום המואץ במעמדה של ישראל בעקבות המבצע מעיד כי אין די באסטרטגיה ביטחונית מדודה, בזהירות מבצעית ובהיערכות משפטית-צבאית. המראות הקשים מעזה, ששודרו ברשתות הערביות הבינלאומיות והאזוריות ללא שום עריכה וסינון או בעריכה מגמתית, הם אלה שנותרים צרובים בדעת הקהל הערבית והמערבית. יתר על כן, ההפגנות והאירועים ברחבי העולם מעידים כי המאבק הפלסטיני כבר חצה את גבולות המזרח התיכון, והצליח להביא לבינאום הנרטיב הפלסטיני ומסגורו כצודק בקרב קהלים רבים באקדמיה, בכלכלה, בפוליטיקה ובציבור הרחב. יש להכיר בכך כי מאחורי המערכה להפיכתה של ישראל למדינה "מצורעת" ומוקצית מחמת מיאוס, בדומה לדרום-אפריקה בשעתה, ניצבת אסטרטגיה מאורגנת. מטרתה להגביר את המעורבות הבינלאומית בישראל גופא ולהכתיב את תנאי קיומה העצמאי ואת גבולותיה, תוך כרסום במעמדה של ישראל כמדינתו הריבונית של העם היהודי. הדבר נעשה תוך העתקה טקטית ומניפולטיבית של הקמפיין העולמי שנוהל בשעתו נגד דרום-אפריקה – דיקטטורה גזענית – אל מרחב הסכסוך הלאומי הפלסטיני-ישראלי.

ישראל איננה מדינת אפרטהייד וסביר להניח שכוחות דמוקרטיים-ליברליים בקרב אוכלוסייתה ייאבקו כדי שלא תהיה כזו לעולם. ויחד עם זאת, כבכל סבב לחימה שבו הייתה ישראל מעורבת בעשור האחרון, גם במהלך 'צוק איתן' וביתר שאת אחריו, הלכו וגברו ההשוואות – שטחיות ונטולות בסיס ככל שיהיו – בין ישראל לבין משטר האפרטהייד הדרום-אפריקני. המהלכים שנועדו להטמיע בדעת הקהל במערב תודעה כי ישראל=אפרטהייד החלו כבר לפני שנים אחדות על ידי פעילים וארגונים לא-ממשלתיים. הם מושתתים, בין היתר, על השוואות חוזרות ונשנות בין ישראל לדרום-אפריקה, תוך שימוש בשפה גזענית ומסיתה המתארת את התנהלות ישראל בשטחים כשואה, כפשעים נגד האנושות וכטיהור אתני.

במסע הדה-לגיטימציה המתנהל נגד ישראל אין אבני דרך מוגדרות וברורות. הוא מתנהל בעצימות משתנה, מעל פני השטח ומתחתם. לפיכך, הסכנה אורבת לא רק בהתדרדרות מהירה לכדי בידוד ישראל והוקעתה, אלא גם בהתעוררות מאוחרת ואומללה של ישראל להיערך כנגד המערכה המתנהלת נגדה. גם ההחמרה במעמדה של דרום-אפריקה בקהילה הבינלאומית לא התרחשה בן-לילה, אלא בתהליך כרסום מתמשך. במשך כעשרים שנה התפשטה ההתנגדות לאפרטהייד בדעת הקהל העולמית בצורה של חרם ומשיכת השקעות, במוסדות תרבות ואקדמיה, בתאגידים וחברות פיננסיות, ולבסוף הצטרפו גם הממשלות בדמוקרטיות המערביות, ובראשן ארצות הברית. הבידוד הזוחל הזה עלול להיות מנת חלקה של ישראל חרף אופייה הדמוקרטי, הישגיה הצבאיים ומדיניותה הביטחונית המדודה.

דווקא כעת, עם הישגיה הצבאיים של ישראל במבצע 'צוק איתן' ולנוכח האיום ההולך וגובר מצד הארגונים הקיצוניים במזרח התיכון, נוצרה הזדמנות למפנה מדיני בהתנהלותה של מדינת ישראל, ובמענה אפקטיבי ובעל משקל ממשי למסע הדה-לגיטימציה וההשחרה המתנהל נגדה. עליה לפעול לסיום הסכסוך הישראלי-ערבי, ובמרכזו הסכסוך הישראלי-פלסטיני, תוך הבטחת קיומה וביטחונה בלב המזרח התיכון הסוער, ולנוכח גלים של טרור אסלאמי פונדמנטליסטי.

ההפיכות במדינות ערב, מלחמת האזרחים בסוריה, התעצמות הג'האד הסלפי, קריסת מערכות שלטון, טרור דאע"ש, עליית כוח הרחוב והיחלשותם של המשטרים בכלל מדינות האזור – כל אלה מחייבים את ישראל למדיניות זהירה וערנית, אך אין פירוש הדבר הנצחה של הסטטוס קוו. נראה כי כיום נוצרו עבור ישראל נסיבות והזדמנות שיש טעם לנצלן, לשילוב היוזמה המדינית-אזורית עם משא ומתן ישראלי-פלסטיני, תוך היערכות עצמאית ובלתי-מוותנית להיפרד מן הפלסטינים. יוזמה משולבת ומדורגת כזו תחתור לסיום הסכסוך הישראלי-ערבי, ותבטיח את עתידה של ישראל כמדינתו הבטוחה והדמוקרטית של העם היהודי – מתוך ראייה אחראית, ארוכת-טווח ומפוכחת של ביטחון המדינה ואזרחיה.

בזאת לא די. במקביל למהלכה המדיניים של ישראל ובנוסף להם עליה להתמודד, במאמץ לאומי ובינלאומי, במערכה האפקטיבית לדה-לגיטימציה המתנהלת נגדה בכל הזירות שהוזכרו לעיל. באקדמיה, בכלכלה, בתרבות, בסחר ובתיירות עומדים אזרחים ישראלים מול חזית הדה-לגיטימציה ונושאים בנטל הכלכלי, התדמיתי ולעיתים האישי של המערכה. חובתה של המדינה להגן על כל היחידים שעומדים בחזית, אף שאינם חלק פורמלי ממערך שלטוני או צבאי, באמצעות מערך מגוון ממשלתי יעיל שלא יותירם בגפם.

לפיכך, על הממשלה להקצות משאבים, לשלב כוחות, לפתח תורות הפעלה ותורות לחימה, לרתום לפעולה גופים ויחידים מחוץ למערכת הממשלתית ובעיקר – לארגן את כל אלה בראייה אסטרטגית אך דחופה. בידי ישראל מצוי כיום הכוח לחולל שינוי ומפנה לשם התמודדות עם האיום המורכב הזה, ויפה שעה אחת קודם.

הערות

- 1 "Rome posters call for boycott of Jewish shops," *The Times of Israel*, August 11, 2014, <http://www.timesofisrael.com/rome-posters-call-for-boycott-of-jewish-shops/#ixzz3DBsFjo9g>
- 2 טלי פרקש, "החמרה דרמטית באנטישמיות בעקבות צוק איתן", YNET, 11 בספטמבר, 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4570165,00.html>
- 3 "Barcode Scanning App Used To Boycott Israel," *Sky News*, August 12, 2014, <http://news.sky.com/story/1317330/barcode-scanning-app-used-to-boycott-israel>
- 4 אורה קורן, "אירופה לישראל: הפרידו בין יצוא מהשטחים לבין יצוא מתוך הקו הירוק – תוך 30 יום", *זה מרקר*, 2 בספטמבר, 2014, <http://www.themarker.com/news/macro/1.2422698>

- אורה קורן, "חשש בישראל: איסור היבוא האירופי מהשטחים יתרחב לירקות ופירות", **זה מרקר**, 18 באוגוסט, 2014, <http://www.themarker.com/news/1.2408224>
- 5 ברק רביד, "בריטניה מאיימת: אם תחודש הלחימה בעזה נטיל אמברגו נשק חלקי על ישראל", **הארץ**, 12 באוגוסט, 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2404548>
- ברק רביד, "ספרד הקפיאה באופן זמני את מכירת הנשק לישראל בעקבות הלחימה בעזה", **הארץ**, 5 באוגוסט, 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2397237>
- 6 "Israeli Tourists Forced to Leave Maldives Resort after Gaza Demo" Arutz Sheva and AFP, July 30, 2014, http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/183521#.VBIIK_1_tqU
- 7 מרב יודילוביץ', "עקב מחאה: בוטלה הצגה ישראלית באדינבורו", YNET, 7 באוגוסט, 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4556110,00.html>
- 8 סוכנויות הידיעות, "החרם מתרחב: ג'ורג' סורוס חיסל את החזקותיו בסודהסטרם", **זה מרקר**, 4 באוגוסט, 2014, <http://www.themarker.com/wallstreet/1.2396832>
- ליאור גוטמן ונורית קדוש, "החרם מתרחב: ענקית הפנסיה ABP תבחן את השקעותיה בישראל", **כלכליסט**, 16 באוגוסט, 2014, <http://www.calcalist.co.il/world/articles/0,7340,L-3638491,00.html>
- 9 **אתגר הזה-לגיטימציה של ישראל יצירת חומת אש מדינית – מסגרת תפיסתית בזירה המדינית-דיפלומטית של הביטחון הלאומי**, מכון ראות, ינואר 2010, עמ' 15, <http://reut-institute.org/data/uploads/PDFVer/20100217%20-%20final%20delegitimacy.pdf>
- לקריאה נוספת: Nick Cohen, "What's Left? How Liberals Lost Their Way," Fourth Estate, 2007.
- 10 רויטל חובל, "מבקר המדינה יבדוק אם ישראל הפרה בעזה את החוק הבינלאומי", **הארץ**, 13 באוגוסט, 2014, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2405038>
- 11 יואב יתרון ורועי קייס, "הרג הילדים בחוף עזה ותקיפת ביה"ס של אוג'א: צה"ל פתח בחקירה פלילית", YNET, 10 בספטמבר, 2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4569517,00.html>

סיכום

המאזן האסטרטגי של מבצע 'צוק איתן' השגת התכלית האסטרטגית באופן מהיר ויעיל ובעלות נמוכה יותר

עמוס ידלין

שלוש מערכות בין ישראל לחמאס הסתיימו ב"תיקו אסטרטגי א-סימטרי". מחד גיסא, אין ספק שחמאס הוכה צבאית בקיץ 2014 ונכשל בהשגת יעדי האסטרטגיים, אך מאידך גיסא הוא שרד את המערכה מול צה"ל, החזק בצבאות המזרח התיכון, וגם אחריה הוא דבק במאבק המזוין, אינו מוותר על נשקו, מסרב לקבל הגבלות על התעצמות עתידית ומעמדו בזירה הפלסטינית התחזק. ראוי כי החשיבה האסטרטגית הישראלית ביחס לכל אלה תתמקד במאמץ להשיג תוצאה אסטרטגית טובה יותר בסיבוב הבא. חמישים ימים נמשך סבב העימות השלישי בין ישראל לארגון הטרור חמאס, ובסופו היה ההישג הישראלי העיקרי "הפסקת אש ללא הישגים לחמאס". גם אם נגררה ישראל למערכה ולא יזמה אותה – ראוי היה למנף את הדבקות של חמאס בהמשך המערכה, ולהגיע לתכלית אסטרטגית טובה יותר.

מערכה זו, 'צוק איתן', התנהלה בניגוד גמור לתפיסת הביטחון הישראלית המסורתית: הרתעה, התרעה והכרעה. העוצמה הישראלית ותוצאות העימותים הקודמים לא הרתיעו את חמאס מהמערכה. לא הייתה התרעה מודיעינית ואסטרטגית על העימות הקרב, כפי שהוכיחו הקיצוץ בתקציב הביטחון, צמצום אימוני המילואים ועצירת טיסות חיל האוויר. בעימות עצמו לא הושגה הכרעה. ברור כי לא ניתן ליישם את תפיסת הביטחון המסורתית בכל מערכה או סבב עימות, אך חשוב שהיא תהיה מסגרת התייחסות רצויה להנהגה הביטחונית הישראלית. צה"ל חייב לחתור ולפתח תפיסת הפעלה שתאפשר מימוש תכליות אסטרטגיות, התואמות ככל האפשר את תפיסת הביטחון העדכנית של מדינת ישראל. רק "רגל ההגנה" (אשר נוספה לתפיסת הביטחון בהמלצת ועדת מרידור מ-2005/6) עמדה באופן ראוי במבצע 'צוק איתן'. עם זאת, הצלחת ההגנה הביאה עמה התרחקות מרכיבים נוספים, חשובים ביותר,

בתפיסת הביטחון המסורתית: מערכה קצרה; הכרעה ברורה; העברת המלחמה לשטח האויב. חיזוק ההגנה הוביל גם להתעלמות מעקרונות המלחמה הקלאסיים: יוזמה והתקפיות; תחבולה; ריכוז מאמץ; הוצאת האויב משיווי משקל; רציפות והמשכיות. מנגד, יש הגיון רב בטענה שלא נכון לבחון מערכה מהסוג של 'צוק איתן' על פי תפיסת הביטחון המסורתית או עקרונות המלחמה של צה"ל. קשה מאוד להרתיע ארגון טרור, וודאי שקשה להכריעו במלחמה קצרה. כאשר המבצע האחרון נמדד ביחס לשלוש השנים הראשונות והקשות של האנתיפאדה השנייה ולגלי המחבלים המתאבדים שקטלו מאות חיילים ואזרחים בישראל, 'צוק איתן' היה מערכה קצרה בעלויות סבירות. אפילו ארצות הברית, המעצמה הגדולה בעולם, לא הצליחה במשך עשור להכניע את הטליבאן באפגניסטן, להכריע את אל-קאעדה במערכה גלובלית נגד הטרור או למגר את הטרור הסוני והשיעי בעיראק. עם זאת, בעשור שלאחר 11 בספטמבר 2001 לא נורו רקטות על וושינגטון וניו-יורק...

בעולם העימותים הא-סימטריים חלים כללי מלחמה אחרים. מאמר זה יעסוק במתח שבין הצורך לנסות לשמר את תפיסת הביטחון הקלאסית של מדינת ישראל, לבין אופייה השונה של מלחמה מול ארגון מדינתי-למחצה, שהוא "דל-חתימה" ומסתתר מאחורי אזרחי מחד גיסא, אך בעל אחריות מדינתית ויכולות צבאיות מרשימות, מאידך גיסא.

הטיעון המרכזי בחיבור זה הוא שחמאס בעזה אינו ארגון טרור קלאסי ואינו מדינה נורמלית – הוא מוגדר על פי הגדרה חדשה של ארגון היברידי המכיל רכיבים של שתי התצורות, ולכן במאבק עמו יש ליישם הן רכיבים מתורת הביטחון הקלאסית והן רכיבים ייעודיים למלחמה בארגוני טרור לא-מדינתיים. חלק גדול מעקרונות המלחמה תקף גם למלחמה מול ארגון מסוג זה, אך האתגר המרכזי הוא לזהות את רכיבי המערכה הנכונים אל מול איום היברידי, ולהכין להם פתרונות צבאיים שיביאו ליעדים הבאים: יתרון מדיני ברור בהסדרה שאחרי המערכה; חיזוק משמעותי של ההרתעה; קיצור המערכה; הקטנה ניכרת של העלות; מזעור הנזק למעמדה הבינלאומי של ישראל; הימנעות מהסלמת המערכה לזירות נוספות.

חלק מההיבטים השליליים מבחינת ישראל במערכה האחרונה נבעו, באופן פרדוקסלי, מההצלחה היחסית של מבצע 'עמוד ענן'. ידוע כי מי שמנצח במערכה ונח על זרי הדפנה – יש לו פחות מוטיבציה ללמוד, לתחקר ולהכין פתרונות טקטיים ודוקטרינריים לסיבוב הבא. נראה שחמאס היטיב ללמוד את לקחי 'עופרת יצוקה' ו'עמוד ענן', והכין כלים מערכתיים ופתרונות טקטיים לנטרול מרבי של היתרונות הישראליים, כפי שבאו לידי ביטוי במערכות הקודמות, ובמרכזם יתרון מודיעיני ויכולת פגיעה מדויקת. בפרסום מסכם של המכון למחקרי ביטחון לאומי, שנערך במאוס 2012 בעקבות מבצע 'עמוד ענן', כתבתי והמלצתי על הצורך לתחקר וללמוד תריסר

סוגיות מרכזיות, ובראשן כישלון ההרתעה, אי־הטיפול בהתעצמות הצד שכנגד, הצורך בהבנה עמוקה יותר של האסימטריה בין יעדי הצדדים והגדרת ה"ניצחון" השונה שלהם, וגיבוש מענה לָא־סימטריה זו.

אמירה שנכללה בהמלצה זו תקפה גם היום: "גם אם צה"ל ומדינת ישראל מעריכים שניצחו במערכה, חשוב שהצד הישראלי יתחקר את שמונת ימי הלחימה [מבצע 'עמוד ענן']. מדובר בתחקיר ולא בחקירה – בתחקיר מחפשים את הדרך לניהול טוב יותר ונכון יותר של המערכה הבאה, בחקירה מחפשים את האשמים. הדרג המדיני יכול למנות "ועדת וינוגרד" פנימית משלו – לא תחת לחץ ציבורי ותקשורתי וללא ציפייה שייערפו ראשים, או שבכיר מדיני או צבאי יודח. כך גם יכול הרמטכ"ל למנות קבוצת אנשי מילואים בכירים שיבחנו את השאלות המערכתיות, האסטרטגיות, האופרטיביות והלוגיסטיות, הקשורות במערכה". המלצה זו, כך נראה, לא אומצה. בכך נעוץ אולי חלק מהבעייתיות של בחירת היעדים האסטרטגיים ותפיסת ההפעלה ליישום במבצע 'צוק איתן'.

להלן עשר סוגיות ונושאים לתחקור ושאלות לבירור מעמיק, והפעם בעקבות מבצע 'צוק איתן'. רצוי לדון בסוגיות ובשאלות אלו בפורומים המתאימים במטכ"ל, במשרד הביטחון ובקבינט, ולתת להן מענה אסטרטגי, טקטי ואופרטיבי – בתפיסת ביטחון עדכנית ורלוונטית, בתפיסת הפעלה תואמת, בבניין הכוח ובהפעלתו.

1. **האם הבנו נכון את רציונל האויב ואת אופן קבלת ההחלטות בחמאס? אי־אפשר** לנסח תכלית אסטרטגית ללא הבנה עמוקה של היריב. ראוי לתחקר במקצועיות, ובמטרה לשפר את ההבנה לגבי הרציונל והאופן שבו התקבלו החלטות בחמאס. רק כך נבין מדוע לא ניתנה התרעה אסטרטגית על היחלשות ההרתעה שהושגה ב'עמוד ענן', ומדוע לא הייתה התרעה על הסבירות הגבוהה לסבב נוסף בקיץ 2014. נראה שלא הופנמה ההבנה כי חמאס ויתר על מדינה אסלאמית חמאסית בעזה, לנוכח מצבו הקשה מבחינה פוליטית ופיננסית עם שינוי המשטר במצרים. מסירת "מפתחות עזה" לממשלת האחדות עם פתח חזרה והגבירה את האטרקטיביות של האופציה הצבאית – ומשקלם של מפקדי הזרוע הצבאית עלה יחסית להנהגה המדינית בעזה. גם אם נכונה הטענה שחמאס עצמו לא התכוון להיכנס למערכה – חובה לחדד את ההבנה מדוע בכל זאת נגרר אליה. בנוסף, יש לברר לעומק את הסיבות לכך שחמאס סירב, פעם אחר פעם, לקבל הצעות להפסקת אש שהוצעו לו, ומדוע הפר אותן. הרי ניתן היה לצפות מארגון מורתע, שאינו מעוניין במערכה, כי ייעתר להפסקת אש בשלב מוקדם של המערכה; חמאס הסכים להפסקת אש רק בתום שבעה שבועות של לחימה.

2. **האם יעדי המערכה שהוצבו היו נכונים? האם היעדים היו מוגבלים מדי בתחילה ולא ריאליים בהמשך?** למבצע 'צוק איתן' נקבעו בתחילתו שלושה יעדים צנועים:

החזרת השקט לדרום; שיקום ההרתעה; פגיעה קשה בחמאס. אך שלושה יעדים אלה מהווים למעשה ממד שונה של אותו היעד: רק אם חמאס ייפגע בצורה קשה למדי הוא יורתע מהמשך הלחימה, וכך יוחזר השקט לדרום. את היעד הזה לא השיגו שישה שבועות של לחימה ואלפי תקיפות. רק בשבוע השביעי, כאשר נפגעו ראשי הזרוע הצבאית של חמאס וכאשר הותקפו בניינים רבי-קומות בעזה – הייתה הפגיעה בחמאס קשה במידה מספקת, הוא הורתע והשקט חזר לדרום. יש לתחקר אם הייתה יכולת להשיג יעדים אלה בשבוע הראשון או השני למערכה. בהמשך הוצב יעד השמדת המנהרות – שבו עמד צה"ל היטב. השאלה לתחקור כאן היא, מדוע לא הוצב יעד זה בשלב מוקדם יותר – מייד עם פתיחת המערכה. יעד נוסף הוצב וצורף ליעדי המערכה באמצע המבצע – פירוז הרצועה. זהו יעד חשוב וראוי, אך מהלכי המבצע לא תמכו ביעד שאפתני זה. לא היה שום סיכוי שחמאס יתפרק מנשקו מרצונו. לא מצרים, לא נאט"ו ולא כל שכן הרשות הפלסטינית, היו ויהיו מוכנים לבצע מהלך שצה"ל עצמו לא היה מוכן לבצע. נכון היה להציב יעד ריאלי יותר לשלב ההסדרה המדינית – "מניעת התעצמות חמאס לאחר העימות". יש לסכם את מניעת ההתעצמות לא עם חמאס, אלא עם בעלות-הברית של ישראל – מצרים וארצות הברית – ולמקד את ההסכמה עם בעלות-ברית אלו במניעת הברחות לרצועה ובלגיטימיות הפעולה מול אתרי ייצור ושיגור, וכן מול חפירת מנהרות תקיפה ברצועת עזה עצמה.

3. **האם הפרדיגמה של "שימור חמאס ככתובת" הייתה הנכונה? בקהילה הביטחונית והמדינית של ישראל התקבעה בשנים האחרונות הנחת יסוד, שלפיה שימור חמאס כריבון בעזה הוא אינטרס ישראלי. זאת, מכיוון שחמאס מהווה כוח שולט אחראי אשר גם ניתן להרתיעו. הנחה זו התחזקה בעקבות השקט היחסי ששרר בין ישראל לחמאס מאז מבצע 'עמוד ענן', לאחר שחמאס אכף בצורה אפקטיבית את שלטונו בכל השטח, תוך מניעת פעולה נגד ישראל על ידי ארגוני הג'האד האסלאמי "ועדות ההתנגדות", וגורמים כמושימים אחרים. החשש בישראל היה שללא נוכחות חמאס ייווצר ואקום פוליטי בעזה, אשר ישמש כר פורה לפעילות מסוכנת אף יותר או "מדינה כושלת", כפי שאירע בסומליה ובלוב. פרדיגמה זו הובילה להפעלה מוגבלת, הדרגתית ולא-יעילה של הכוח, בניגוד לעקרונות המלחמה ובניגוד ליעד החשוב של קיצור זמן העימות. נכון היה לבחון פרדיגמה בעייתית זו מהסיבות הבאות: (1) חמאס הוכיח כי ארגון מסוכן לביטחון ישראל, בעזרת תמיכה איראנית וקטרית, מסוגל להקים מערך רקטות ומנהרות שאיים על מדינת ישראל באופן אסטרטגי. למחליפו של חמאס – אוסף ארגונים שילחמו זה בזה, אין יכולת לייצר איומים אסטרטגיים על ישראל באותו סדר גודל שייצר חמאס. (2) עם התמוטטות המדינה הסורית עלו חששות דומים לגבי הסכנה הטמונה בהיעדר**

שלטון מרכזי בגבולה הצפון-מזרחי של ישראל, אך איום זה לא התממש עד כה. המצב בגבול ישראל-סוריה יציב באופן יחסי, ולא התממשו ההערכות על "גלים של ג'האדיסטים" שיגיעו לתקוף את ישראל. (3) כאשר חמאס יודע מראש שישראל לא תאפשר לו ליפול, הוא פועל ותוקף את ישראל תחת חסינות מסוימת, המחלישה את העמדה הישראלית הן במישור הצבאי והן במישור המדיני. (4) חמאס מוחלש מאוד הוא תנאי להסדרה טובה לישראל ולאפשרות להחזיר באופן אפקטיבי את הרשות הפלסטינית לרצועה. רק פגיעה בחמאס תוך השתחררות מהפרדיגמה הדואגת לשרידותו הייתה מאפשרת את מידת ההחלשה הרצויה להסדרה מדינית טובה לאחר המבצע.

4. כיצד מגדירים ניצחון, ומהו המושג הנכון כאשר המושגים 'ניצחון' ו'הכרעה'

נראים רלוונטיים פחות? בעבר, הניצחון במלחמות היה ברור: כיבוש שטח של האויב והשמדת צבאו. במובן זה, ככל שמדובר במערכת 'צוק איתן', לא הושג ניצחון על ידי אף אחד מהצדדים. ואף על פי כן, שני הצדדים טענו בתום המערכה ל"ניצחון". מצד אחד, אין ספק שישראל ניצחה מבחינה צבאית והשיגה את מרבית היעדים הצנועים שהגדירה לעצמה. חשוב לציין שישראל שללה מחמאס את שתי היכולות הצבאיות האסטרטגיות שבנה מאז 'עמוד ענן' – הרקטות ארוכות-הטווח, שהאפקטיביות שלהן הייתה מזערית בזכות מערכת 'כיפת ברזל', והמנהרות ההתקפיות, שנהרסו על ידי צה"ל. אך מנגד, גם לחמאס יש "סיפור ניצחון", המתבסס על כך שהתמודד בהצלחה עם הצבא החזק ביותר במזרח התיכון, שיגר רקטות במשך 50 יום לכל שטח ישראל, הסיג את צה"ל מגבול הרצועה, פגע בכלכלת ישראל, הביא לסגירת שדה התעופה שלה ורוקן את היישובים ב'עוטף עזה' ממרבית התושבים. כן הראה חמאס לעם הפלסטיני שההתנגדות המזוינת לא נוצחה, נשקו של חמאס נשאר עימו ודרכו עדיפה על הדרך המדינית של פתח. הכרעה במערכה מודרנית מושגת במידה רבה במישור התודעתי, וכדי לצבור הישגים במישור התודעתי יש להפעיל את הכוח בדרכים ששיגו את האפקט הדרוש גם במגבלות העימות הא-סימטרי. הפעלת כוח באופן יצירתי ומפתיע, מעבר לציפיות האויב, תוך שילוב אפקטיבי של דיפלומטיה ומינוף יעיל של העניין מצד כלי התקשורת, יכולה ליצור אפקט הכרעה גם במרחב הלחימה המודרני ומול אויב היברידי, המשלב "חתימה נמוכה" של ארגון טרור עם אחריות ותצורה מדינית. הישג צבאי חד-משמעי יוצר תנאים להשגת יעדים מדיניים.

מוקדם לשפוט מי ניצח בזירה המדינית – זאת נוכל להעריך רק עם הבנת ה"הסדרה" שעדיין לא סוכמה. ואם לא תושג הסדרה פורמלית, נוכל לשפוט זאת על פי ההסדרה בפועל – האם תושג הרתעה ויושג שקט, ולכמה זמן; האם חמאס יחזור להתעצמות צבאית, ומה יהיו תוצאות המערכה בראייה רחבה יותר של יחסי

ישראל והפלסטינים; מה תהיה ההשפעה על זירות לחימה פוטנציאליות עתידיות, וכן על מעמדה הבינלאומי של מדינת ישראל.

5. **האם אפשר היה לעצב "אסטרטגיה שלישית"?** הדיון הציבורי, התקשורת והפוליטי בישראל דן בשאלה, האם נכון לחתור להפסקת אש בעזה כיעד המבצע – הייתה זו עמדת ראש הממשלה ושר הביטחון – או לחתור לכיבוש של עזה ולמיגור חמאס – כעמדת שר החוץ. נעדרה מהדיון ה"אסטרטגיה השלישית" – פגיעה קשה יותר בחמאס, בדגש על הזרוע הצבאית ומאחזי חמאס בעילית החברתית של עזה, ערעור ביטחונו ויכולותיו על ידי סדרה מתמשכת ומפתיעה של מהלכים קרקעיים ואוויריים, שונים מהאופן הצפוי מראש שבו הופעל צה"ל: (1) כניסה קרקעית ממוקדת לאזורי הליבה של חמאס באמצעות צוות קרב מיוחד, ללא יעד של כיבוש כלל הרצועה. כניסה קרקעית מסוג זה יכלה להתרחש ממספר כיוונים לא צפויים. (2) פגיעה ממוקדת בראשי חמאס, כבר בשלבי הלחימה הראשונים. (3) מבצעי כוחות מיוחדים לפגיעה, או מעצר של ראשי חמאס או פגיעה ביכולות אסטרטגיות שלו. לא היה זה נכון לדון ביכולות הקרקעיות של צה"ל במונחים של "הכול או לא כלום", אלא דווקא לחפש דרכים יצירתיות לפגוע בחמאס באופן אפקטיבי ומהיר. באסטרטגיה השלישית קיימת תכלית עיקרית שונה הכוללת הסדרה טובה יותר לישראל, כשבמרכזה אי-התעצמות עתידית של חמאס. החלשת חמאס הייתה צריכה להיות כזאת, שלא תותיר ספק בקרב העם הפלסטיני בכך שדרכו האלימה של חמאס לא תקדם את יעדיו הפוליטיים.

6. **כיצד לשמר את ההישג החשוב של מניעת הסלמה אזורית?** חשוב ביותר לייצר סביבה אזורית תומכת למהלך ישראלי מול ארגון טרור מדינת-למחצה. חשוב עוד יותר שמהלך צבאי בעזה או בלבנון לא יסלים לעימות אזורי עם מצרים, ירדן, סוריה או איראן. מבחינה זו, 'צוק איתן' נוהל היטב – 50 ימים שבהם הייתה פעילות צבאית של ישראל באוויר, ביבשה ובים, והעימות הוכל היטב ללא הסלמה צבאית לזירה נוספת, כמעט ללא לחץ בינלאומי ותוך מילוי מתמיד של "מצבר הלגיטימציה" באמצעות היענות חוזרת ונשנית להצעות להפסקת אש. מעולם לא ניהלה ישראל מערכה כזו, שבמהלכה מדינות האזור ובראשן מצרים ראו עין בעין את פעילותה מול חמאס ונתנו לה גיבוי, בגלוי או בערוצים חשאיים. עם זאת, יש לזכור שתי נקודות חשובות – א. העולם הערבי הפריד בין הסכמתו לפגיעה קשה במחבלי חמאס לבין גינוי חד-משמעי של הפגיעה באזרחי עזה התמימים. ב. התמיכה בפעילות ישראל הותנתה כנראה באי-ביצוע מהלך קרקעי – שלגביו יש רגישות גבוהה יותר בעולם הערבי. חובת גורמי ההערכה, צמרת הצבא והדרג המדיני לשאול את עצמם בכל יום לחימה: האם המערכה עדיין מוגבלת לזירה אחת, ומה נכון לעשות כדי שלא תסלים לזירות נוספות?

7. כיצד נכון לנהל את הטיפול בהתעצמות ובטפטוף שבין הסבבים? "החטא הקדמון"

של ההסדרות הקודמות מול חמאס והקהילה הבינלאומית, אחרי 'עופרת יצוקה' ו'עמוד ענן', היה בכך שלא הוסדר נושא ההתעצמות של חמאס בצורה אפקטיבית. בנוסף, לא הייתה תגובה בעוצמה מספקת לחידושו של "טפטוף" האש מעזה. משום כך בנה חמאס מחדש את כוחו, ושב לחדש את הירי על ישראל כעבור זמן קצר. אם ישראל אינה רוצה למצוא את עצמה בעימות נוסף תוך שנה-שנתיים עם חמאס, ראוי לתחקר את כישלון מניעתה של ההתעצמות בעבר, ואת רפיון התגובה לירי על מדינת ישראל. יש למצוא מנגנונים שיאפשרו לישראל בעתיד, תוך שיתוף פעולה עם מצרים והקהילה הבינלאומית, לאכוף מניעה אפקטיבית של התעצמות ברצועת עזה. ברור כי יעד זה לא יושג מתוך שיחות ההסדרה העקיפות בקהיר, ולכן יש להגיע להסכמה בין ישראל לבין בעלות-בריתה העיקריות, עם אפשרות של העברת החלטה במועצת הביטחון, אשר תשמר בידי ישראל את חופש הפעולה נגד פעולות התעצמות של חמאס במישור הרקטי, המנהרתי, או בכל דרך אחרת. כמו כן, יש לוודא שמנגנון שיקומה של רצועת עזה לא יהיה כסות להתעצמות מחודשת של חמאס. יש לוודא שחומרים דו-שימושיים ישמשו ליעדם האזרחי בלבד. ראוי שהאסטרטגיה המובילה תהיה "הקלת המצור הכלכלי והאזרחי והידוק המצור על ההתעצמות הצבאית". הרעיון של שיקום כלכלי ואזרחי של עזה יעזור גם לבסס הרתעה – העלאת מחיר ההפסד של החמאס בעימות עתידי. יש לבסס סטטוס קוו שבו חמאס לא מתעצם, ושב בניין כוח ו/או "טפטוף" של ירי מעזה אינו לגיטימי, והוא מעניק לישראל לגיטימיות מרבית לפעולה שתכליתה ביסוס הרתעה אפקטיבית, ומניעת בנייה מחודשת של כוחו הצבאי של חמאס.

8. כיצד למנוע עימותים מיותרים עם בעלת-הברית החשובה ביותר – ארצות הברית?

ארצות הברית היא בעלת-הברית החשובה, המשמעותית ולפעמים היחידה של ישראל. ב'צוק איתן' הגיעה ישראל לעימותים מיותרים עם ארצות הברית. התסכול שנבע מקטיעת המשא ומתן בין ישראל לפלסטינים מספר שבועות לפני תחילת העימות בזירת עזה, וכן אי-האמון המתמשך בין הממשלים בושינגטון ובירושלים, חייבו תשומת לב רבה יותר לגיבוש הבנות ולמציאת שפה משותפת בין המדינות ביחס להתרחשויות. וושינגטון תמכה בצורה חד-משמעית בזכותה של ישראל להגנה עצמית. עם זאת, כמו בעולם הערבי – וושינגטון לא יכלה לקבל את היקף הנפגעים הלא-מעורבים ולהישאר אדישה לדיווחי התקשורת הקשים מעזה. במקום לחזק את התקשורת וההבנות בין המדינות, עסקו חלק מהפקידים הבכירים ואפילו הדרגים המדיניים בשתי המדינות בתדרוכים שליליים ובהדלפות בעייתיות. על כן, בכל מערכה עתידית שבה תהיה ישראל מעורבת, יש להבהיר ציפיות, כללי

- פעולה, ערוצים להשגת הסדרות מדיניות וקווים אדומים של שתי המדינות. זאת, תוך תשומת לב רבה לצורך לשמר את הברית האסטרטגית החשובה ביניהן.
9. **האם אנו מפיקים את הלקחים הנכונים להתמודדות עם חזבאללה, סוריה ואיראן?** אסור שהמענה ההרמטי כמעט של 'כיפת ברזל' ייצור אשליה שהעורך יהיה מוגן באותה מידה מפני איום מצפון. לאויביה האחרים של ישראל יכולת טילים וכלי-טיס בלתי-מאוישים נרחבת בהרבה, מדויקת יותר ועם ראשי נפץ כבדים יותר. לכן, חובה להבין את שוני האיום ולתת לו מענה שונה – ובעיקר להתאים את ציפיות הציבור, כדי למנוע פגיעה קשה במורל ובתפקוד כאשר רמת המענה תהיה שונה מזה של 'צוק איתן'. אמנם, המענה לאיום הטילים והרקטות מצפון וממזרח מסובך ומורכב יותר, אך הוא בהחלט אפשרי, אם נערכים אליו בצורה נכונה. ניסיון של חזבאללה לכבוש שטח בצפון גם הוא לא יהיה הפתעה מודיעינית – ראשי חזבאללה דיברו על כך בהופעות פומביות. אך מי שמצפה שהאויב יגיע רק ממנהרות, חייב להניח שגבול לבנון מאפשר מעבר מעל פני הקרקע, באזורים צפופי צמחיה – שלאויב יהיה נוח יותר להגיע מהם מאשר דרך מנהרות. האויב למד גם את יכולות חיל האוויר לגרום נזק אדיר לאלפי מטרות, את הספקי התקיפה המרשימים, את היכולת לפגוע בתשתיות מדינתיות, את הטנקים המוגנים היטב ב'מעיל רוח' ואת היכולות המתקדמות האחרות של צה"ל. חשוב להבין שגם אם ההרתעה בצפון חזקה מאוד מאז 2006, היכולת של חזבאללה להצטייד במערכות מתקדמות ולמצוא דרכים כדי לנסות לנטרל את היתרונות הצה"ליים מחייבת חשיבה מעמיקה, והקדמתו בצעד נוסף.
10. **כיצד לשבור את "התיקו האסטרטגי הא-סימטרי"?** מושג זה נטבע על ידי כותב שורות אלה בתום השבועיים הראשונה של המערכה, שבמהלכם צה"ל לא הצליח לכפות הפסקת אש על חמאס, ולא הצליח להשיג את אותו יעד צנוע שקבע הקבינט – "שקט תמורת שקט". למרות מספר המטרות שהותקף ועוצמת האש שהונחתה על מטרות הטרור בעזה, היה ברור שהמכות שנחתו על חמאס לא השיגו את האפקט הרצוי, ובעיקר שהזרוע הצבאית של חמאס לא נפגעה, והציבור בעזה לא הפעיל על הארגון לחץ להפסיק את האש. מנגד, היו לחמאס הישגים תודעתיים חשובים – הירי המתמשך לכל הטווחים במדינת ישראל, הרצת מיליוני ישראלים למקלטים, הפגיעה בחיילי צה"ל בשטחי הכינוס ובמגדל השמירה בנחל עוז, העלות הכבדה על הכלכלה הישראלית (מוערכת ב-20 מיליארד דולר) וערעור תחושת הביטחון ב'עוטף עזה' – עד כדי נטישת חלק גדול מאוכלוסיית החבל את האזור. חמאס, כאמור, הצליח בראייתו לעמוד 50 יום מול צה"ל – הצבא החזק במזרח התיכון. בלב המענה ל"תיקו האסטרטגי הא-סימטרי" נדרש להשתחרר מהפרדיגמה של שימור חמאס ככתובת, המטילה מגבלות על הפעלת הכוח, ויש לחזור להפעלת כוח

המכילה רכיבים חדשניים של הפתעה, תחבולה ותמרון אל מרכזי כובד חשובים של האויב. לא יהיה זה נכון לחזור על דפוס ההפעלה של הכוח כפי שהתבטא בשלושה הסבבים האחרונים מול חמאס. האתגר של צמרת צה"ל ומערכת הביטחון הוא לייצר תוכניות אופרטיביות וכלים מבצעיים החורגים מהפעלת אש מנגד, שיוכלו להשיג תכליות אסטרטגיות משמעותיות יותר מהפסקת אש, בזמן קצר יותר.

סיכום

חמאס ברצועת עזה אינו האיום המרכזי על מדינת ישראל וביטחונה. איראן, הנמצאת על סף גרעיני עם יכולת פריצה קצרה לפצצה, נותרה האיום המשמעותי ביותר על מדינת ישראל. חזבאללה הוא האיום הצבאי השני בחומרתו וסוריה, למרות מלחמת האזרחים, גם היא איום בסדרי גודל משמעותיים יותר מחמאס. צה"ל התמודד בקיץ 2014 עם החלש באויבי מדינת ישראל. ואף על פי כן, היעדים הצנועים של מבצע 'צוק איתן' הושגו בזמן ארוך מדי, בניגוד לתפיסת הביטחון הישראלית. המחיר ששילמה הכלכלה הישראלית, הפגיעה המתמשכת ביישובי קו העימות, סכנת ההסלמה האזורית, החשש מטעות מבצעית עם משמעות אסטרטגית וכן הפגיעה ביחסי ישראל עם מדינות העולם – מחייבים כולם הכרעה ברורה יותר וקיצור המערכה. אמירה זו נכונה גם מול הבנת הצורך ב"סבלנות אסטרטגית", הנגזרת ממגבלות הפעלת הכוח בסביבה האסימטרית.

יש להמשיך לעסוק בעדכון תפיסת הביטחון לנוכח האיום ההיברידי, במקרה של עימות תחום ברצועת עזה וגם ל"מקרה הכול". העימות הבא עם חמאס בעזה יכול להגיע בזמנתי עם עימות בצפון עם חזבאללה ו/או סוריה ואיראן. אסור להגדיר ש"ניצחנו בצוק איתן", וכך להזניח את אתגר התחקור והלמידה. גם הסוגיה האיראנית תחזור לכותרות לקראת 24 בנובמבר – מועד סיום השיחות בין איראן למעצמות – ו"העסקה הרעה" המסתמנת עם איראן. לא ייתכן שלא יהיה למדינת ישראל ולצה"ל מענה משוכלל יותר ומוחץ יותר לאיום הטרור מעזה. לקראת העימות הבא, חובה לפתח כלים אמל"חיים, דוקטרינריים ומערכתיים, שיאפשרו מערכה קצרה יותר והכרעה ברורה יותר – שלא יהיה ספק כי איננה "תיקו אסטרטגי". עלינו לכוון להכרעה צבאית, גם ללא מיטוט חמאס וכיבוש מלא של עזה, אך עם פגיעה קשה מאוד ביכולותיו והישגים צבאיים ברורים. הכרעה כזאת תאפשר השגת היעדים המדינתיים, ובראשם אי-ההתעצמות של חמאס, הרחקת העימות הבא למשך זמן מרבי – גם בזכות שלילת יכולות האויב וגם בזכות השפעה על כוונותיו (השגת הרתעה), ומעל לכול – השגת הבנה פלסטנינית מעמיקה כי דרך הפעלת אלימות לא יושג יותר ממה שניתן להשיגו במשא ומתן.

הכותבים

העורכים

שלמה ברום – חוקר בכיר וראש התוכנית ליחסי ישראל-פלסטינים במכון למחקרי ביטחון לאומי. תת-אלוף (מיל") ברום שירת בצה"ל כראש חטיבת התכנון האסטרטגי באגף התכנון. הוא השתתף במשא-ומתן לשלום עם הפלסטינים, עם ירדן ועם סוריה, וכיהן כסגן ראש המועצה לביטחון לאומי. תחומי המחקר העיקריים שלו: יחסי ישראל-פלסטינים ודוקטרינת הביטחון הלאומי. הספרים שהיה שותף לעריכתם הם: **מלחמת לבנון השנייה: היבטים אסטרטגיים** (2007); **הערכה אסטרטגית לישראל** 2011, 2010, 2009, 2013-2012 ו-2013-2014. כן ערך את הקובץ: **לאחר מבצע 'עמוד ענן'** (רצועת עזה, נובמבר 2012).

ענת קורץ – מנהלת המחקר, חוקרת בכירה ועדת 'מבט על' במכון למחקרי ביטחון לאומי. ד"ר קורץ פרסמה ספרים ומאמרים רבים על תהליכי התמסדות של מאבקים עממיים, על התנועה הלאומית הפלסטינית ועל יחסי ישראל והפלסטינים. בין פרסומיה: *Fatah and the Politics of Violence: The Institutionalization of a Popular Struggle* (2005); *The Palestinian Uprisings: War with Israel War at Home* (2009). ד"ר קורץ הייתה שותפה לעריכת **הערכה אסטרטגית לישראל** 2011, 2010, 2009, 2013-2012 ו-2013-2014, וכן לעריכת הקבצים: *Arms Control Dilemmas: Focus on the Middle East* (2012); *Arms Control and National Security: New Horizons* (2014); *The Interim Deal on the Iranian Nuclear Program: Toward a Comprehensive Solution* (2014).

הכותבים

לירן אופק – עוזר מחקר במרכז למשא-ומתן יישומי במכון למחקרי ביטחון לאומי. מר אופק הוא בעל תואר שני בלימודי ביטחון, ובעל תואר ראשון במדע המדינה מאוניברסיטת תל-אביב. שירת בעבר בחיל המודיעין, צה"ל.

אלכס אלטשולר – עמית מחקר פולברייט לפוסט דוקטורט בתוכנית לניהול משברים בבית הספר קנדי לממשל בהרווארד, ועמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. עבודת הדוקטורט שלו באוניברסיטת בן-גוריון הציעה מסגרת תיאורטית לתהליכי קבלת החלטות אסטרטגיים יעילים ומבוססי-עובדות במצבי חירום. ד"ר אלטשולר כתב מאמרים רבים בנושאים אלו וקיבל במהלך לימודיו פרסים אקדמיים, מלגות ומענקים בינלאומיים ומקומיים. היה שותף לכתבת מאמרים על אודות הכשרה בין-ארגונית לניהול מצבי חירום, בכלל זאת במהלך מבצע 'צוק איתן', שראו אור בפרסומי המכון למחקרי ביטחון לאומי.

מאיר אלרן – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי זה כעשר שנים. תת-אלוף (מיל') אלרן עומד בראש שתי תוכניות מחקר במכון: חקר החזית האזרחית וחקר היחסים בין הביטחון הלאומי והחברה בישראל. תחום התמחותו הוא החוסן (resilience) בתחומים השונים, בדגש על החוסן החברתי וחוסן תשתיות לאומיות.

יהודה בן מאיר – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, מנהל תוכנית המחקר דעת קהל וביטחון לאומי ומנהל שותף בפרויקט החברתי-ביטחוני במכון. ד"ר בן מאיר הוא פסיכולוג ועורך-דין, היה חבר כנסת וכיהן כסגן שר החוץ בממשלות בראשות מנחם בגין ויצחק שמיר. בן מאיר הוא מחבר הספר *Civil-Military Relations in Israel* (1995); *The People Speak: Israeli Public Opinion* (2007); *Vox Populi: Trends in Israeli on National Security 2005-2007* ומחבר שותף של: *Public Opinion on National Security 2004-2009* (2010); *The Voice of the People: Israeli Public Opinion on National Security 2012* (2013).

בנדטה ברטי – עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי, עמיתת מחקר קרייטמן לפוסט-דוקטורט באוניברסיטת בן-גוריון ומרצה באוניברסיטת תל אביב. ד"ר ברטי מתמחה בתחומים הבאים: ביטחון אנושי, סכסוך פנימי, אינטגרציה של קבוצות חמושות, ייצוב ודמוקרטיזציה לאחר סכסוך, חברה אזרחית, תנועות חברתיות ואי-אלימות אסטרטגית. לאחרונה כתבה את הספר *Armed Political Organizations. From Conflict to Integration*, Johns Hopkins University Press, (2013). ברטי חברה בקבוצה האטלנטית הצעירה במועצה האטלנטית, ובקבוצת המנהיגים הצעירים של מינכן מטעם קרן קורבר, והיא משתפת פעולה עם תוכנית המומחים הגלובלית של ברית התרבויות של האו"ם. ד"ר ברטי היא בעלת תואר דוקטור ביחסים בינלאומיים ובלמודי ביטחון מבית הספר פלטשר באוניברסיטת טפטס, ופוסט-דוקטורט מהאוניברסיטה העברית בירושלים.

עזריאל ברמנט – עמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי, מתמחה בתחומים הבאים: מדיניות בקרת הנשק של ארצות-הברית, מדיניות ארצות-הברית במזרח התיכון, הגנה מפני טילים, מדיניות נאט"ו ותפוצת נשק גרעיני. בנוסף הוא מומחה ליחסי ישראל-אירופה. ד"ר ברמנט קיבל תואר דוקטור מיוניברסיטי קולג' בלונדון. הוא כותב ספר על מרגרט תאצ'ר והמזרח התיכון.

יואל גוז'נסקי – חוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. לפני שהצטרף לשורות המכון ריכז את הטיפול בסוגיית הגרעין האיראני במטה לביטחון לאומי במשרד ראש הממשלה. מר גוז'נסקי הוא דוקטורנט במדע המדינה, מתמחה בסוגיות של ביטחון המפרץ ותורם בקביעות מפרי עטו בנושא זה לכתבי-עת אקדמיים בעולם. בקרוב יראה אור ספרו: *The Arab Gulf States and Reform in the Middle East: Between Iran and the "Arab Spring," Palgrave-Macmillan.*

אבנר גולוב – דוקטורנט בבית הספר פלטר למשפט ודיפלומטיה של אוניברסיטת טפטס, ארצות-הברית, וחוקר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

אודי דקל – מנהל המכון למחקרי ביטחון לאומי. תא"ל (מיל') דקל היה ראש מנהלת המשא-ומתן עם הפלסטינים בזמן כהונתו של אהוד אולמרט כראש הממשלה, במסגרת תהליך אנאפוליס. תפקידו האחרון בצה"ל היה ראש החטיבה האסטרטגית באגף התכנון. הוא עמד בראש הוועדה המשולשת לישראל, לאו"ם וללבנון אחרי מלחמת לבנון השנייה, ובראש ועדות צבאיות עם מצרים ועם ירדן. כן היה ראש קבוצות עבודה לתיאום אסטרטגי-אופרטיבי עם ארצות הברית, לפיתוח מענה לאיום טילי קרקע-קרקע ולשיתוף פעולה צבאי בינלאומי. השתתף בוועדה לעדכון תפיסת הביטחון (2005/6) שבמסגרתה ריכז את גיבוש אסטרטגיית צה"ל.

מרק הלר – עמית מחקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ועורך כתב-העת הרבעוני שלו, **עדכן אסטרטגי**. ד"ר הלר הוא בעל תואר BA במדע המדינה ובכלכלה מאוניברסיטת טורונטו, והשלים את לימודיו המתקדמים באוניברסיטת הרווארד בקבלת תואר MA בלימודי המזרח התיכון, ותואר דוקטור במדע המדינה. הוא הצטרף למרכז יפה למחקרים אסטרטגיים ב-1979 ולימד יחסים בינלאומיים באוניברסיטת תל-אביב ובמספר אוניברסיטאות אמריקאיות, ביניהן אוניברסיטת קליפורניה בסן-דייגו וקורנל. כיהן כמתאם מחקרים במכון הקנדי לשלום בינלאומי וביטחון, כפרופסור אורח לממשל באוניברסיטת הרווארד, כעמית מחקר במכון הבינלאומי למחקרים אסטרטגיים (IISS) וכחוקר מדיניות ציבורית במרכז הבינלאומי לחוקרים ע"ש וודרו

וילסון למחקרים אסטרטגיים. בין פרסומיו: *A Palestinian State: The Implications*; *for Israel; The Middle East Military Balance*, 1985-1983, שערך בין השנים 1985-1983, ושוב ב-1996, 1997 ו-1998; השתתף בכתיבת: *The New Middle Class and Regime*; *Stability in Saudi Arabia; No Trumpets, No Drums: A Two-State Settlement of the Israeli-Palestinian Conflict; The Dynamics of Soviet Policy in the Middle East: Between Old Thinking and New; Europe & The Middle East: New Tracks to Peace?; Continuity and Change in Israeli Security Policy; Israel and the Palestinians: Israeli Policy Options.*

נאדיה חילו – חוקרת אורחת במכון למחקרי ביטחון לאומי, בעלת תואר ראשון ושני בעבודה סוציאלית. כיהנה כחברה בכנסת ה-17 מטעם מפלגת העבודה, ובעבר שימשה מנהלת היחידה הארצית למעמד האישה במרכז השלטון המקומי, וסגנית יושבת-ראש 'נעמת ישראל' לנושא דו-קיום. במהלך השנים מילאה גב' חילו שורה של תפקידים ציבוריים, שבמסגרתם עסקה בקידום הרווחה, החינוך, הצדק החברתי ושילוב האוכלוסייה הערבית בחברה הישראלית למען דו-קיום. בתקופת היותה חברת הכנסת הערבייה-נוצרית הראשונה בתולדות הכנסת, כיהנה גב' חילו כיושבת-ראש הוועדה לזכויות הילד וכחברה בוועדות הכנסת השונות, ביניהן ועדת הכנסת, ממלאת מקום יושב-ראש ועדת הפנים והגנת הסביבה, הוועדה לקידום מעמד האישה, הוועדה המיוחדת לבעיית העובדים הזרים, הוועדה לפניות הציבור, וכן הייתה רכזת סיעתית בוועדת העבודה, הרווחה והבריאות, וחברה בוועדת משנה למאבק בסחר בנשים ובשדולה לצמצום פערים חברתיים. הגב' חילו עוסקת במכון בסוגיית ערביי ישראל, ובדרכים לחיזוק ולשיפור יחסי יהודים וערבים.

מנאל חריב – הצטרפה לתוכנית ניובאואר לדוקטורנטים מצטיינים במכון למחקרי ביטחון לאומי ביולי 2013, עסקה בפיתוח ובניהול תוכניות ופרויקטים חברתיים לחברה הערבית והבדואית בארץ, בשיתוף רשויות מקומיות ומשרדים ממשלתיים. בשנת 2006 ייסדה את מרכז ויז'ן לפיתוח תוכניות הדרכה והנחיית קבוצות, שאותו ניהלה במשך שמונה שנים. גב' חריב היא כיום דוקטורנטית בפקולטה להנדסת תעשייה וניהול בטכניון. בעלת תואר BA בשירותי אנוש וניהול מערכות חינוך, ותואר MA בניהול מערכות חינוך מאוניברסיטת חיפה. בשנת 2010 הוכרה ע"י איפ"א (האיגוד הישראלי לפיתוח ארגוני) כיועצת ארגונית. בשנת 2012 קיבלה הסמכה לניהול פרויקטים מהטכניון (PMP), והצטרפה לארגון הבינלאומי לניהול פרויקטים (PMI).

דוד טל – ראש הקתדרה ללימודי ישראל על שם יוסי הראל באוניברסיטת ססקס שבאנגליה. פרופ' טל עמד בראש הקתדרה ללימודי ישראל על שם כהנוף באוניברסיטת קלגרי, קנדה, והיה פרופסור-אורח באוניברסיטאות אמורי וסירקיוז בארצות-הברית. תחומי התמחותו הם היסטוריה צבאית ודיפלומטית של ישראל ופירוק נשק גרעיני. הוא מחברם של הספרים: *The American Nuclear Disarmament Dilemma, 1945-* (1963, Syracuse UP (2008); *War in Palestine, 1948: Strategy and Diplomacy*, Routledge (2004); תפיסת הביטחון השוטף של ישראל, מקורותיה והתפתחותה, 1949-1956, אוניברסיטת בן-גוריון, (1998). כן ערך את הספרים: *Israel Identity: The 1956 War: Collusion Rivalry Between East and West*. Routledge (2008) *in the Middle East, London: Frank Cass* (2001).

עמוס ידלין – נכנס לתפקידו כראש המכון למחקרי ביטחון לאומי בנובמבר 2011, לאחר 40 שנות שירות בצה"ל, תשע מתוכן כחבר המטה הכללי. בשנים 2006-2010 כיהן אלוף (מיל') ידלין כראש אמ"ן. לפני כן שימש נספח צה"ל בארצות-הברית ומפקד המכללות של צה"ל, בהן המכללה לביטחון לאומי, לאחר שהועלה לדרגת אלוף בשנת 2000. קודם לכן שירת כסגן-מפקד חיל האוויר, כמפקד של שתי טייסות קרב וכמפקד שני בסיסים של חיל האוויר, וכן עמד בראש מחלקת התכנון בחיל האוויר. אלוף (מיל') ידלין השתתף כטייס קרב במלחמת יום הכיפורים, במבצע 'שלום הגליל' ובמבצע 'תמוז' – תקיפת הכור הגרעיני בעיראק. הוא בעל תואר ראשון בהצטיינות בכלכלה ובמנהל עסקים מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב, וכן תואר שני במנהל ציבורי מאוניברסיטת הרווארד בבוסטון. בין פרסומיו: **יציבות משטרים במזרח התיכון: מודל לניתוח ולהערכת סיכוי לשינוי שלטוני** (2013), שהיה שותף לכתיבתו.

עינב יוגב – חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי בתוכנית המחקר לטרור ומלחמה בעצמות נמוכה, וכן מנהלת פרויקט הדה-לגיטימציה של תוכנית "דור העתיד" במכון. הגב' יוגב מקיימת ומנהלת מיזם התמחות מקצועית לצעירים בשתי התוכניות. כמו כן משמשת מנחה באוקספס (אוסטרליה), והייתה חברת הוועד המנהל של אמנסטי, יוזמת ומנהלת מיזמים של מנהיגות ושינוי חברתי במועצה הבריטית וב-ליונס אינטרנשיונל. גב' יוגב היא בעלת תואר ראשון בפילוסופיה וספרות אנגלית ותואר שני בדיפלומטיה מאוניברסיטת תל-אביב.

ערן ישיב – חבר סגל בבית הספר ע"ש איתן ברגלס לכלכלה באוניברסיטת תל-אביב. תחום המחקר וההוראה של פרופ' ישיב הוא מקרו-כלכלה, בדגש על נושאים הקשורים לשוק העבודה. מחקרו עוסק גם בשווקים פיננסיים, בהגירה ובשוקי מט"ח. בשנים

2012 ו-2013 שימש ראש החוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל-אביב. בשנת 2013 הקים את המרכז למדיניות רגולציה באוניברסיטת תל-אביב והיה מנהלה הראשון. בעשור האחרון היה עמית מחקר במרכז לחקר מדיניות כלכלית (CEPR), במרכז למחקר ולניתוח של הגירה (CREAM) ביוניברסיטי קולג' בלונדון ובמכון המחקר IZA בבון. בשנים האחרונות שימש פרופ' ישיב יועץ לבנק המרכזי של אנגליה ולבנק ישראל בנושאים הקשורים לשוק העבודה. הוא המנהל האקדמי של פורום ספיר למדיניות כלכלית, היה ראש התוכנית לכלכלה במרכז טאוב וראש צוות מקרו-כלכלה בכנס קיסריה השנתי ה-17 בשנת 2009. כמו כן משמש פרופ' ישיב יועץ למשרד הכלכלה ויושב-ראש ועדת ההיגוי של סקר המשרות הפנויות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. במאוס 2014 הצטרף פרופ' ישיב למכון למחקרי ביטחון לאומי כראש התוכנית לכלכלה וביטחון לאומי.

דניאל כהן – מתאם תוכנית צבא ואסטרטגיה וביטחון סייבר במכון למחקרי ביטחון לאומי. מחקריו עוסקים בעולם הסייבר: אסטרטגיה, נשק, שחקנים ויכולות; אסטרטגיה צבאית וארגוני טרור. בעל תואר BA בממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה מהמרכז הבינתחומי הרצליה, ותואר MA במדע המדינה בתוכנית ללימודי ביטחון, אוניברסיטת תל-אביב. מר כהן שירת בצה"ל כלוחם ומפקד ביחידת עילית.

דניאל לוי – עוזרת מחקר בתוכנית לביטחון סייבר במכון למחקרי ביטחון לאומי. גב' לוין קיבלה תואר BA כפול במדע המדינה ובהיסטוריה מקולג' צ'רלסטון, ותואר MA מהמרכז הבינתחומי בהרצליה.

גליה לינדנשטראוס – חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי ומתמחה במדיניות החוץ העכשווית של טורקיה. בעלת תואר דוקטור מהמחלקה ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים. נושא עבודת הגמר שלה היה התערבויות צבאיות של מדינות שכנות בסכסוכים אתניים. בין השנים 2009-2010 הייתה פוסט-דוקטורנטית במכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס באוניברסיטה העברית. בין השנים 2007-2009 הייתה עמיתת מחקר בתוכנית ניובאואר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

אמילי לנדאו – חוקרת בכירה וראש התוכנית לבקרת נשק וביטחון אזורי במכון למחקרי ביטחון לאומי. תחומי המחקר שלה הם, בין היתר, מגמות חדשות בחשיבה על בקרת נשק, ביטחון אזורי במזרח התיכון, האיום האיראני והאתגר הצפון-קוריאני. ד"ר לנדאו פעילה בפגישות ובוועידות של Track 2, מלמדת סמינר בוגרים בנושא בקרת נשק באוניברסיטת תל-אביב וקורסים במרכז הבינתחומי בהרצליה

ובאוניברסיטת חיפה. ד"ר לנדאו כתבה את הספרים: *Arms Control in the Middle East: Decade of*, *Cooperative Security Dialogue and Regional Constraints* (2006); *Diplomacy: Negotiations with Iran and North Korea and the Future of Nuclear Nonproliferation* (2012); הפרסומים האחרונים שהשתתפה בעריכתם (2014) הם: *The Interim Deal on* ו- *The Nuclear Nonproliferation Regime at a Crossroads the Iranian Nuclear Program: Toward a Comprehensive Solution?*

קובי מיכאל – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ומרצה בכיר במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת אריאל, מתמקד בלימודי שלום ומלחמה, אסטרטגיה, ביטחון לאומי, יחסי חברה-צבא, מבצעי שמירת שלום והסכסוך הישראלי-פלסטיני. שירת עד לאחרונה כסמנכ"ל וראש האגף הפלסטיני במשרד לעניינים אסטרטגיים. ד"ר מיכאל זכה במספר פרסים אקדמיים ובפרס האגודה הישראלית למדע המדינה לספר הטוב ביותר לשנת 2008-9 על ספרו *Between Militarism and Statesmanship in Israel*. הוא כתב וערך שבעה ספרים ופרסם יותר מחמישים מאמרים, מחקרים ופרקים במגוון נושאי התמחותו האקדמיים והמקצועיים.

גבי סיבוני – מנהל התוכניות צבא ואסטרטגיה וביטחון סייבר ועורך כתב-העת **צבא ואסטרטגיה** במכון למחקרי ביטחון לאומי, הצטרף לסגל החוקרים במהלך 2005. בעל תוארי B.Sc. ו-M.Sc. בהנדסה מאוניברסיטת תל-אביב, ותואר דוקטור במערכות מידע גיאוגרפיות (GIS) מאוניברסיטת בן-גוריון שבנגב. משמש יועץ במגוון תחומים, ביניהם: ביטחון סייבר, ניהול סיכונים IT, מערכות מידע, הנדסת מים, אנרגיה וסביבה.

עוזד ערן – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, לשעבר ראש המכון. לפני הצטרפותו למכון כיהן כנציב הקונגרס היהודי העולמי בישראל וכמנכ"ל המשרד הישראלי שלו. ד"ר ערן כיהן כציר מדיני בשגרירות ישראל בווינגטון, כשגריר ישראל באיחוד האירופי ובנאט"ו, כשגריר ישראל בירדן וכראש צוות המשא-ומתן עם הפלסטינים ליישום הסכמי הביניים והסדר הקבע (1999-2000), וכן כיהן כסמנכ"ל משרד החוץ. הוא משמש יועץ לוועדת המשנה של ועדת חוץ וביטחון של הכנסת.

גל פרל – בעל תואר ראשון רבת-תחומי במדעי החברה מאוניברסיטת בר-אילן. בעבר שירת בצנחנים ועבד במשרד ראש הממשלה, וכיום משמש עוזר מחקר בתוכנית המאזן הצבאי במזרח התיכון ומתמחה בתוכנית צבא ואסטרטגיה.

אורית פרלוב – חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי מ-2012. גב' פרלוב מתמחה בחקר רשתות חברתיות ועוסקת בניתוח הלכי הרוח ומגמות במדינות ערביות, באמצעות מעקב אחר המדיה החדשה. עבודתה כוללת שיח יומיומי עם החברה האזרחית הפלסטינית, המצרית, הירדנית, הסורית, הלבנונית, הלובית והתוניסאית, שמטרתו אפיון תהליכי העומק של החברות האזרחיות הערביות ושימוש בשיח להשפעה על דעת הקהל במדינות אלו. כן משמשת גב' פרלוב יועצת ומרצה אורחת של גופי מחקר, ביטחון וממשל שונים. בשנים 2002-2008 עבדה במשרד החוץ, ובין היתר שירתה בנציגויות ישראל בירדן והמפרץ הפרסי. באביב 2013 השתתפה גב' פרלוב בסמינר השנתי של משרד החוץ האמריקאי בנושא ביטחון לאומי ומדיניות, ופרסמה מאמר על ההזדמנויות הגלומות ברשתות החברתיות עבור מדיניות החוץ של ארצות-הברית.

אפרים קם – עמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. שירת בצה"ל כעוזר ראש חטיבת המחקר באגף המודיעין בדרגת אל"מ. תחומי מחקרו העיקריים של ד"ר קם הם האיום האיראני, דילמות הביטחון של מדינות ערב, מעורבות ארצות-הברית בעיראק, מודיעין אסטרטגי וסוגיות הביטחון הלאומי של ישראל. בין פרסומו: **מן הטרור ועד הגרעין: משמעותו של האיום האיראני** (2004); **איראן גרעינית: משמעותיות ודרכי פעולה** (2007); וכן הוא ערך את קובץ המאמרים: *Israel and a Nuclear Iran: Implications for; Arms Control, Deterrence, and Defense* (2008).

איתמר רדאי – המנהל האקדמי של תוכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ד"ר רדאי מתמחה בנושאים: ערביי ישראל, הפלסטינים והסכסוך הערבי-ישראלי. הוא השלים את הדוקטורט שלו באוניברסיטה העברית בירושלים והיה פוסט-דוקטורנט במרכז טאוב לחקר ישראל באוניברסיטת ניו-יורק (NYU) ובמכון המחקר ע"ש הרי ס. טרומן לקידום השלום באוניברסיטה העברית. ד"ר רדאי מלמד כיום באוניברסיטת תל-אביב ובאוניברסיטת חיפה, ולימד באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת ניו-יורק. במכון למחקרי ביטחון לאומי עוסק ד"ר רדאי בנושאים הקשורים לערביי ישראל, והוא עורך-שותף של כתב-העת **ביאן: הערבים בישראל**, רבעון המוקדש לנושאים הקשורים בחברה הערבית, המתפרסם במשותף על ידי תוכנית אדנאואר במרכז דיין והמכון למחקרי ביטחון לאומי.

יורם שוייצר – חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי וראש התוכנית לטרור ומלחמה בעצמות נמוכה במכון. מר שוייצר שירת בצה"ל בקהילת המודיעין, שימש יועץ לאסטרטגיות לוחמה בטרור במשרד ראש הממשלה ובמשרד הביטחון, כיהן כראש

המחלקה נגד טרור בינלאומי בצה"ל וכחבר בכוח המשימה העוסק בנושא השבויים והנעדרים הישראליים. מר שוייצר מרבה לפרסם ולהרצות על סוגיות הקשורות לנושא הטרור. הוא ערך את הקובץ *Female Suicide Bombers: Dying for Equality?* (2006) והיה שותף לכתבת הטרור של "בוגרי אפגניסטן": האסלאם נגד שאר העולם (2000); הפתעה צפויה: מתקפת הטרור בארצות-הברית ב-11 בספטמבר 2001 והשלכותיה (2002); אל-קאעדה והגלובליזציה של טרור המתאבדים (2005); האודיסיאה של אל-קאעדה אל הג'יהאד העולמי (2013).

יפתח שפיר – עומד בראש פרויקט המאזן הצבאי במזרח התיכון במכון למחקרי ביטחון לאומי. במשך למעלה מעשר שנים היה עורך משנה של הפרסום השנתי **המאזן הצבאי במזרח התיכון**, בו היה אחראי על החלק הכמותי. כיום הוא אחראי על דפי הנתונים הכמותיים של המאזן הצבאי במזרח התיכון באתר האינטרנט של המכון. מר שפיר עוקב אחר נושאי טכנולוגיה צבאית מודרנית, כולל טילים בליסטיים, טכנולוגיית חלל והגנה מפני טילים בליסטיים במזרח התיכון. בשנת 1993 הצטרף מר שפיר למרכז יפה למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת תל-אביב, כחוקר בפרויקט הביטחון האזורי ובקרת הנשק. קודם לכן שירת כקצין בחיל האוויר (סיים את שירותו בדרגת סא"ל). למר שפיר רקע בטכנולוגיית מידע ובחקר ביצועים. הוא בעל תואר ראשון בפיזיקה ובכימיה מן האוניברסיטה העברית בירושלים, ותואר שני במנהל עסקים מבית הספר למנהל עסקים ע"ש רקנאטי שבאוניברסיטת תל-אביב (עם התמחות בטכנולוגיית מידע וחקר ביצועים).

גלעד שר – חוקר בכיר וראש המרכז למשא-ומתן יישומי, CAN, במכון למחקרי ביטחון לאומי. כיהן כמנהל לשכת ראש הממשלה, והיה ממנהלי המשא-ומתן המדיני עם הפלסטינים בהסכם שארם א-שייח' (1999), בוועידת קמפ-דיויד (2000) ובשיחות טאבה (2001). קודם לכן היה חבר משלחת ישראל להסכם הביניים של ממשלת רבין (1995). לימד משא-ומתן ויישוב סכסוכים כמרצה-אורח בבית הספר Wharton למנהל עסקים בפילדלפיה, ארצות-הברית, וכמורה מן החוץ לתואר שני בחקר סכסוכים ויישובם באוניברסיטת תל-אביב. מכהן כיושב-ראש חבר הנאמנים ויושב-ראש הוועד המנהל של המכללה האקדמית ספיר. שותף בכיר בפירמת עורכי הדין גלעד שר, קדרי ושות'. אל"מ במיל', לשעבר מח"ט שריון וסגן-מפקד אוגדה.

פנינה שרביט ברוך – חוקרת בכירה ומנהלת התוכנית למשפט וביטחון לאומי במכון למחקרי ביטחון לאומי. עו"ד שרביט ברוך פרשה מצה"ל בשנת 2009 לאחר שירות של עשרים שנה במחלקת הדין הבינלאומי בפרקליטות הצבאית, מתוכן חמש שנים בתור

ראש המחלקה. במסגרת תפקידה שימשה יועצת משפטית בכירה והייתה אחראית על מתן ייעוץ משפטי בתחומי המשפט הבינלאומי והמשפט המנהלי, כולל ייעוץ משפטי אופרטיבי תוך כדי לחימה לגורמים הבכירים בצה"ל ובמשלה, בנושאים הנוגעים בין היתר לדיני לחימה, דיני כיבוש, דיני הים, לחימה בטרור, הסכמים ביטחוניים, קביעת גבולות, מגעים מדיניים והליכים בינלאומיים. עו"ד שרביט ברוך השתתפה כיועצת משפטית במשלחות הישראליות למשא-ומתן עם הפלסטינים, החל מראשית המגעים עימם, וכן במשלחת הישראלית למשא-ומתן עם סוריה בשנת 2000. לאחר פרישתה מצה"ל שימשה מרצה למשפט בינלאומי בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב, שם היא מעבירה קורסים על משפט בינלאומי ועל יישוב סכסוכים. כן העבירה קורס בנושאים אלה במכללה לביטחון לאומי של צה"ל. מעבר לכך, פרסמה מאמרים שונים בתחומים אלה.